

โยนิโสมนสิการ

วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม – บุพภาคของการศึกษา ตอน ๒ ปัจจัยภายใน

โยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำในใจโดยแยกคาย การคิดพิจารณาอย่างละเอียด ถี่ถ้วนและลึกซึ้ง หรือ การคิดที่ถูกวิธี มีระเบียบ มีเหตุผล และสร้างสรรค์ มี ๑๐ วิธี ดังนี้

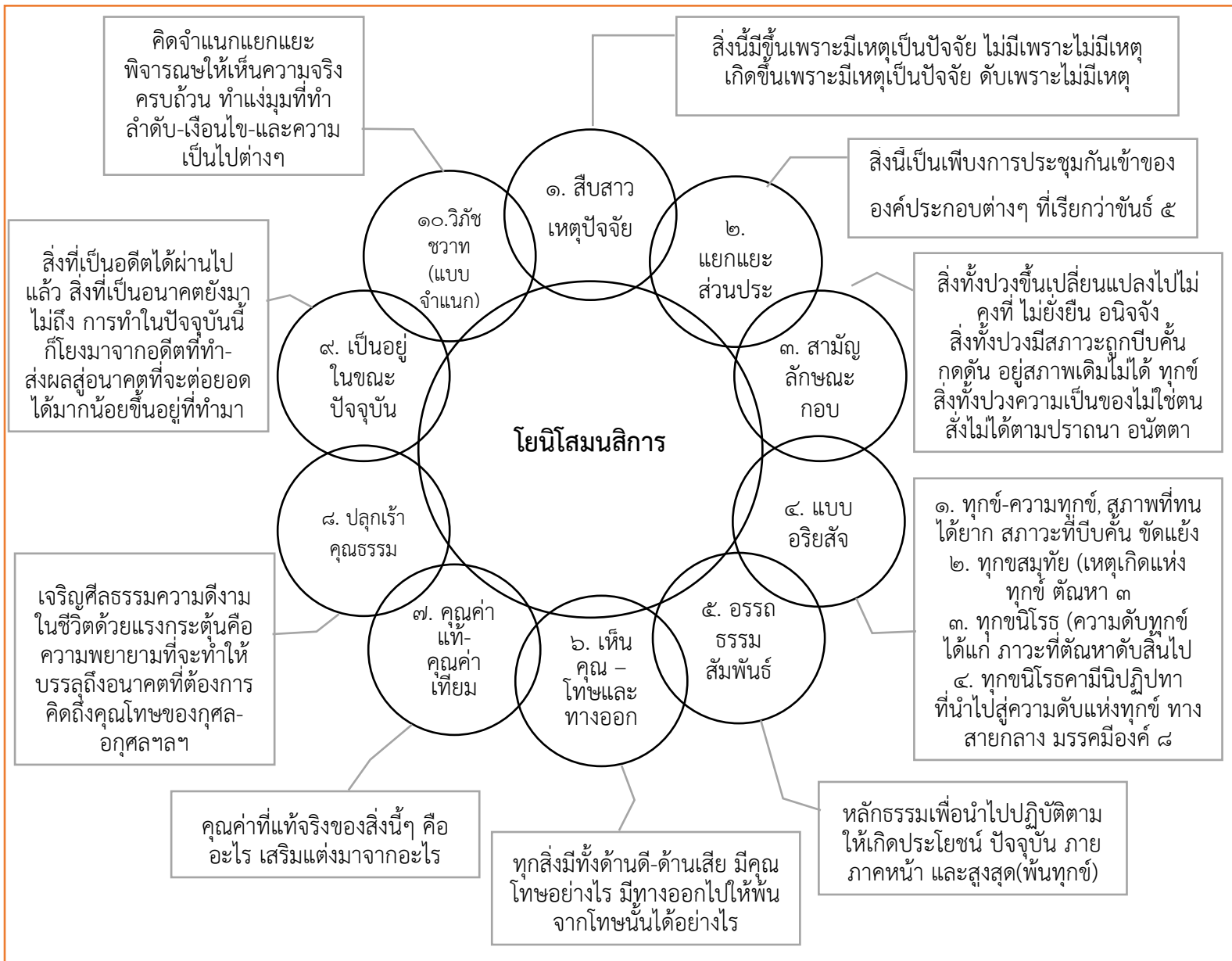
๑. **วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย** คือ คิดแบบมีเหตุผล เช่น พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้โดยใช้วิธีการคิดแบบสืบสาวหาเหตุจากปัจจัย พระองค์ตั้งคำถามขึ้นมาเกี่ยวกับเวทนา ได้แก่ ความรู้สึกสุขทุกข์ โดยทรงพิจารณาว่าเวทนาที่เป็นสุขเป็นทุกข์นี้เกิดขึ้นโดยมีอะไรเป็นปัจจัย แล้วพระองค์ก็สืบสาวไปก็ทรงค้นพบว่า มีผัสสะ เป็นต้น
๒. **วิธีคิดแบบแยกแยะ** ส่วนประกอบ คือ การคิดจำแนกแยกแยะองค์รวมของสิ่งต่าง ๆ ออกเป็นองค์ย่อย ๆ ทำให้มองเห็นความและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบย่อยเหล่านั้นว่ามีความเกี่ยวข้องกับเนื่องกัน เป็นเหตุเป็นผลและพึ่งพาอาศัยกันอย่างไร จึงประสานสอดคล้องกันเป็นองค์รวม วิธีคิดแบบนี้จะทำให้เรารู้และเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามสภาพความเป็นจริง
๓. **วิธีแบบสามัญลักษณ์** คือ คิดแบบไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) คือ คิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา ชีวิตของคนเราก็เป็นเช่นนี้เป็นอนิจจังไม่เที่ยงแท้ ทุกขังมีแต่ความทุกข์อนัตตาไม่มีตัวตนที่แน่นอน
๔. **วิธีคิดแบบอริยสัจ** หรือ **วิธีคิดแบบแก้ปัญหา** คือ การพิจารณาปัญหามีอะไรบ้าง (ทุกข์) สาเหตุอยู่ที่ใด (สมุทัย) แนวทางและเป้าหมายของการแก้ปัญหาที่ตั้งไว้ (นิโรธ) พิจารณาวิธีการ ดำเนินงานเพื่อบรรลุเป้าหมาย (มรรค) ซึ่งเราสามารถใช้เป็นหลักยึดในการพิจารณาถึงความเป็นจริงและนำไปสู่การคิด ตามกระบวนการนี้
๕. **วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์** คิดตามหลักการและความมุ่งหมาย เป็นการคิดแบบสุตปุรุษ หรือ สัปปุริสธรรม อันเป็นคุณสมบัติของคนดี คือ รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักบุคคล รู้จักชุมชน
๖. **วิธีคิดแบบเห็นคุณ** – โทษและทางออก คือ มองในเชิงคุณค่าว่าสิ่งนั้น ๆ มีคุณในแง่ไหน มีโทษในแง่ไหน มองทั้งคุณและโทษ แล้วก็หาทางออกที่จะแก้ไข
๗. **คิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม** รู้จักแยกแยะสิ่งดีชั่วได้อย่างมีเหตุผล
๘. **วิธีคิดแบบปลุกเร้าคุณธรรม** คิดแบบปลุกเร้าคุณธรรมหรือชุดความดี หมายถึง การบำเพ็ญความดี ซึ่งจะต้องกระทำให้ถึงที่สุด
๙. **วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน** คือ คิดอยู่ในปัจจุบัน แนวนนี้ต้องมีวิปัสสนากรรมฐานเป็นเครื่องมือ
๑๐. **วิธีคิดแบบวิภาษวาท** (แบบจำแนก) คือ คิดแบบรอบด้าน แยกแยะ มองสิ่งต่าง ๆ ในหลาย ๆ มุมอย่างละเอียดรอบคอบ

การคิดทั้ง ๑๐ ข้อที่กล่าวมาสรุปได้สั้น ๆ ๔ ข้อ คือ

๑. คิดเป็นระเบียบ
๒. คิดถูกวิธี
๓. คิดเป็นเหตุเป็นผล
๔. คิดให้เกิดการกระทำที่เป็นกุศล

การใช้ความคิดถูกวิธี คือ การกระทำในใจโดยแยกแยะ มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สาเหตุเหตุผลจนตลอดสายแยกแยะออกพิเคราะห์ดูด้วยปัญญาที่คิดเป็นระเบียบและโดย อูบายวิธีให้เห็นสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย เช่น

- คิดจากเหตุไปหาผล
- คิดจากผลไปหาเหตุ
- คิดแบบเห็น ความสัมพันธ์ต่อเนื่อง เป็นลูกโซ่
- คิดเน้นเฉพาะจุดที่ทำให้เกิด
- คิดเห็น องค์ประกอบที่มา ส่งเสริมให้เจริญ
- คิดเห็น องค์ประกอบที่มา ทำให้เสื่อม
- คิดเห็นสิ่งที่มา ตัดขาดให้ดับ
- คิดแบบ แยกแยะองค์ประกอบ
- คิดแบบ มองเป็นองค์รวม
- คิดแบบ อะไรเป็นไปได้ หรือเป็นไปได้ไม่ได้

ความนำ: **ฐานะของความคิด ในระบบการดำเนินชีวิตที่ดี**

คนเรานี้ จะมีความสุขอย่างแท้จริง ก็ต้องดำเนินชีวิตใหญ่โต คือจะต้องปฏิบัติถูกต้องต่อชีวิตของตนเอง และต่อสภาพแวดล้อม ทั้งทางสังคม ทางธรรมชาติ และทางวัตถุโดยทั่วไป รวมทั้งเทคโนโลยี คนที่รู้จักดำเนินชีวิตได้ถูกต้อง ย่อมมีชีวิตที่ดีงาม และมีความสุขที่แท้จริง ซึ่งหมายถึงการมีความสุขที่เอื้อต่อการเกิดมีความสุขของผู้อื่นด้วย

อย่างไรก็ตาม การดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง หรือการปฏิบัติถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลาย อย่างที่กล่าวมานี้ เป็นการพูดแบบรวมความ ซึ่งถ้าจะเฝ้ามองเห็นชัดเจน จะต้องแบ่งซอยออกไปเป็นการปฏิบัติถูกต้องในกิจกรรมสวนย่อยต่างๆ ของการดำเนินชีวิตนั้นมากมาย หลากแฉงหลายดาน

ดังนั้น เพื่อเสริมความเข้าใจในเรื่องนี้ จึงควรกล่าวถึงการปฏิบัติถูกต้องในแงดานทั้งหลาย ซึ่งเป็นสวนย่อยที่ประกอบกันขึ้นเป็นการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องนั้น หรือกระจายความหมายของการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องนั้นออกไป ให้เห็นการปฏิบัติถูกต้องแต่ละแฉงแต่ละดาน ที่เป็นสวนย่อยของการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องนั้น

การดำเนินชีวิตนั้น มองในแง่หนึ่งก็คือ การดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้อยู่รอด หรือการนำชีวิตไปไหลลงพลงสิ่งบีบคั้นติดขัดคับข้อง เพื่อให้เป็นอยู่ไต่ด้วยดี การดำเนินชีวิตที่มองในแง่นี้ พูดอย่างสั้นๆ ก็คือ การแก้ปัญหา หรือการดับทุกข์ ผู้ที่แก้ปัญหาได้ถูกต้อง ลงพลงปัญหาไปไต่ด้วยดี ก็ยอมเป็นผู้ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต เป็นอยู่อย่างไต่ทุกข์ โดยนัยนี้ การดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องไต่ผลดี ก็คือ การรู้จักแก้ปัญหา หรือเรียกง่ายๆ ว่า **แก้ปัญหาเป็น**

มองอีกแง่หนึ่ง การดำเนินชีวิตของคนเรา ก็คือ การประกอบกิจกรรมหรือทำการต่างๆ โดยเคลื่อนไหวแสดงออก เป็นพฤติกรรมทางกายบาง ทางวาจาบ้าง ถ้าไม่แสดงออกมาภายนอก ก็ทำอยู่ภายใน เป็นพฤติกรรมของจิตใจ พูดรวมๆ ว่า ทำ พูด คิด หรือใช้คำศัพท์ว่า กายกรรม วาจากรรม และมนโกรรม ที่มีชื่อรวมเรียกว่ากรรมทางไตรทวาร

ในแง่นี้ การดำเนินชีวิต ก็คือ การทำกรรมทั้ง ๓ ประการ ผู้ที่ทำกรรม ๓ อย่างนี้ไต่อย่างถูกต้อง ก็ยอมดำเนินชีวิตไปไต่ด้วยดี ดังนั้น การดำเนินชีวิตที่ถูกต้องไต่ผลดี ก็คือ การรู้จักทำ รู้จักพูด รู้จักคิด เรียกง่ายๆ ว่า คิดเป็น พูดเป็น (หรือสื่อสารเป็น) และทำเป็น (รวมทั้งผลิดเป็น)

ในแง่ต่อไป การดำเนินชีวิตของคนเรา ถ้าวิเคราะห์ออกไป จะเห็นว่า ไต่ไปไต่ด้วยเรื่องของการรับรู้ และเสวยรสของสิ่งรูหรือสิ่งเรตต่างๆ ที่เรียกรวมๆ ว่าอารมณ์ทั้งหลาย ซึ่งผานเข้ามา หรือปรากฏทางอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่า เห็น ไต่ยิน ไต่กลิ่น รุรส รุสิ่งตองกาย และรุอารมณ์ในใจ หรือ ดู ฟง ตม ชิม/ลิ้ม ถูกตอง/สัมผัส และคิดหมาย

ทาที่และปฏิกริยาของบุคคลในการรับรู้อารมณ์เหล่านี้ มีผลสำคัญอย่างยิ่งตอชีวิตจิตใจและวิถีชีวิตหรือชะตากรรมของเขา ถ้าเขารับรู้ตวยทาที่ของความยินดียินร้าย หรือชอบชัง วงจรของปัญหาก็จะตั้งตน แต่ถาเขารับรู้ตวยทาที่แบบบั้นทักขอมูล และเห็นตามเป็นจริง หรือมองตามเหตุปจจัย ก็จะทำให้ไปสูปญญาและการแก้ปัญหา นอกจากทาที่และปฏิกริยาในการรับรู้แล้ว สิ่งที่สำคัญไต่มน้อยกวานั้น ก็คือ การเลือกรับรูอารมณ์ หรือเลือกอารมณ์ที่จะรับรู้ เช่น เลือกดูเลือกฟงสิ่งที่สนองความอยาก หรือเลือกดูเลือกฟงสิ่งที่สนองปญญาส่งเสริมคุณภาพชีวิต

เมื่อมองในแง่นี้ การดำเนินชีวิตที่ถูกต้องไต่ผลดี จึงหมายถึงการรู้จักรับรู้ หรือรับรู้เป็น ไต่แก รู้จัก (เลือก)ดู รู้จัก(เลือก)ฟง รู้จัก(เลือก)ตม รู้จัก(เลือก)ลิ้ม รู้จัก(เลือก)สัมผัส รู้จัก(เลือก)คิด เรียกง่ายๆ ว่า **ดูเป็น ฟังเป็น ตมเป็น ชิมเป็น สัมผัสเป็น และ คิดเป็น**

ยังมีแง่ที่จะมองไต่ตอไปอีก การดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น ในความหมายอย่างหนึ่ง ก็คือ การเขาไปเกี่ยวของสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลาย เพื่อถือเอาประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้น

จะเห็นชัดว่า สำหรับคนทั่วไปส่วนใหญ่ การดำเนินชีวิตจะมีความหมายเด่นในแง่นี้ คือ การที่จะได้เสพหรือบริโภค คนทั่วไปสวมนมาก เมื่อจะเขาไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับสภาพแวดล้อมทางสังคมก็ตาม ทางวัตถุก็ตาม ก็มุ่งที่จะได้จะเอาประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งจากบุคคลหรือสิ่งเหล่านั้น เพื่อสนองความประสงค์หรือความปรารถนาของตน พูดอีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อต้องการสนองความประสงค์หรือความปรารถนาของตน จึงเขาไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับบุคคลหรือสิ่งทั้งหลายอย่างนั้นๆ

แม่แต่การดำเนินชีวิตในความหมายของการรับรู้ในชอกอนนี้ วาที่จริงก็แบ่งเป็น ๒ ดาน คือ ดานรับรู้ เช่น เห็น ได้ยิน เปนตน กับดานเสพ เช่น ดู ฟง เปนตน ความหมายดานที่สอง คือการเสพที่ใหญ่เปน ฟงเปน เปนตน ก็มีนัยที่รวมอยู่ในความหมายชอนี้ด้วย

การปฏิบัติที่ถูกตองในการเสพหรือบริโภคนี้ เปนปัจจัยสำคัญที่จะกำหนดหรือปรุงแต่งวิถีชีวิตและทุกขสุขของมนุษย์ ดังนั้น การดำเนินชีวิตที่ถูกตองไตผลดี ก็คือ การรู้จักเสพ รู้จักบริโภค ถ้าเปนความเกี่ยวของสัมพันธกับสภาพแวดล้อมทางสังคม ก็หมายถึงการรู้จักคบหา รู้จักเสวนา ถ้าเปนความเกี่ยวของสัมพันธกับสภาพแวดล้อมทางวัตถุ ก็หมายถึง การรู้จักกิน รู้จักใช้ เรียกงายๆ วา **กินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น เสวนาเป็น คบคนเป็น**

จะเห็นว่า การดำเนินชีวิตที่ถูกตองไตผลดีนั้น ครอบคลุมถึงการปฏิบัติถูกตองที่เปนสวณย่อยของการดำเนินชีวิตนั้น มากมายหลายแงหลายดานด้วยกัน กล่าวโดยสรุป คือ

- ก) ในแง่ของการลวงพนปัญหา ไตแก **แก้ปัญหาเป็น**
- ข) ในแง่ของการทำกรรม ไตแก คิดเป็น **พูดเป็น/สื่อสารเป็น ทำเป็น**
- ค) ในแง่ของการรับรู้ ไตแก ดูเป็น ฟงเป็น **ดมเป็น ลิ้มเป็น สัมผัสเป็น คิดเป็น**
- ง) ในแง่ของการเสพหรือบริโภค ไตแก **กินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น เสวนา-คบหาเป็น**

การปฏิบัติถูกตองในแงดานต่างๆ ที่เปนสวณย่อยของการดำเนินชีวิตอย่างที่กลาวมานี้ รวมเรียกวา การดำเนินชีวิตที่ถูกตอง หรือการรู้จักดำเนินชีวิต พูดให้สอดคลองกับถอยคำที่ไซข้างตนวา ดำเนินชีวิตเปน และชีวิตที่ดำเนินอย่างนี้ ไตชื่อว่าเปนชีวิตที่ตั้งงามตามนัยแห่งพุทธธรรม

บรรดาการปฏิบัติถูกตองในแงดานต่างๆ เหล่านี้ อาจพูดรวบรัดไตวา การรู้จักคิด หรือ คิดเปน เปนองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งของการดำเนินชีวิตที่ถูกตอง ทั้งนี้ ด้วยเหตุผลมากมายหลายประการ เช่น

ในแง่ของการรับรู้ ความคิดเปนจุดศูนย์กลาง ที่ขาวสารข้อมูลทั้งหมดไหลมาชุมนุม เปนที่วินิจฉัย และนำขาวสารของมูลเหล่านั้นไปปรุงแต่งสรางสรรคและไซการต่างๆ

ในแง่ของกรรม คือ ในแง่ของระบบการกระทำ ความคิดเปนจุดเริ่มต้นที่จะนำไปสู่การแสดงออกทางกายและวาจา ที่เรียกวาการพูดและการกระทำ และเปนศูนย์กลางการ ซึ่งกำหนดหรือสั่งบังคับให้พูดจาและให้ทำการไปตามที่คิดหมาย

ในแง่ความสัมพันธ์ระหวางระบบทั้งสองนั้น ความคิดเปนศูนย์กลาง โดยเปนจุดประสานเชื่อมตอระหวางระบบการรับรู้ กับระบบการทำกรรม กล่าวคือ เมื่อรับรู้เข้ามาโดยทางอายตนะต่างๆ และเก็บรวบรวมประมวลของมูลขาวสารมาคิดปรุงแต่งแลว ก็วินิจฉัยสั่งการโดยแสดงออกเปนการกระทำทางกายหรือวาจา คือพูดจา และเคลื่อนไหวทำการต่างๆ ตอไป

พูดรวมๆ ไตวา การคิดถูกตอง **รู้จักคิด** หรือ **คิดเปน** เปนศูนย์กลางที่บริหารการดำเนินชีวิตที่ถูกตองทั้งหมด เพราะเปนหัวหน้าที่ชี้แนะ นำทาง และควบคุมการปฏิบัติถูกตองในแง่อื่นๆ ทั้งหมด

เมื่อคิดเปนแลว ก็ช่วยให้พูดเปน ทำเปน แก้ปัญหาเปน ช่วยใหญ่เปน ฟงเปน กินเปน ไซเปน บริโภคเปน และคบหาเสวนาเปน ตลอดไปทุกอยาง คือดำเนินชีวิตเปนนั่นเอง จึงพูดไตวา การรู้จักคิด หรือคิดเปน เปนตัวนำที่ชักพา หรือเปิดชองไปสู่การดำเนินชีวิตที่ถูกตอง หรือชีวิตที่ตั้งงามทั้งหมด

ลักษณะสำคัญที่เป็นตัวตัดสินคุณค่าของการรู้จักทำ หรือทำเป็น ก็คือความพอดี และในกรณีต่างๆ ไป “รู้จัก-” และ “-เป็น” กับ “-พอดี” ก็มีความหมายเป็นอันเดียวกัน

การรู้จักทำ หรือทำอะไรเป็น ก็คือ ทำสิ่งนั้นๆ พอเหมาะพอดีที่จะให้เกิดผลสำเร็จที่ต้องการตาม วัตถุประสงค์ หรือทำแม่นยำ สอดคล้อง ตรงจุด ตรงเป่า ที่จะให้บรรลุจุดหมายอย่างดีที่สุด โดยไม่เกิดผลเสียหาย หรือขอบกพรองใดๆ เลย

การรู้จักพูด หรือพูดอะไรออกไปแล้วต้อง มีคุณสมบัติดังนี้

๑. ต้องเป็นคำจริง ไม่ใช่คำพูดที่ปั้นแต่งขึ้น เป็นคำพูดที่ไม่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ไม่บิดเบือนจากความจริง ไม่เสริมความ ไม่อำความ ต้องเป็นเรื่องจริง

๒. ต้องเป็นคำสุภาพ เป็นคำพูดไพเราะ ที่กลั่นออกมาจากน้ำใจที่ บริสุทธิ์ ไม่เป็นคำหยาบ คำ ต่ำ คำประชดประชัน คำเสียดสี คำหยาบนั้นฟังก็ ระคายหู แคะคืดถึงก็ระคายใจ

๓. พูดแล้วก่อให้เกิดประโยชน์ เกิดผลดีทั้งแก่คนพูดและคนฟัง ถึงแม้คำพูดนั้นจะจริงและเป็นคำสุภาพ แต่ ถ้าพูดแล้วไม่เกิดประโยชน์อะไร กลับจะทำให้เกิดโทษ ก็ไม่ควรพูด

๔. พูดด้วยจิตเมตตา พูดด้วยความปรารถนาดี อยากให้คนฟังมี ความสุข มีความเจริญยิ่งขึ้น ไป ในข้อนี้หมายถึงว่า แม้จะพูดจริง เป็นคำ สุภาพ พูดแล้วเกิดประโยชน์ แต่ถ้าจิตยังคิดโกรธมีความริษยาก็ยังไม่สมควรพูด เพราะผู้ฟังอาจรับไม่ได้ ถ้วยคำที่กล่าวด้วยจิตขุ่นมัว แม้เพียงประโยคเดียวอาจก่อให้เกิดความเสียหาย ร้ายแรงอย่างไม่อาจประมาณได้

๕. พูดถูกกาลเทศะ แม้ใช้คำพูดที่ดี เป็นคำจริง เป็นคำสุภาพ เป็นคำพูดที่มีประโยชน์ และพูดด้วยจิตที่ เมตตา แต่ถ้าผิดจังหวะ ไม่ถูกกาลเทศะ ผู้ฟังยังไม่พร้อมที่จะรับแล้ว จะก่อให้เกิดผลเสียได้ เช่น จะกลายเป็น ประจานหรือจับผิดกันไป

- พูดถูกเวลา (กาล) คือรู้ว่าเวลาไหนควรพูด เวลาไหนยังไม่ควรพูด ควรพูดนานเท่าไร ต้องคาดผลที่ จะเกิดขึ้นไว้ด้วย

พุทธธรรมถือเอาลักษณะที่ไรโทษ ไรทุกข์ และเหมาะเจาะที่จะให้ถึงจุดหมายนี้เป้นสำคัญ จึงใช้คำว่า “พอดี” เป้นคำหลัก ดังนั้น สำหรับคำว่า “ดำเนินชีวิตเป็น” จึงใช้คำว่า **ดำเนินชีวิตพอดี** คือ ดำเนินชีวิตพอดีที่ จะให้บรรลุจุดหมายแห่งการเป็นอยู่อย่างไรโทษไรทุกข์มีความสุขที่แท้จริง

การดำเนินชีวิตพอดี หรือการปฏิบัติพอดี เรียกเป้นคำศัพท์ว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** ซึ่งมีความหมายเป้นอัน เดียวกันกับการดำเนินชีวิตที่ดั่งงาม กล่าวคือ **มรรค** หรือ **อริยมรรค** ที่แปลสืบๆ กันมาว่า มรรคาอันประเสริฐ คือ ทางดำเนินชีวิตที่ดั่งงาม ล้าเลิศ ปราศจากพิษภัยไรโทษ นำสู่เกษมศานต์ และความสุขที่สมบูรณ์

พุทธธรรมแสดงหลักการว่า การที่จะดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง หรือมีชีวิตที่ดั่งงามได้นั้น จะต้องมีการฝึกฝน พัฒนาดน ซึ่งใดแก่กระบวนการที่เรียกว่า **การศึกษา** พูดอย่างสั้นที่สุดว่า มรรคจะเกิดมีขึ้นได้ก็ด้วยศึกษา

การคิดถูกต้อง หรือ สังขารชั้นร์ (กองสังขาร, ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง, สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือเป็นกลางๆ,คุณสมบัติต่างๆ ของจิตมีเจตนาเป็นตัวนำที่ปรุงแต่งคุณภาพของจิต ให้เป็นกุศล อกุศล อพยากฤต

รู้จักคิด หรือคิดเป็น เป็นตัวนำของชีวิตที่ดั่งงาม หรือมรรค ฉันทใด การฝึกฝน พัฒนาการที่ถูกต้อง ให้รู้จักคิด หรือคิดเป็น ก็เป็นตัวนำของการศึกษา หรือศึกษา ฉันทนั้น

ในกระบวนการฝึกฝนพัฒนาดน คือ การศึกษา เพื่อให้มีชีวิตที่ดั่งงามนั้น การฝึกฝนความรู้จักคิด หรือคิด เปน ซึ่งเป้นตัวนำ จะเป้นปัจจัยชักพาไปสู่ความรู้ความเข้าใจ ความคิดเห็น ตลอดจนความเชื่อถือถูกต้อง ที่เรียกว่า **สัมมาทิฐิ** ซึ่งเป็นแกนนำของชีวิตที่ดั่งงามทั้งหมด

การพัฒนาสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นแกนนำในกระบวนการของการศึกษานั้น ก็คือ สาระสำคัญของการพัฒนา ปัญญา ที่เป็นแกนกลางของกระบวนการพัฒนาคน ที่เรียกว่า **“การศึกษา”** นั่นเอง

การรู้จักคิด หรือคิดเพนนัน ประกอบด้วยวิธีคิดต่างๆ หลายอย่าง การฝึกฝนพัฒนาความรู้จักคิด หรือคิดเพน ก็คือการฝึกฝนพัฒนาตน หรือการฝึกฝนพัฒนาบุคคล ตามแนวทางของวิธีคิดเหล่านั้นหรือเพนนัน

ฐานะของความคิด

ในกระบวนการของการศึกษา หรือการพัฒนาปัญญา

ก่อนจะพูดกันต่อไปในเรื่องวิธีคิด ขอทบทวนความเข้าใจเกี่ยวกับฐานะของความคิดในกระบวนการของการศึกษา โดยเฉพาะในการพัฒนาปัญญา ที่เป็นแกนกลางของการศึกษานั้นก่อน

ก) จุดเริ่มของการศึกษา และความใฝ่การศึกษา

ตัวแท้ของการศึกษา คือการพัฒนาตนโดยมีการพัฒนาปัญญาเป็นแกนกลางนั้น เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปภายในตัวบุคคล แกนนำของกระบวนการแห่งการศึกษา ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจ ความคิดเห็น แนวความคิด ทศนคติ คานิยมที่ถูกตองดีงาม เกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคม สอดคล้องกับความเปนจริง เรียกสั้นๆ ว่า **สัมมาทิฐิ**

เมื่อรู้เข้าใจ คิดเห็นดีงาม ถูกตองตรงตามความจริงแล้ว การคิด การพูด การกระทำ และการแสดงออก หรือปฏิบัติการต่างๆ ก็ถูกตองดีงาม เกื้อกูล นำไปสู่การดับทุกข์ แก้ไขปัญหาได้

ในทางตรงกันข้าม ถ้ารู้เข้าใจคิดเห็นผิด มีคานิยม ทศนคติ แนวความคิดที่ผิด ที่เรียกว่า มิจฉาทิฐิ แล้ว การคิด การพูด การกระทำ การแสดงออก และปฏิบัติการต่างๆ ก็พลอยดำเนินไปในทางที่ผิดพลาดด้วย แทนที่จะแก้ปัญหาดับทุกข์ได้ ก็กลายเป็นก่อทุกข์ สังสมปัญหา ให้เพิ่มพูนร้ายแรงยิ่งขึ้น

สัมมาทิฐิ นั้น แยกได้เป็น ๒ ระดับ คือ

๑. ทศนยะ ความคิดเห็น แนวความคิด ทฤษฎี ความเชื่อถือ คานิยม จำพวกที่เชื่อหรือยอมรับรู้ การกระทำ และผลการกระทำของตน หรือสร้างความสำเร็จในความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน พูดอย่างชาวบ้านว่า เห็นชอบตามคลองธรรม เรียกสั้นๆ ว่า **กัมมัสสกตาสัมมาทิฐิ** เป็น **สัมมาทิฐิระดับโลกีย์** เป็นชั้นจริยธรรม

๒. ทศนยะ แนวความคิด ที่มองเห็นความเปนไปของสิ่งทั้งหลายตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย ความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมัน หรือตามที่มันเปน ไมเอนเอียงไปตามความชอบความชังของตน หรือตามที่อยากใหม่มันเปนอยากไมใหม่มันเปน ความรู้ความเข้าใจสอดคล้องกับความเปนจริงแห่งธรรมดา เรียกสั้นๆ ว่า **สัจจानุโลมิทญญ** เป็น **สัมมาทิฐิแนวโลกุตระ** เป็นชั้นสัจธรรม

มิจฉาทิฐิ ความเห็นผิด หลงผิด ก็มี ๒ ระดับ เช่นเดียวกัน คือ ทศนยะ แนวความคิด คานิยม ที่ปฏิเสธความรับผิดชอบ ไมยอมรับการกระทำของตน กับความไม่รูไม่เข้าใจโลกและชีวิตตามสภาวะ หลงมองสร้างภาพไปตามความอยากใหญ่เปน และอยากไมใหญ่เปนของตนเอง

อย่างไรก็ดี กระบวนการของการศึกษาภายในตัวบุคคล จะเริ่มตนและดำเนินไปได้ ตองอาศัยการติดต่อเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อม และอิทธิพลจากภายนอกเปนแรงผลักดัน หรือเปนปัจจัยก่อตัว ถ้าได้รับการถ่ายทอดแนะนำชักจูง เรียนรู้จากแหล่งความรู้ความคิดที่ถูกตอง หรือรู้จักเลือก รู้จักมอง รู้จักเกี่ยวของ พิจารณาโลกและชีวิตในทางที่ถูกตอง ก็จะทำให้เกิด **สัมมาทิฐิ** นำไปสู่การศึกษาที่ถูกตอง หรือมีการศึกษา

แต่ตรงข้าม ถ้าได้รับถ่ายทอดแนะนำชักจูง ได้รับอิทธิพลภายนอกที่ไม่ถูกตอง หรือไม่รู้จักคิด ไม่รู้จักพิจารณา ไม่รู้เท่าทันประสบการณ์ต่างๆ ก็จะทำให้เกิด **มิจฉาทิฐิ** นำไปสู่การศึกษาที่ผิด หรือความใฝ่การศึกษา โดยสรุป แหล่งที่มาเบื้องต้นของการศึกษา เรียกว่า ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ มี ๒ อย่าง คือ

๑. **ปัจจัยภายนอก** เรียกว่า **ปรโตฆิสะ** แปลว่า เสียงจากผู้อื่น หรือเสียงบอกจากผู้อื่น ได้แก่ การรับถ่ายทอด หรืออิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ เพื่อนที่คบหา หนังสือ สื่อมวลชน และวัฒนธรรม ซึ่งให้ข่าวสารที่ถูกตอง สั่งสอนอบรม แนะนำชักจูงไปในทางที่ดีงาม

๒. ปัจจัยภายใน เรียกว่า **โยนิโสมนสิการ** แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง การคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด หรือคิดเป็น

ในทำนองเดียวกัน แหล่งที่มาของการศึกษาที่ผิด หรือความไรการศึกษา ที่เรียกว่า ปัจจัยแห่งมิจฉาทิฎฐิ ก็มี ๒ อย่างเหมือนกัน คือ โปรโตไซสเส เสียบบอกจากภายนอกที่ไม่ดีงาม ไม่ถูกต้อง และ โยนิโสมนสิการ การทำในใจไม่แยบคาย การไม่รู้จักคิด คิดไม่เป็น หรือการขาดโยนิโสมนสิการนั่นเอง

ข) กระบวนการของการศึกษา

ไต่กลางแล้ววา แขนงนำแห่งกระบวนการของการศึกษา ไต่แก **สัมมาทิฎฐิ** เมื่อมีสัมมาทิฎฐิเป็นแกนนำ และเป็นฐานแล้ว กระบวนการแห่งการศึกษาภายในตัวบุคคลก็ดำเนินไปได้

กระบวนการนี้แบ่งเป็น ๓ ขั้นตอนใหญ่ๆ เรียกว่า **ไตรสิกขา** (สิกขา หรือหลักการศึกษา ๓ ประการ) คือ

๑. การฝึกฝนพัฒนาในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีพวะ เรียกว่า **อริสีลสิกขา** (เรียกง่ายๆ ว่า **ศีล**)

๒. การฝึกฝนพัฒนาทางจิตใจ การปลูกฝังคุณธรรม สร้างเสริมคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพจิต เรียกว่า **อริจิตตสิกขา** (เรียกง่ายๆ ว่า **สมาธิ**)

๓. การฝึกฝนพัฒนาทางปัญญา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รูความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ที่ทำให้แก้ไขปัญหาไปตามแนวทางเหตุผล รูเท่าทันโลกและชีวิต จนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นในสิ่งต่างๆ ดับกิเลส ดับทุกข์ได้ เป็นอยู่ด้วยจิตใจอิสระผ่องใสเบิกบาน เรียกว่า **อริปัญญาสิกขา** (เรียกง่ายๆ ว่า **ปัญญา**)

หลักการศึกษา ๓ ประการนี้ จัดวางขึ้นไว้โดยอาศัยหลักปฏิบัติที่เรียกว่า วิธีแก้ปัญหของอารยชนเป็นพื้นฐาน วิธีแก้ปัญหแบบอารยชนนี้ เรียกตามคำบาลีว่า **อริยมรรค** แปลว่า ทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ ที่ทำให้เป็นอริยชน หรือวิถีดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ

อริยมรรค นี้ มีองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหา หรือรายละเอียดของการปฏิบัติ ๘ ประการ คือ

๑. ทักษะ ความคิดเห็น แนวคิด ความเชื่อถือ ทศนคติ คานิยมต่างๆ ที่ดีงามถูกต้อง มองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย สอดคล้องกับความเป็นจริง หรือตรงตามสภาวะ เรียกว่า **สัมมาทิฎฐิ** (เห็นชอบ)

๒. ความคิด ความดำริไตรตรอง หรือคิดการต่างๆ ที่ไม่เกินไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่เศร้าหมองขุนมัว เป็นไปในทางสร้างสรรค์ประโยชน์สุข เช่น คิดในทางเสียสละ หวังดี มีเมตริ ช่วยเหลือเกื้อกูล และความคิดที่บริสุทธิ์ อิงสัจจะ อิงธรรม ไม่เอนเอียงด้วยความเห็นแก่ตัว ความคิดจะไต่จะเอา หรือความเคียดแค้นชิงชัง มุ่งร้ายคิดทำลาย เรียกว่า **สัมมาสังกัปปะ** (ดำริชอบ)

๓. การพูด หรือการแสดงออกทางวาจาที่สุจริต ไม่ทำร้ายผู้อื่น ตรงความจริง ไม่โกหกหลอกลวง ไม่สอเสียด ไม่ใหรายปายสี ไม่หยาบคาย ไม่เหลวไหล ไม่เพอเจอเลื้อนลอย แต่สุภาพ นิ่มนวล ขวนเหเกิดไมตรี สามัคคีกัน ถอยคำที่มีเหตุผล เป็นไปในทางสร้างสรรค์ กอประโยชน์ เรียกว่า **สัมมาวาจา** (วาจาชอบ)

๔. การกระทำที่ดีงามสุจริต เป็นไปในทางสร้างสรรค์ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายกัน สร้างความสัมพันธ์ที่ดีงาม ทำให้อยูรวมกันด้วยดี ทำให้สังคมสงบสุข คือ การกระทำหรือทำการต่างๆ ที่ไม่เกี่ยวข้อง หรือไม่เกินไปเพื่อการทำลายชีวิตร่างกาย การทำลายทรัพย์สินของผู้อื่น การลวงละเมิดสิทธิในครอบครอง หรือของรักของหวงแหนของผู้อื่น เรียกว่า **สัมมากัมมันตะ** (กระทำชอบ)

๕. การประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่ก่อความเดือดร้อนเสียหายแกผู้อื่น เรียกว่า **สัมมาอาชีวะ** (อาชีพชอบ)

๖. การเพียรพยายามในทางที่ดีงามชอบธรรม คือ เพียรหลักเอนป้องกันสิ่งชั่วร้ายอกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น เพียรละเลิก กำจัดสิ่งชั่วร้ายอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรสร้างสรรค์สิ่งดีงาม หรือกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรส่งเสริมพัฒนาสิ่งดีงาม หรือกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้เพิ่มพูนเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนเพียบพร้อมไพบุลย

เรียกว่า **สัมมาวายามะ** (พยายามชอบ)

๗. การมีสติกำกับตัว คุมใจไว้อยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องทำในเวลานั้นๆ ใจอยู่กับกิจ จิตอยู่กับงาน ระลึกได้ถึงสิ่งที่ตั้งงาม สิ่งที่เกี่ยวข้องเป็นประโยชน์ หรือธรรมที่ต้องไขในเรื่งนั้นๆ เวลานั้นๆ ไม่หลงไหลเลื่อนลอย ไม่ละเลยหรือปล่อยตัวเผอเรอ โดยเฉพาะสติที่กำกับทันต่อพฤติกรรมของร่างกาย ความรู้สึก สภาพจิตใจ และ ความนึกคิดของตน ไม่ปล่อยให้อารมณ์ที่เยายวนหรือยั่วๆ มาฉุดกระชากให้หลุดหลงเลื่อนลอยไปเสีย เรียกว่า **สัมมาสติ** (ระลึกชอบ)

๘. ความมีจิตตั้งมั่น จิตใจดำเนินอยู่ในกิจในงาน หรือในสิ่งที่กำหนด (อารมณ์) ไตสมาเสมอ แน่วแนเป็น หนึ่งเดียว สงบ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวกหวั่นไหว บริสุทธิ์ ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว นุ่มนวล ผ่อนคลาย ไม่เครียด ไม่กระดาง เขมแข็ง เองาน ไม่หดหู่ท้อแท้ พรอมที่จะไขงานทางปัญญาอย่างไตผลดี เรียกว่า **สัมมาสมาธิ** (จิตมั่นชอบ)

หลักการศึกษ ๓ ประการ คือ **ไตรสิกขา** ก็จัดวางขึ้นโดยมุ่งให้ผลเกิดขึ้นตามหลักปฏิบัติแห่งอริยมรรค (มรรควิธีแกปัญหา หรือมรรคาแห่งความดับทุกข์) คือ เป็นการฝึกฝนอบรมในองคทั้ง ๘ แห่งมรรคนั้น เกิดมีและ เจริญองงาม ไขประโยชน์ไตบริบูรณ์ยิ่งขึ้น แกไขปัญหาดับทุกข์ไตดียิ่งขึ้นตามลำดับ จนถึงที่สุด กล่าวคือ

๑. อธิศีลสิกขา คือ การศึกษาดานหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และ สัมมาอาชีวะ เจริญองงามขึ้น จนบุคคลมีความพรอมทางความประพฤติ วินัย และความสัมพันธ์ทางสังคม ถึง มาตรฐานของอารยชน เป็นพื้นฐานแกการสร้างเสริมคุณภาพจิตไตดี

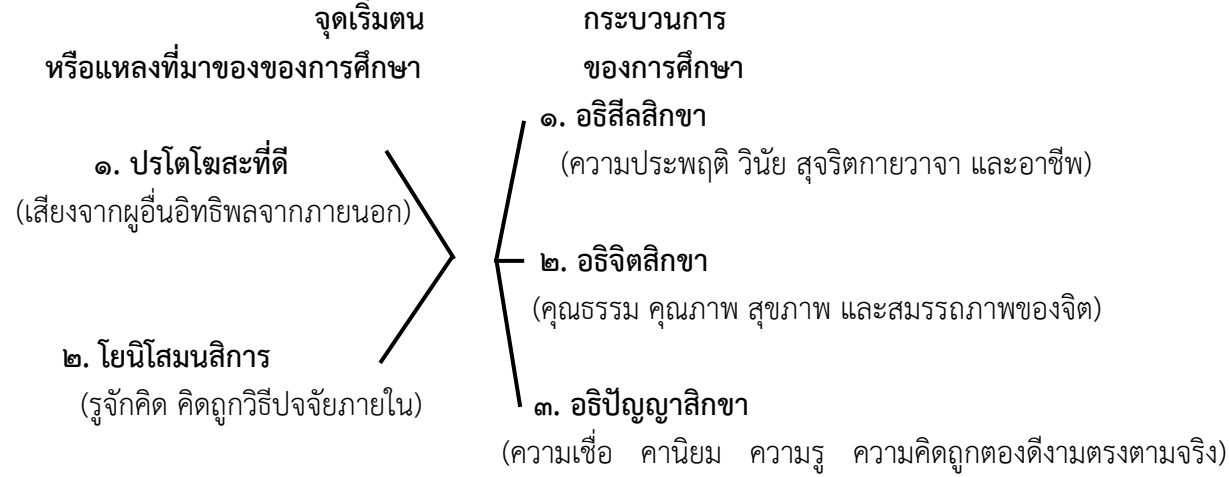
๒. อธิจิตสิกขา คือ การศึกษาดานหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ เจริญองงามขึ้น จนบุคคลมีความพรอมทางคุณธรรม มีคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิต พัฒนาถึงมาตรฐานของอารยชน เป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาปัญญาไตดี

๓. อธิปัญญาสิกขา คือ การศึกษาดานหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ เจริญองงามขึ้น จนบุคคลมีความพรอมทางปัญญาถึงมาตรฐานของอารยชน สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา มี จิตใจผ่องใส เบิกบาน ไรทุกข์ หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นต่างๆ เปนอิสระเสรีด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

แต่ตั้งไตกล่าวแล้วข้างตนาว่า สัมมาทิฐิ ที่เป็นแกนนำแห่งกระบวนการของการศึกษานั้น จะเกิดขึ้นไต ต้องอาศัยปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ๒ ประการ

ดังนั้น ในการดำเนินงานที่เกี่ยวกับการศึกษา จุดสนใจที่ควรเนเป็นพิเศษ คือ เรื่องปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ที่เป็นจุดเริ่มต้น เปนแหล่ง เปนที่มาของการศึกษา คำที่พูดกันว่า “ใ้การศึกษา” ก็อยู่ที่ปัจจัย ๒ ประการนี้เอง สวนกระบวนการของการศึกษา ที่เรียกว่า ศิล สมาธิ ปัญญา นั้น เพียงแต่รู้เขาใจไว้ เพื่อจัดสภาพแวดล้อมให้ เกี่ยวล และคอยเสริมคุมกระตุ้นเราให้เนื้อหาของการศึกษาหันเบนดำเนินไปตามกระบวนการนั้น

เมื่อทำความเข้าใจอย่างนี้แล้ว ก็จะมองเห็นรูปร่างของกระบวนการแห่งการศึกษา ซึ่งเขียนใหญ่ไตดังนี้

ค) ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับจุดเริ่มต้นของการศึกษา

เมื่อใดทำความเข้าใจคร่าวๆ เกี่ยวกับกระบวนการของการศึกษา พอเห็นตำแหน่งแห่งที่ หรือฐานะของความคิดในกระบวนการศึกษานั้นแล้ว ก็จะได้กล่าวถึงเรื่องความคิดโดยเฉพาะต่อไป
อย่างไรก็ดี โดยที่ความคิดเป็นอย่างหนึ่งในบรรดาจุดเริ่ม หรือแหล่ง ที่มา ๒ ประการ ของการศึกษา เมื่อจะพูดถึงความคิดที่เป็นจุดเริ่มอย่างหนึ่ง ก็ควรจุดเริ่มอื่นอีกอย่างหนึ่งนั้นด้วย เพื่อจะได้ขอบเขตความเข้าใจที่กว้าง ขวางชัดเจนยิ่งขึ้น

ก่อนอื่น พึงพิจารณาพุทธพจน์ ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ มี ๒ ประการดังนี้ คือ ปรัตโยสสะ และ โยนิโสมนสิการ” ๑

“โดยกำหนดว่าเป็นองค์ประกอบภายนอก เราไม่เล็งเห็นองค์ประกอบภายนอกอื่น แม้สักอย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ เหมือนความมีกัลยาณมิตรเลย”

“โดยกำหนดว่าเป็นองค์ประกอบภายใน เราไม่เล็งเห็นองค์ประกอบอื่น แม้สักอย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ เหมือนโยนิโสมนสิการเลย” ๒

ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ นั้น ได้แสดงความหมายในที่นี้ว่า เป็นจุดเริ่ม หรือแหล่งที่มาของการศึกษา หรืออาจจะเรียกว่า บุพภาคของการศึกษา เพราะเป็นบ่อเกิดของสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นแกนนำ เป็นต้นทาง บ่อเกิดของสัมมาทิฐิ ที่ตรัสว่ามี ๒ อย่าง คือ

๑. ปรัตโยสสะ แปลว่า เสียงจากอื่น หรือการกระตุ้นชักจูงจากภายนอก ได้แก่ การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ขาวสาร คำชี้แจงอธิบายจากผู้อื่น ตลอดจนการเรียนรู้ เลียนแบบ จากแหล่งต่างๆ ภายนอก หรืออิทธิพลจากภายนอก

แหล่งสำคัญของการเรียนรู้ประเภทนี้ เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ เพื่อน คนแวดล้อมใกล้ชิด ผู้ร่วมงาน ผู้บังคับบัญชา และผู้ใต้บังคับบัญชา บุคคลมีชื่อเสียง คนโด่งดัง คนผู้ได้รับความนิยมในด้านต่างๆ หนังสือ สื่อมวลชนทั้งหลาย สถาบันทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น ในที่นี้หมายถึงเฉพาะที่แนะนำในทางถูกต้องดีงาม ให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง โดยเฉพาะที่สามารถช่วยนำไปสู่ปัจจัยที่ ๒ ได้

ปัจจัยข้อนี้ จัดเป็นองค์ประกอบฝ่ายภายนอก หรืออาจเรียกว่า ปัจจัยทางสังคม

บุคคลผู้มีคุณสมบัติเหมาะสม สามารถทำหน้าที่ปรัตโยสสะที่ดี มีคุณภาพสูง มีคำเรียกเฉพาะว่า กัลยาณมิตร ตามปกติ กัลยาณมิตรจะทำหน้าที่เป็นผลดี ประสบความสำเร็จแห่งปรัตโยสสะได้ ต้องสามารถสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ผู้เลาเรียน หรือผู้รับการฝากสอนอบรม จึงเรียกวิธีเรียนรู้ในข้อนี้ว่า **วิธีการแห่งศรัทธา**

ถ้าผู้มีหน้าที่ให้ปรัตโยสสะ เช่น ครู อาจารย์ พ่อแม่ ไม่สามารถทำให้เกิดศรัทธาได้ และผู้เลาเรียน เช่น เด็กๆ เกิดมีศรัทธาต่อแหล่งความรู้ความคิดอื่นมากกว่า เช่น ดาราในสื่อมวลชน เป็นต้น และถ้าแหล่งเหล่านั้นให้ปรัตโยสสะที่ชั่วร้ายผิดพลาด อันตรายย่อมเกิดขึ้นในกระบวนการแห่งการศึกษา อาจเกิดการศึกษาคือผิด หรือ ความไร้การศึกษา

๒. โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย หรือคิดถูกวิธี แปลงๆ ว่า ความรู้จักคิด หรือคิดเป็น หมายถึง การคิดอย่างมีระเบียบ หรือคิดตามแนวทางของปัญญา คือ การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ เช่น ตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน โดยวิธีคิดหาเหตุปัจจัย สืบคนถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้นๆ เรื่องนั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยต้นหาอุปทานของตนเองเขาจับ หรือเคลือบคลุม ทำให้เกิดความตึงตัง และแก้ปัญหาได้

ข้อนี้เป็นองค์ประกอบภายใน หรือ **ปัจจัยภายในตัวบุคคล** และอาจเรียกตามองกรรมที่ใช้งานว่า **วิธีการแห่งปัญญา**

บรรดาปัจจัย ๒ อย่างนี้ ปัจจัยข้อที่ ๒ คือ โยนิโสมนสิการ เป็นแกนกลาง หรือส่วนที่ขาดไม่ได้ การศึกษาจะสำเร็จผลแท้จริง บรรลุจุดมุ่งหมายใด ก็เพราะปัจจัยข้อที่ ๒ นี้ ปัจจัยข้อที่ ๒ อาจให้เกิดการศึกษาได้ โดยไม่มีข้อที่ ๑ แต่ปัจจัยข้อที่ ๑ จะตองนำไปสู่ปัจจัยข้อที่ ๒ ด้วย จึงจะสัมฤทธิ์ผลของการศึกษาที่แท้ การคนพบต่างๆ ความคิดริเริ่ม ความก้าวหน้าทางปัญญาที่สำคัญๆ และการตรัสรู้สัจธรรม ก็สำเร็จด้วยโยนิโสมนสิการ

อย่างไรก็ตาม แม่ความจริงจะเป็นเช่นนี้ ก็ไม่พึงดูแคลนความสำเร็จของปัจจัยขอแรก คือ โปรโตโฆสะ เพราะตามปกติ คนที่ไม่ต้องอาศัยโปรโตโฆสะเลย ใช่แต่โยนิโสมนสิการอย่างเดียว ก็มีแต่อัจฉริยบุคคลยอดเยี่ยม เช่น พระพุทธเจ้า เป็นต้น ซึ่งมีน้อยทานอย่างยิ่ง สวนคนทั่วไปที่เป็นสวนใหญ่ หรือคนแทบทั้งหมดในโลก ต้องอาศัยโปรโตโฆสะเป็นที่ชักนำชี้ช่องทางให้

กิจกรรมทางการศึกษาที่จัดกันอยู่ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ซึ่งดำเนินการกันเป็นระบบ เป็นงานเป็นการ การถ่ายทอดความรู้และศิลปะวิชาการต่างๆ ที่เป็นเรื่องของสุตะ ก็ล้วนเป็นเรื่องของโปรโตโฆสะทั้งสิ้น การสร้างโปรโตโฆสะที่ดิงามโดยกัลยาณมิตร จึงเป็นเรื่องที่ควรได้รับความเอาใจใส่ตั้งใจจัดเป็นอย่งยิ่ง

จุดที่พึงย้าเกี่ยวกับโยนิโสมนสิการ ก็คือ เมื่อดำเนินกิจการในทางการศึกษา อำนวนยโปรโตโฆสะที่อยู่นั้น กัลยาณมิตรพึงระลึกลูกอยู่เสมอว่า โปรโตโฆสะที่จัดสรรอำนวนยให้ นั้น จะต้องเป็นเครื่องปลุกเร้าโยนิโสมนสิการ ให้เกิดขึ้นแก่ผู้เลาเรียนรับการศึษา

เมื่อทำความเข้าใจเบื้องต้นกันอย่างนี้แล้ว ก็หันมาพูดจำกัดเฉพาะเรื่องความคิดต่อไป

แผนภาพที่ ๑ แสดงความสัมพันธ์สรุปรของกัลยาณมิตรกับโยนิโสมนสิการ

ง) ความคิดที่ไม่เป็นการศึกษา และความคิดที่เป็นการศึกษา

การคิดพวงตจากกระบวนการรับรู้ กระบวนการรับรู้ นั้น เริ่มต้นด้วยการที่อายตนะประสบกับอารมณ์ ^๓ และเกิดวิญญาน คือ ความรู้ต่ออารมณ์นั้น เช่น เห็น ไดยิน ตลอดถึงรูตอเรื่องในใจ เมื่อเกิดความเปนไปอย่างนี้แล้ว ก็เรียกรวมมีการรับรู้ หรือภาษาบาลี เรียกว่า *ผัสสะ*

เมื่อมีการรับรู้ ก็จะมีความรู้สึกต่ออารมณ์นั้น เช่น สุข สบาย ทุกข ไม่สบาย หรือเฉยๆ เรียกว่า เวทนา พรอมกันนั้น ก็จะมีการหมายรูอารมณ์ว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นอย่งนั้นอย่งนี้ ซื่อนั้นซื่อนี้ เรียกว่า สัญญา จากนั้นจึงเกิดความคิด ความดำริตริริกริตต่างๆ เรียกว่า *วิตักกะ*

กระบวนการรับรู้เป็นไปอย่างนี้เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นการประสบอารมณ์ โดยได้รับประสบการณ์ ภายนอก หรือการนึกถึงยกเอาเรื่องราวต่างๆ ขึ้นมาพิจารณาในใจ

เขียนใหญ่ๆ โดยยกความรู้ทางตาเป็นตัวอย่าง

ตา + รูป + เห็น = การรับรู้ → รู้สึกสุขทุกข์ → จำได้หมายรู้ → คิด
(อายตนะ) (อารมณ์) (จักขุวิญญาณ) (ผัสสะ) (เวทนา) (สัญญา) (วิตักกะ)

ขั้นตอนของการคิด (วิตักกะ) มีความสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดบุคลิกภาพ และวิถีชีวิตของบุคคล ตลอดจนถึงสังคม จึงมีบทบาทสำคัญยิ่งในการศึกษา แต่ความคิดนั้นจะเป็นอย่างไร ย่อมต้องอาศัยปัจจัยที่กำหนดหรือปรุงแต่งความคิดนั้นอีกต่อหนึ่ง

ปัจจัยอย่างหนึ่งที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อความคิด ไตแก่ ความรู้สึกสุขทุกข์ (เวทนา)

ตามปกติ สำหรับคนทั่วไป เมื่อมีการรับรู้ และเกิดเวทนาแล้ว ถ้าไม่มีปัจจัยอย่างอื่นเข้ามาแปร หรือตัดตอน เวทนาจึงจะเป็นตัวกำหนดวิถีของความคิด คือ

- การรู้สึกสบาย เป็นสุข ก็ชอบใจ อยากได้ อยากเสพ อยากเอา (ตัณหาฝ่ายบวก)
- การรู้สึกไม่สบาย บีบคั้น เป็นทุกข์ ก็ขัดใจไม่ชอบ อยากเลี่ยงพหรืออยากทำลาย (ตัณหาฝ่ายลบ)

ตอจากนั้น ความคิดปรุงแต่งต่างๆ ก็จะกำหนดเนนหรือเพ่งไปที่อารมณ์ คือ สิ่งที่เป็นที่มาของเวทนานั้น เอาสิ่งนั้นเป็นที่จับของความคิด พรอมด้วยความจำได้หมายรู้ว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้ เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ (สัญญา) แล้วความคิดปรุงแต่งก็ดำเนินไปตามวิถีทางของความชอบใจไม่ชอบใจนั้น เครื่องปรุงแต่งของความคิด ก็คือ ความ โนมเอียง ความเคยชิน กิเลส จิตนิสัยต่างๆ ที่จิตได้สั่งสมไว้ (สังขาร) และคิดอยู่ในกรอบ ในขอบเขต ในแนวทางของสังขารนั้น จากความคิด ก็อาจแสดงออกมาเป็นการทำ การพูด การแสดงบทบาทต่างๆ

ถ้าไม่ถึงขั้นแสดงออกภายนอก อย่างน้อยก็มีผลกระทบต่างๆ อยู่ภายในจิตใจ เป็นผลในทางผูกมัด จำกัดตัว ทำให้จิตคับแคบบาง เกิดความกระทบกระทั่ง วนวาย เรารอน ขุนมัว เศราหมอง บีบคั้นใจบาง หรือถาเป็นการพิจารณาเรื่องราว คิดการต่างๆ ก็ทำให้เอนเอียง ไม่มองเห็นตามเป็นจริง อาจเคลือบแฝงด้วยด้วยความอยากได้ อยากเอา หรือความคิดมุ่งทำลาย

แม้ในกรณีที่เกิดความรู้สึกเฉยๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ ถ้าไม่รู้จักคิด ปล่อยให้ความคิดอยู่ที่อิทธิพลของเวทนานั้น ก็จะเกิดความคิดแบบเพ้อฝันเลื่อนลอยไร้จุดหมาย หรือไม่ก็กลายเป็นอัตถันตันอื้อไป ซึ่งรวมเรียกว่าเป็นสภาพที่ไม่เกื้อกูลต่อคุณภาพชีวิต (เป็นอกุศล) สร้างปัญหาและก่อให้เกิดทุกข์

กระบวนการของความคิดนี้ เขียนใหญ่ๆ แสดงเฉพาะสภาพจิต หรือองค์ธรรมที่เป็นตัวแสดงบทบาทสำคัญๆ ดังนี้

การรับรู้ → ความรู้สึกสุขทุกข์ → ความอยากที่เป็นปฏิภิกิริยาบวก-ลบ → ปัญหา
(ผัสสะ) (เวทนา) (ตัณหา) (ทุกข์)

ในชีวิตของคนทั่วไป กระบวนการแห่งปัญหา นี้ เป็นกิจกรรมสวนใหญ่ที่ดำเนินไปเกือบตลอดเวลา ในวันหนึ่งๆ อาจเกิดขึ้นแล้วๆ เล่าๆ นับครั้งไม่ถ้วน ชีวิตที่ไม่มีการศึกษา ย่อมถูกรอรับงำและกำหนดด้วยกระบวนการแห่งความคิดอย่างนี้ ความเป็นไปได้ของกระบวนการนี้ดำเนินไปได้อย่างงายๆ โดยไม่ต้องใช้สติปัญญา ไม่ต้องใช้ความรู้ความเข้าใจ หรือความสามารถอะไรเลย จัดเป็นธรรมดาขั้นพื้นฐานที่สุด ยิ่งได้สั่งสมความเคยชินไว้มากๆ ก็ยิ่งเป็นไปได้เองอย่างคล่องแคล่ว อย่างที่เรียกวาลงรอง

เพราะการที่เป็นไปอย่างปราศจากปัญญา ไม่ต้องมีสติปัญญาเข้ามาเกี่ยวข้อง และสติปัญญาไม่ได้เป็นตัวควบคุม จึงเรียกว่าเกิดอวิชชา และจึงไม่เป็นไปได้เพื่อการแก้ไขปัญหา แต่เป็นไปได้เพื่อกอปัญหาทำให้เกิดทุกข์ เรียกว่าเป็น ปัจจัยการแห่งทุกข์

ลักษณะทั่วไปของมัน คือเป็นการคิดที่สนองตัณหา ผลของมัน คือการกอปัญหาทำให้เกิดทุกข์ จึงไม่เป็น

การศึกษา สรุปสั้นๆ จะเรียกว่า กระบวนการคิดแบบสนองตัณหา หรือการคิดแบบกอบปัญหา หรือวงจรแห่งความทุกข์ก็ได้

เมื่อมนุษย์เริ่มมีการศึกษาขึ้น ก็คือ มนุษย์เริ่มใช้สติปัญญา ไม่ปล่อยให้กระบวนการคิด หรือวงจรปัจจัยการขาดต้น ดำเนินไปเรื่อยๆ คล่องๆ แต่มนุษย์เริ่มใช้สติสัมผัสปัญญา และนำองค์ประกอบอื่นๆ เขามาตัดตอน หรือลดทอนกระแสของกระบวนการคิดแบบนั้น ทำให้กระบวนการคิดแบบสนองตัณหาขาดตอนไปเสียบางแปรไปเสียบาง ดำเนินไปในทิศทางหรือรูปอื่นๆ บาง ทำใ้มนุษย์เริ่มหลุดพ้นเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาส ไม่ถูกกระบวนการความคิดแบบนั้นครอบงำกำหนดเอาเต็มที่โดยสิ้นเชิง

ในเบื้องต้น ตัวแปรนั้นอาจเป็นเพียงเสียงเหนียวรั้ง หรือรูปสำเร็จแห่งความคิดที่ได้รับการถ่ายทอดโดยปรโตโฆสะ จากบุคคลหรือสถาบันต่างๆ และซึ่งตนยึดถือเอาไวด้วยศรัทธา แต่ตัวแปรจากปรโตโฆสะอย่างนั้น มีผลเพียงแคเป็นที่ยึดเหนี่ยวดึงตัวไว้ หรือขัดขวางไวไม่ให้ไหลไปตามกระแสของกระบวนการคิดนั้น หรืออย่างดีก็ไ้แต่แค้ใหญ่รูปแบบความคิดที่ตายตัวไวยึดถือแทน ไม่เป็นทางแห่งการคิดค้นหาโดยอิสระของบุคคลนั่นเอง แต่ในขั้นสูงขึ้นไป ปรโตโฆสะที่ดี อาจชักนำศรัทธาประเภทที่นำไปสู่ความคิดเองได้

ขอยกตัวอย่างเปรียบเทียบ

ปรโตโฆสะที่ชักนำให้เกิดศรัทธาแบบรูปสำเร็จตายตัว ไม่เป็นสื่อ นำการคิดพิจารณาต่อไป เช่น ใ้เชื่อว่าสิ่งทั้งหลายจะเป็นอย่างไร ยอมสุดแต่เทพเจ้าบันดาล หรือเป็นเรื่องของความบังเอิญ เมื่อเชื่ออย่างนี้แล้ว ก็ไ้แต่คอยรอความหวังจากเทพเจ้า หรือปล่อยให้โชคชะตา ไม่ต้องคิดคนอะไรต่อไป

ส่วนปรโตโฆสะ ที่ชักนำศรัทธาแบบเป็นสื่อโยงใ้ให้เกิดความคิดพิจารณา เช่น ใ้เชื่อว่าสิ่งทั้งหลายจะเป็นอย่างไร ยอมแล้วแต่เหตุปัจจัย เมื่อเชื่ออย่างนี้แล้ว เกิดเหตุการณ์อะไรขึ้น ก็ยอมคิดคนสืบสาวหาเหตุปัจจัย ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจต่อๆ ไป

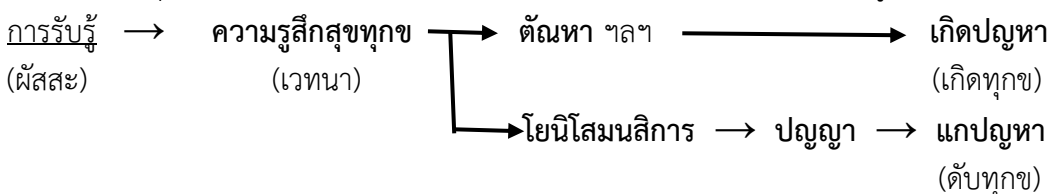
ความคิดพิจารณาที่ศรัทธาต่อปรโตโฆสะช่วยสื่อ นำนั้น เริ่มตนด้วยองค์ธรรมที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ปรโตโฆสะที่ดี สร้างศรัทธาชนิดที่ชักนำใ้เกิดโยนิโสมนสิการ

เมื่อโยนิโสมนสิการเกิดขึ้นแล้ว ก็หมายถึงว่า ได้มีจุดเริ่มของการศึกษา หรือการพัฒนาปัญญาได้เริ่มขึ้นแล้ว จากนั้นก็จะเกิดการคิดที่ไขปัญญา และทำให้ปัญญาเจริญงอกงามยิ่งขึ้น นำไปสู่การแก้ปัญหา เป็นทางแห่งความดับทุกข์ และนี่ก็คือ การศึกษา

พูดสั้นๆ ว่ากระบวนการคิดที่สนองปัญญา คือ การคิดที่แก้ปัญหา นำไปสู่ความดับทุกข์ และเป็นการศึกษา

จุดสำคัญที่โยนิโสมนสิการเขามาเริ่มบทบาท ก็คือการตัดตอนไม่ใ้เวทนามีอิทธิพลเป็นปัจจัยก่อให้เกิดตัณหาต่อไป คือ ใ้มีแต่เพียงการเสวยเวทนา แต่ไม่เกิดตัณหา เมื่อไม่เกิดตัณหา ก็ไม่มีความคิดปรุงแต่งตามอำนาจของตัณหาต่อไป

เมื่อตัดตอนกระบวนการคิดสนองตัณหาแล้ว โยนิโสมนสิการก็นำความคิดไปสู่แนวทางของการกอบปัญหา แก้ปัญหา ดับทุกข์ และทำให้เกิดการศึกษาต่อไป อาจเขียนกระบวนการความคิดใ้ดูง่ายๆ ดังนี้

อย่างไรก็ดี สำหรับมนุษย์ปุถุชน แม้เริ่มมีการศึกษาบางแล้ว แต่กระบวนการความคิด ๒ อย่างนี้ ยังเกิดสลับกันไปมา และกระบวนการหนึ่งอาจไปเกิดแทรกในระหว่างของอีกกระบวนการหนึ่ง เช่น กระบวนการแบบแรกอาจดำเนินไปจนถึงเกิดตัณหาแล้ว จึงเกิดโยนิโสมนสิการขึ้นมาตัดและหันเหไปใหม่ หรือกระบวนการหลังดำเนินไป

ถึงปัญญาแล้ว เกิดมีตัณหาขึ้นในรูปใหม่แทรกเข้ามา

โดยนัยนี้ จึงเกิดมีกรณีที่น่าเอาผลงานของปัญญาไปรับใช้ความต้องการของตัณหาได้ เป็นต้น บุคคลที่มีการศึกษาสมบูรณ์แล้ว เมื่อคิด ก็คิดอย่างมีโยนิโสมนสิการ เมื่อไม่คิด ก็มีสติครองใจอยู่กับปัจจุบัน คือ กำกับจิตอยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องทำ และพฤติกรรมที่กำลังดำเนินไปอยู่ของตน

อนึ่ง ที่ว่าเมื่อคิด ก็คิดอย่างมีโยนิโสมนสิการนั้น ก็หมายถึงมีสติอยู่พร้อมด้วย เพราะโยนิโสมนสิการเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงสติ และทำให้ต้องไขปัญญา เมื่อความคิดเดินอยู่อย่างเปราะเปียบมีจุดหมาย จิตก็ไม่ลอยเลื่อน เชื้อนแซไป ต้องกุมอยู่กับกิจที่กำลังกระทำนั้น เรียกว่า **มีสติ**

ตามนัยที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่า **โยนิโสมนสิการ** เป็นการไขความคิดอย่างถูกวิธี ซึ่งเป็นองค์ธรรมสำคัญยิ่งในกระบวนการของการศึกษา หรือในการพัฒนาตน อยู่ที่จุดแกนกลางคือการพัฒนาปัญญา เป็นองค์ธรรมที่จำเป็นสำหรับการมีชีวิตที่ดำรง ซึ่งแก้ปัญหาและพึ่งพาตนได้

เมื่อเทียบในกระบวนการพัฒนาปัญญา โยนิโสมนสิการอยู่ในระดับที่เหนือศรัทธา เพราะเป็นขั้นที่เริ่มใช้ความคิดของตนเองเป็นอิสระ

เมื่อพิจารณาในแง่ของระบบการศึกษาอบรม โยนิโสมนสิการเป็นองค์ประกอบฝ่ายภายใน เกี่ยวด้วยการฝึกการไขความคิด ใหญ่จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างตื้นๆ ผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์ เป็นอิสระ ทำให้ทุกคนพึ่งตนได้ ช่วยตนเองได้ และนำไปสู่ความเป็นอิสระ ไร้ทุกข์ พร้อมทั้งสันติสุขที่เป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธธรรม

เป็นอันว่า ไตทำความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับบุพภาคของการศึกษา ๒ ประการ คือ **ปรโตโฆสะ** ที่เป็นกัลยาณมิตร ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายนอก และเป็นวิธีการแห่งศรัทธา กับ**โยนิโสมนสิการ** ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายใน และเป็นวิธีการแห่งปัญญา พอมองเห็นภาพกว้างๆ ของระบบในกระบวนการของการศึกษาแล้ว

ต่อแต่นี้ จะได้บรรยายเรื่องโยนิโสมนสิการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เพื่อให้ทราบรายละเอียดเพิ่มเติม และเกิดความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีคิดตามหลักพุทธธรรมอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

โยนิโสมนสิการ

วิธีการแห่งปัญญา

โยนิโสมนสิการ ที่โบราณแปลสืบมาว่า “ทำในใจโดยแยบคาย” หรือมนสิการโดยแยบคาย หรืออาจๆ ว่า คิดแยบคาย เป็นการไขความคิดอย่างถูกวิธี หรือคิดอย่างมีวิธี ตามความหมายที่กล่าวมาแล้ว

ขอทวนความย่อว่า เมื่อเทียบในกระบวนการพัฒนาปัญญา โยนิโสมนสิการ อยู่ในระดับเหนือศรัทธา เพราะเป็นขั้นที่เริ่มใช้ความคิดของตนเองเป็นอิสระ สวนในระบบการศึกษาอบรม โยนิโสมนสิการเป็นการฝึกความคิด ใหญ่จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างตื้นๆ ผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์เป็นอิสระ ทำให้พึ่งตนได้ และนำไปสู่จุดหมายของพุทธธรรมอย่างแท้จริง

ความสำคัญของโยนิโสมนสิการ

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นนุพนิมิตฉันใด ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ ก็เป็นตัวนำ เป็นนุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของอริยอัษฎางคิกมรรค แก่ภิกษุ ฉะนั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอริยอัษฎางคิกมรรค” ๔

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงเงินแสงทอง เป็นนุพนิมิตมาก่อน ฉะนั้น โยนิโสมนสิการก็เป็นตัวนำ เป็นนุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของโพชฌงค์ ๗ แก่ภิกษุ ฉะนั้น ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งโพชฌงค์ ๗” ๕

“ภิกษุทั้งหลาย ร่างกายนี้ ดำรงอยู่ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้, ไม่มีอาหารหาดำรงอยู่ได้ไม่ ฉะนั้น นิสวรรณ์ ๕ ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน ดำรงอยู่ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้, ไม่มีอาหาร หาดำรงอยู่ได้ไม่; อะไรเล่าคืออาหาร...ก็คือการกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการ...

“ภิกษุทั้งหลาย ร่างกายนี้ ดำรงอยู่ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้, ไม่มีอาหารหาดำรงอยู่ได้ไม่ ฉะนั้น โพชฌงค์ ๗ ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน ดำรงอยู่ด้วยอาหาร อาศัยอาหารจึงดำรงอยู่ได้, ไม่มีอาหาร หาดำรงอยู่ได้ไม่, อะไรเล่าคืออาหาร...ก็คือ การกระทำให้มากซึ่งโยนิโสมนสิการ...” ๖

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะโยนิโสมนสิการ เพราะโยนิโสดัมมัมปธาน (การตั้งความเพียรชอบ ถูกวิธี) เราจึงได้บรรลุนุตตรวิมุตติ จึงได้ประจักษ์แจ้งอนุตตรวิมุตติ, แม้เราทั้งหลายก็จะบรรลุนุตตรวิมุตติได้ ประจักษ์แจ้งอนุตตรวิมุตติได้ เพราะโยนิโสมนสิการ เพราะโยนิโสดัมมัมปธาน” ๗

“ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย (ว่าสำเร็จได้) แก่ผู้รู้ผู้เห็น มิใช่แก่ผู้ไม่รู้ มิใช่แก่ผู้ไม่เห็น; เมื่อรู้อยู่ เห็นอยู่อย่างไร จึงจะมีความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย? เมื่อรู้เห็น (วิธีทำให้เกิดและไม่ให้เกิด) โยนิโสมนสิการ และอโยนิโสมนสิการ; เมื่อมนสิการโดยไม่แยบคาย อาสวะที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และอาสวะที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเจริญเพิ่มพูน, เมื่อมนสิการโดยแยบคาย อาสวะที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิดขึ้น และอาสวะที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถูกละได้” ๘

“ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเหล่านี้เหล่าใดก็ตาม ที่เป็นกุศล อยู่ในภาคกุศล อยู่ในฝ่ายกุศล ธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีโยนิโสมนสิการเป็นมูลราก ประชุมลงในโยนิโสมนสิการ, โยนิโสมนสิการ เรียกว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น” ๙

“ดูกรรมหาลิ โลภะ...โทสะ...โมหะ...อโยนิโสมนสิการ...จิตที่ตั้งไว้ผิด เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อการกระทำความชั่ว เพื่อความเป็นไปแห่งกรรมชั่ว, อโลภะ...อโทสะ...อโมหะ...โยนิโสมนสิการ...จิตที่ตั้งไว้ชอบ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อการกระทำกัลยาณกรรม เพื่อความเป็นไปแห่งกัลยาณกรรม” ๑๐

“เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่น แม้สักอย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้น หรือให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมไป เหมือนโยนิโสมนสิการเลย เมื่อมีโยนิโสมนสิการ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมไป” ๑๑

“เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้สักอย่าง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่” ๑๒ ...ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรายแห่งสัทธรรม เหมือนโยนิโสมนสิการเลย” ๑๓

“โดยกำหนดว่าเป็นองค์ประกอบภายใน เราไม่เล็งเห็นองค์ประกอบอื่นแม้สักข้อหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ เหมือนโยนิโสมนสิการเลย” ๑๔

“สำหรับภิกษุผู้เสาะ ยังไม่บรรลอรหัตผล ปราศจากความเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม เรา

ไม่เล็งเห็นองค์ประกอบภายในอย่างอื่นแม้สักอย่าง ที่มีประโยชน์มาก เหมือนโยนิโสมนสิการเลย ภิกษุผู้ใช้โยนิโสมนสิการ ย่อมกำจัดอกุศลได้ และบำเพ็ญกุศลให้เกิดขึ้น” ๑๕

“เราไม่เล็งเห็นธรรมอย่างอื่น แม้สักข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น หรือให้สัมมาทิฐิที่เกิดขึ้นแล้ว เจริญยิ่งขึ้น เหมือนโยนิโสมนสิการเลย เมื่อมีโยนิโสมนสิการ สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และสัมมาทิฐิที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเจริญยิ่งขึ้น” ๑๖

“เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้สักข้อหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น หรือให้โพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ถึงความเจริญเต็มบริบูรณ์ เหมือนโยนิโสมนสิการเลย เมื่อมีโยนิโสมนสิการ โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถึงความเจริญเต็มบริบูรณ์” ๑๗

“เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้สักข้อหนึ่ง ที่จะเป็เหตุให้ความสงสัยที่ยังไม่เกิด ก็ไม่เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ถูกกำจัดได้ เหมือนโยนิโสมนสิการเลย” 18

โยนิโสมนสิการในอสุภนิมิต เปนเหตุให้ราคะไม่เกิด และราคะที่เกิดแล้วก็ถูกละได้ โยนิโสมนสิการในเมตตาคาเจโตวิมุตติ เปนเหตุให้โทสะไม่เกิด และโทสะที่เกิดแล้วก็ถูกละได้ โยนิโสมนสิการ(โดยทั่วไป)เปนเหตุให้โมหะไม่เกิด และโมหะที่เกิดแล้ว ก็ถูกละได้ 19

เมื่อโยนิโสมนสิการ นิวรรณ ๕ ย่อมไม่เกิด ที่เกิดแล้ว ก็ถูกกำจัดได้ ในขณะที่เดียวกันก็เปนเหตุให้โพชฌงค์ ๗ เกิดขึ้น และเจริญเต็มบริบูรณ์ 20

“ธรรม ๙ อย่างที่มีอุปการะมาก ได้แก่ ธรรม ๙ อย่าง ซึ่งมีโยนิโสมนสิการเป็นมูล กล่าวคือ เมื่อโยนิโสมนสิการ ปราโมทย์ย่อมเกิด เมื่อปราโมทย์ ปิทย่อมเกิด เมื่อมีใจปิติ กายย่อมสงบ ผ่อนคลาย (ปัสสัทธิ) เมื่อกายสงบผ่อนคลาย ย่อมได้เสวยสุข ผู้มีสุข จิตย่อมเป็นสมาธิ ผู้มีจิตเป็นสมาธิ ย่อมรู้เห็นตามเป็นจริง เมื่อรู้เห็นตามเป็นจริง ย่อมนิพพิทาเอง เมื่อนิพพิทา ก็วิราคะ เพราะวิราคะ ก็วิมุตติ” 21

ความหมายของโยนิโสมนสิการ

วาโดยรูปศัพท์ โยนิโสมนสิการ ประกอบด้วย โยนิโส กับ มนสิการ โยนิโส มาจาก โยนิ ซึ่งแปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญา อูบาย วิธี ทาง ๒๒ สนวน มนสิการ แปลว่า การทำในใจ การคิด คำนี้ นึกถึง ใสใจ พิจารณา ๒๓ เมื่อรวมเขาเป็นโยนิโสมนสิการ ทานแปลสืบๆ กันมาว่า การทำในใจโดยแยบคาย การทำในใจโดยแยบคายนี้ มีความหมายแค่นั้นเพียงใด คัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกาได้ไขความไว โดยวิธีแสดงโวพจน์ให้เห็นความหมายแยกเปนนางๆ ดังต่อไปนี้

๑. **อุบายมนสิการ** แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือคิดอย่างมีวิธี หรือคิดถูกวิธี หมายถึง คิดถูกวิธีที่จะให้เขาถึงความจริง สอดคล้องเขาแนวกับสัจจะ ทำให้ยังรูสภาวะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย

๒. **ปถมนสิการ** แปลว่า คิดเปนนาง หรือคิดถูกทาง คือคิดต่อเนื่องเปนนลำดับ จัดลำดับได้ หรือมีลำดับ มีขั้นตอน แลนไปเปนนางเปนนาง หมายถึง ความคิดเปนนระเบียบ ตามแนวเหตุผล เปนตน ไม่ยุ่งเหยิง สับสน ไม่ใช่ประเดี๋ยวกเวียนติดพันเรื่องนี้ ที่นี้ เดียวเตลิดออกไปเรื่องนั้น ที่โนน หรือกระโดดไปกระโดดมา ต่อเปนนขึ้นเปนนอันไม่ได ทั้งนี้รวมทั้งความสามารถที่จะชักความนึกคิดเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้อง

๓. **การณมนสิการ** แปลว่า คิดตามเหตุ คิดคนเหตุ คิดตามเหตุผล หรือคิดอย่างมีเหตุผล หมายถึง การคิดสืบคนตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุ ให้เขาใจถึงต้นเค้า หรือ

แหล่งที่มา ซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

๔. อุปาทกมณสิการ แปลว่า คิดใหญ่เกิดผล คือใช้ความคิดใหญ่เกิดผลที่พึงประสงค์ เล็งถึงการคิดอย่างมีเป้าหมาย ทานหมายถึง การคิดการพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลูกเราให้เกิดความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหวาดกลัว หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติ หรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคง เป็นต้น **๒๔**

ใช้ความทั้ง ๔ ขอนี้ เป็นเพียงการแสดงลักษณะด้านต่างๆ ของความคิดที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการ โยนิโสมนสิการที่เกิดขึ้นครั้งหนึ่งๆ อาจมีลักษณะครบที่เดียวทั้ง ๔ ขอ หรือเกือบครบทั้งหมดนั้น หากจะเขียนลักษณะทั้ง ๔ ขอนั้นสั้นๆ คงได้ความว่า **คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล คิดเร้ากุศล**

แต่ถ้าจะสรุปเป็นคำจำกัดความ ก็เห็นได้ว่าทำยากสักหน่อย มักจับเอาไปแต่บางแง่มุมด้าน ไม่ครอบคลุมทั้งหมด หรือไม่ก็ต้องเขียนบรรยายยืดยาว เหมือนอย่างที่เขียนไว้ในตอนเริ่มต้นของบทนี้

อย่างไรก็ตาม มีลักษณะเด่นบางอย่างของความคิดแบบนี้ ที่อาจถือเป็นตัวแทนของลักษณะอื่นๆ ได้ดังที่ใดเคยแปลโดยนัยไว้ว่า ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด การคิดเป็น การคิดตรงตามสภาวะและเหตุปัจจัย การคิดสืบค้นถึงต้นเหตุ เป็นต้น หรือถ้าเข้าใจความหมายดีแล้ว จะถือตามคำแปลสั้นๆ กันมาว่า “การทำในใจโดยแยบคาย” ก็ได้ **๒๕**

ใดกล่าวแล้วในตอนก่อนๆ ถึงความสัมพันธ์ระหว่างโยนิโสมนสิการที่เป็นองค์ประกอบภายในนี้ กับปรโตโฆสะดีงาม หรือกัลยาณมิตร ที่เป็นองค์ประกอบภายนอก ในตอนนี้ พึงสังเกตให้ละเอียดลงไปอีกว่า ภาวะบุคคลคิดเองไม่ปน คือไม่รู้จักใช้โยนิโสมนสิการ กัลยาณมิตรจึงอาศัยศรัทธาเข้ามาช่วยเหลือ

จะเห็นได้ว่า สำหรับลักษณะ ๓ ด้านแรกของโยนิโสมนสิการ กัลยาณมิตรช่วยได้เพียงชี้แนะสองนำให้เห็นช่อง แต่ตัวบุคคลผู้นั้นจะต้องคิดพิจารณาเข้าใจด้วยตนเอง **เมื่อถึงขั้นเข้าใจจริง ศรัทธาจะทำให้ไม่ได้** **๒๖** ดังนั้น ขอบเขตของศรัทธาจึงจำกัดมากสำหรับการช่วยโยนิโสมนสิการในลักษณะ ๓ ด้านนี้

แต่สำหรับลักษณะที่ ๔ ศรัทธาแสดงบทบาทได้แรงกล้า เช่น คนบางคนเป็นคนอ่อนแอ มักหุดหุดทอถอย หรือชอบคิดเรื่องเหลวไหล เรื่องเสียหายต่างๆ ถ้ากัลยาณมิตรสร้างศรัทธาได้สำเร็จ ก็จะช่วยคนเช่นนี้ได้มาก อาจพูดเราใจ ปลูกใจ ให้กำลังใจ และชักจูงด้วยวิธีต่างๆ อย่างได้ผล

ในทางกลับกัน คนบางคนมีโยนิโสมนสิการเป็นปกติ รู้จักคิดด้วยตนเอง เมื่อมีเหตุให้หุดหุดทอถอย หรือเศร้าเสียใจ เขาก็คิดแก้ไข ปลูกใจของเขาเองได้สำเร็จเป็นอย่างดี

สวนในด้านตรงข้าม ถ้าใดปาปมิตร หรือมีโยนิโสมนสิการ แมแต่อยู่ในสถานการณ์ที่ดีงาม ประสบสิ่งดีงาม ก็ยังคิดใหญ่ไปในทางร้าย และก่อให้เกิดกรรมร้ายใด เช่น คนร้ายเห็นที่รมรื่นสงบ เป็นที่เหมาะแก่การกระทำชั่ว หรือเตรียมกระทำอาชญากรรม คนบางคนขี้ระแวง เห็นคนอื่นยิ้ม ก็คอยจะคิดว่าเขาเยาะเย้ยดูหมิ่น

ถ้าปล่อยให้กระแสน้ำความคิดเดินไปเช่นนั้นอยู่บ่อยๆ โยนิโสมนสิการก็จะกลายเป็นอาหารหล่อเลี้ยงอกุศลธรรมชนิดนั้นๆ ให้กล้าแข็งยิ่งขึ้น เช่น คนที่คอยสังสมความคิดมองแงร้าย คอยเห็นคนอื่นเป็นศัตรู คนที่เสพคุณกับความหวาดระแวงคนอื่นจะคิดร้ายจนสะดุ้งผวากลายเป็นโรคประสาท **๒๗**

วัตถุแห่งความคิดอย่างเดียวกัน แต่ใช้โยนิโสมนสิการ กับอโยนิโสมนสิการ ย่อมให้ผลต่อชีวิตจิตใจและพฤติกรรมไปคนละอย่าง เช่น คนหนึ่งคำนึงถึงความตายด้วยโยนิโสมนสิการ ก็เกิดความหวาดหวั่น หุดหุดทอถอย ไม่อยากทำอะไร หรือฟุ้งซ่าน คิดวนวาย อีกคนหนึ่ง คำนึงถึงความตายด้วยโยนิโสมนสิการ กลับทำให้เกิดความสำนึกในการที่จะละเว้นความชั่ว ใจสงบ เกิดความไม่ประมาท กระตือรือร้น เร่งทำสิ่งดีงาม **๒๘**

ในด้านการศึกษาธรรม โยนิโสมนสิการไม่ใช่ตัวปัญญาเอง แต่เป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา คือให้เกิดสัมมาทิฐิ

คัมภีร์มิลินทพปัญหาแสดง **ความแตกต่าง ระหว่างโยนิโสมนสิการ กับ ปัญญา** ว่า

- ประการแรก สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย เช่น แพะ แกะ วัว ควาย อูฐ ลา มีมณสิการ (มณสิการ แต่ไม่เป็น

โยนิโส) แต่ไม่มีปัญญา

- ประการที่สอง มนสิการมีลักษณะค่านึงพิจารณา สอนปัญญาที่มีลักษณะตัดขาด มนสิการรวบจับ ความคิดมาเสนอ ทำให้ปัญญาทำงานกำจัดกิเลสได้ เหมือนมือขยรวบจับเอารวงข้าวไว ใหม่ือขวาทือเคียวเกี่ยวตัดได้สำเร็จ ๒๙

ถามองในแง่นี้ โยนิโสมนสิการ ก็คือ มนสิการชนิดที่ทำให้เกิดการไขปัญญา พร้อมกับทำให้ปัญญานั้นเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป ๓๐

คัมภีร์ปญจสุทนี กล่าวถึง **อโยนิโสมนสิการ**วา เปนมุลแห่งวิภูฏะ ทำใหวายนอยในทุกข หรือสะสมหมักหมมปญหา และชี้แจงวา เมืออโยนิโสมนสิการเจริญงอกงามขึ้น ก็พอกพูนอวิชา และภวตณหา

- เมือ อวิชา เกิดขึ้น ก็เข้าสู่กระบวนการปฏิจจสมุปบาท เริ่มแตอวิชาเปนปัจจัยใหเกิดสังขาร เปนตนไป จนเกิดกองทุกขครบถวนบริบูรณ
- แมเมือ ตณหา เกิดขึ้น ก็เข้าสู่กระบวนการปฏิจจสมุปบาทเช่นเดียวกัน เริ่มแตตณหาเปนปัจจัยใหเกิดอุปาทานสงตตามลำดับ นำไปสูความเกิดพรอมแห่งกองทุกข

สวน โยนิโสมนสิการ เปนมุลแห่งวิภูฏะ ทำใหพนจากวังวนแห่งทุกข ถึงภวไรปญหา หรือแกปญหาได เพราะเมืออโยนิโสมนสิการเกิดขึ้น ก็นำไปสู่การปฏิบัติตามมรรคมีองค ๘ ซึ่งมีสัมมาทิภูฏีเปนหัวหนา สัมมาทิภูฏีก็คือวิชานันเอง เมืออวิชาเกิดขึ้น อวิชาก็ดับไป เมืออวิชาดับ กระบวนการนิโรธวารแห่งปฏิจจสมุปบาท ก็ดำเนินไป นำสูความดับทุกข ๓๑ เขียนใหดูงายดังนี้

วิภูฏะ มีอโยนิโสมนสิการเปนมุล

(วังวนแห่งทุกข หรือวงจรปญหา เกิดจากอโยนิโสมนสิการ)

อวิชา → สังขาร ฯลฯ → ชรามณะ โสกะ ปรีเทวะ ฯลฯ = **ทุกขเกิด**

อโยนิโสมนสิการ

ตณหา → อุปาทาน ฯลฯ → ชรามณะ โสกะ ปรีเทวะ ฯลฯ = **ทุกขเกิด**

วิภูฏะ มีอโยนิโสมนสิการเปนมุล

(ภวไรปญหา หรือแกปญหาได เกิดจากอโยนิโสมนสิการ)

โยนิโสมนสิการ → มรรคภาวนา: **สัมมาทิภูฏี** = อวิชา → อวิชาดับ → สังขารดับ ฯลฯ = **ทุกขดับ**

ถามองในแง่ขอบเขต โยนิโสมนสิการก็กินความกวาง ครอบคลุมตั้งแต่การคิดนีกอยในแนวทางของศีลธรรม การคิดตามหลักความดีงาม และหลักความจริงตางๆ ที่ตนไดศึกษา หรือรับการอบรมสั่งสอนมา มีความรูความเขาใจตืออยแลว เช่น คิดในทางที่จะเปนมิตร คิดรักคิดปรารถนาดีมีเมตตา คิดในทางที่จะไหหรือชวยเหลือเกือกุล คิดในทางที่จะเขมแข็งทำการจริงจังไมยอทอ เปนตน ซึ่งไม่ต้องไขปญญาลึกซึ้งอะไร ตลอดขึ้นไปจนถึงการคิดแยกแยะองคประกอบ และสืบสาวหาเหตุปัจจัย ที่ตองไขปญญาละเอียดประณีต

เนื่องดวยโยนิโสมนสิการมีขอบเขตกวางอยางนี้ คนปกติทุกคนจึงสามารถไขโยนิโสมนสิการได โดยเฉพาะโยนิโสมนสิการแบบงายๆ นั้น เพียงแตคอยซักกระแศความคิดไหเขามาเดินในแนวทางดีงาม ที่เรียนรูไวกอแลว หรือที่คูนอยแลวเทานั้นเอง และสำหรับโยนิโสมนสิการแบบนี้ ซึ่งตามปกติเปนระดับที่ชวยไหเกิดโลกียสัมมาทิภูฏี ศรัทธาซึ่งเกิดจากปัจจัยฝ่ายปรโตฆะ เช่น การศึกษาอบรม วัฒนธรรมประเพณี และกัลยาณมิตรอื่นๆ จะมีอิทธิพลไดมาก

ที่กล่าวอยางนั้นก็เพราะวา ศรัทธาเปนศูนยรวมที่ยึดเหนี่ยวของจิต และเปนพลังพรอมอยุภายใน พอคนรับรู้อารมณ์ หรือประสบสถานการณ์อยางใดอยางหนึ่ง กระแศความคิดก็จะถูกแรงแห่งศรัทธาดึงไหแลนไปตามแนวทางของศรัทธานั้น เสมือนวาศรัทธาชูดองสำหรับไหกระแศความคิดไหลไวกอแลว

ดังนั้น ทานจึงแสดงหลักว **ศรัทธา (ที่ถูกต้อง) เปนอาหารหล่อเลี้ยงโยนิโสมนสิการ** ๓๒ เพราะ

ปรโตโฆสะที่เป็นกัลยาณมิตร อาศัยศรัทธานั้นเป็นทางเดิน สามารถช่วยเพิ่มเติมเสริมความรู้ความเข้าใจ และชี้แนะสองนำความคิดได้มากขึ้นโดยลำดับ เช่น ดวยการปรึกษาหารือ สอบถามข้อติดขัดสงสัย เป็นต้น

โยนิโสมนสิการของคนผู้นั้น เมื่อไข้อยูบอยๆ และได้อาหารหล่อเลี้ยงเสริมอยู่เรื่อยๆ ก็เดินไต่คลองและก้าวไกลยิ่งขึ้น ทำให้ปัญญางอกงามยิ่งขึ้น ครั้นพิจารณาเห็นความจริง รูวาคำแนะนำสั่งสอนนั้นถูกต้องดีงาม เป็นประโยชน์จริง ก็ยิ่งมั่นใจ เกิดศรัทธามากขึ้น **โยนิโสมนสิการก็กลับเป็นปัจจัยส่งเสริมศรัทธา** ๓๓๓ ขวนให้ตั้งใจศึกษายิ่งขึ้น จนในที่สุด โยนิโสมนสิการของตนเอง ก็นำบุคคลผู้นั้นไปสู่ความรูแจและความหลุดพ้นได้

ที่วานี้คือ ปฏิปทาที่อาศัยทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกประสานกัน และนี่คือความหมายอย่างหนึ่งของคำว่า **ตนเป็นที่พึ่งของตน และการมีตนเป็นที่พึ่ง** ๓๓๔ ซึ่งเห็นได้ชัดว่า ทานไม่ได้ปฏิเสธปัจจัยภายนอกปัจจัยภายนอกและศรัทธามีความสำคัญมาก แต่ตัวตัดสินอยู่ภายใน คือ โยนิโสมนสิการ

ผู้ใดใช้โยนิโสมนสิการได้ดี การอาศัยปัจจัยภายนอกก็น้อยลงตามอัตรา ผู้ใดไม่ใช้โยนิโสมนสิการเลย กัลยาณมิตรใดๆ ก็ไม่อาจช่วยได้สำเร็จ

สติเป็นองค์ธรรมสำคัญ มีอุปการะมาก จำเป็นต้องใช้ในกิจทุกอย่าง ดังเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว แต่มักมีปัญหาว่า ทำอย่างไรจะไหสติเกิดขึ้นทันเวลาที่ตองใช้ และเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ทำอย่างไรจะไหคงอยู่ต่อเนื่องไปเรื่อยๆ ไม่หลุดลอยขาดหายไปเสีย

ในเรื่องนี้ ทางธรรมแสดงหลักไวว่า โยนิโสมนสิการเป็นอาหารหล่อเลี้ยงสติ ช่วยไหสติที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น ช่วยไหสติที่เกิดขึ้นแล้ว เกิดต่อเนื่องไปอีก ๓๓๕

คนที่มีความคิดเป็นระเบียบ ความคิดแล่นเรื่อย ไต่เรื่องไต่ราว เดินเป็นแถวเป็นแนว ยอมคุมเอาสติไว้ ไชไต่เรื่อย แต่คนที่คิดอะไรไม่เปน หรือในเวลาที่มีความคิดไม่เดิน ไม่มีจุด ไม่มีหลัก สติก็จะพลัดหายไปเรื่อยๆ รักษาไวไม่อยู่ เพราะตามสภาวะแท้จริง เราจะไปรักษา ไปกักไปกดตึงเอาสติไว้ ยอมไม่เป็นการถูกต้อง และทำไม่ได้ ที่ถูกต้องคือ ตองหล่อเลี้ยงมันไว้ หมายความว่า สร้างปัจจัยใหม่มันอยู่ เมื่อมีปัจจัยใหม่มันเกิด มันก็เกิด เป็นเรื่องของกระบวนการธรรม เป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย จึงตองทำตามเหตุปัจจัย

ถามองในแง่การทำหน้าที่ โยนิโสมนสิการก็คือความคิดที่สกัดอวิชชาตัณหา หรือการคิดเพื่อสกัดตัดหนาอวิชชาและตัณหา (พูดแงบวกกว่า ปลุกเร้าปัญญาและกุศลธรรม) กล่าวคือ เมื่อมีการรับรู้อารมณ์ หรือที่เรียกว่า ใได้รับประสบการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ตามปกติ กระบวนความคิดก็จะแล่นตอไปทันที

ตอนนี้ คือจุด หรือขั้นตอนของการชวงชิงบทบาทกัน

- ถ้าอวิชชาตัณหาเข้ามาชิงเอาความคิดไปได้ก่อน ความคิดตอจากนั้น ก็เป็นกระบวนการของอวิชชาตัณหา ประกอบดวยการปรุงแต่งของสังขารตามอำนาจความชอบใจ ไม่ชอบใจ และภาพความคิดที่ยึดถือไว้
- แต่ถาโยนิโสมนสิการเข้ามาสกัดตัดหนาอวิชชาตัณหาได้ ก็จะชักความคิดเข้าสู่ทางที่ถูกต้อง คือเกิดกระบวนการความคิดปลอดอวิชชาตัณหา เป็นกระบวนการแห่งญาณทัสสนะ หรือกระบวนการแห่งวิชาวิมุตติแทน

สำหรับปุถุชนทั่วไป ตามปกติ พอได้รับรูอารมณ์แล้ว ความคิดก็มักเดินไปตามกระบวนการแห่งอวิชชาตัณหา คือเอาความชอบใจไม่ชอบใจตออารมณ์ที่รับรู้ นั้น หรือเอาภาพความคิดที่ยึดถือไว้แลมาเทียบทาบ เป็นจุดกอตัวที่จะปรุงแต่งความคิดเกี่ยวกับอารมณ์หรือประสบการณ์นั้นตอไป เรียกว่าเป็นกระบวนการแห่งอวิชชาตัณหา ทั้งนี้เพราะได้สั่งสมความเคยชินไว้อย่างนั้น

การมองและการคิดตามแนวของอวิชชาตัณหานี้ เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามที่อยากใหม่เป็น หรือไม่ อยากใหม่เป็น เป็นการคิดตามอำนาจความติดใจหรือชัดใจ

การคิดแบบนี้ นอกจากทำให้ไม่มองเห็นตามความเป็นจริง เกิดความเอนเอียงไปตามความชอบความชัง ทำให้เขาใจผิดหลงผิด หรือได้ภาพที่บิดเบือนแล้ว ยังทำให้เกิดความขุ่นมัว เศราหมอง ความเหี่ยวแห้ง อางวาง วาเหว หวั่นหวาด ความสมหวัง ผิดหวัง ความกดดัน ความคับข้องใจต่างๆ ซึ่งรวมเรียกว่าความทุกข์ตามมาตวย

สวนโยนิโสมนสิการ เป็นการมองตามความเป็นจริง หรือมองตามเหตุ ไม่ใช่มองตามอวิชชาตัณหา พูดอีกอย่างหนึ่งว่า มองตามสิ่งที่ทั้งหลายมันเปนของมัน ไม่ใช่มองตามที่เราอยากไหม้มันเปน หรือไม่อยากไหม้มันเปน

ปุถุชนพอรับรู้อะไร ความคิดก็จะพรวดเขาสู่ความชอบใจไม่ชอบใจทันที โยนิโสมนสิการทำหน้าที่เขาสกัดหรือตัดหน้าในตอนนี่ ซึ่งเอาบทบาทไปเสีย แลเวเปนตัวนำกระบวนการความคิดบริสุทธิ์ที่พิจารณาตามสภาวะตามเหตุปัจจัย คิดเปนทางไปอย่างมีลำดับ ทำให้เข้าใจความจริง ทำให้เกิดกุศลธรรม อย่างน้อยก็ทำให้วางใจวางทาที่และปฏิบัติตอสิ่งนั้นๆ ไดเหมาะสมดีที่สุดในคราวนั้นๆ

พูดอย่างภาพพจน์ว่า โยนิโสมนสิการทำให้คนเปนผู้ไขความคิด คือเปนเจา หรือเปนนายของความคิด เอาความคิดมารับใช้ช่วยแก้ไขปัญหา ให้คนอยู่สุขสบาย ตรงข้ามกับอโยนิโสมนสิการ ซึ่งทำให้คนกลายเป็นทาสของความคิด ถูกความคิดปลุกปั่นจับเช็ดให้เปนไปต่างๆ ชักลากไปหาความเดือดร้อนวุ่นวาย หรือถูกความคิดนั้นเองบีบคั้นให้ได้รับความทุกข์ทรมานต่างๆ อย่างไม่เปนตัวของตัวเอง

พึงสังเกตด้วยว่า ในกระบวนการความคิดที่มีโยนิโสมนสิการเช่นนี้ สติสัมปชัญญะจะเขามารวมทำงานอยู่ด้วยเองโดยตลอด เพราะโยนิโสมนสิการเปนอาหารคอยหล่อเลี้ยงมันอยู่เรื่อยๆ

รวมความแ่งนี้ว่า **โยนิโสมนสิการ คือความคิดที่สกัดอวิชชาตัณหา** อวิชชาและตัณหานั้นมาด้วยกันเสมอ แต่บางครั้งอวิชชาแสดงบทบาทเด่น ตัณหาเปนตัวแฝง บางครั้งตัณหาเด่น อวิชชาเปนตัวแฝง **๓๖**

เมื่อเข้าใจความจริงอย่างนี้แล้ว เราอาจแบ่งความหมายของโยนิโสมนสิการออกไปเปน ๒ อย่าง เพื่อความสะดวกในการศึกษา ตามบทบาทของอวิชชาและตัณหานั้นว่า โยนิโสมนสิการ คือ ความคิดที่สกัดอวิชชา และ **ความคิดที่สกัดตัณหา** และพึงทราบลักษณะความคิดตามอวิชชา-ตัณหา ดังนี้

๑. เมื่ออวิชชา เปนตัวเด่น ความคิดมีลักษณะติดตันวถวนอยู่ที่แห่งหนึ่งตอนหนึ่งอย่างพรมัว ขาดความสัมพันธ์ ไมรู้ทางไป หรือไมก็ฟุ้งซ่านสับสน ไมเปนระเบียบ ประูแต่งอย่างไรเหตุผล เช่น ภาพในความคิดของคนหวาดกลัว

๒. เมื่อตัณหา เปนตัวเด่น ความคิดมีลักษณะโนมเอียงไปตามความยินดียินร้าย ความชอบใจไม่ชอบใจ หรือความติดใจขัดใจ ติดพันครุ่นอยู่กับสิ่งที่ชอบหรือช่งนั้น และประูแต่งความคิดไปตามความชอบความช่ง

อย่างไรก็ตาม เมื่อพูดลึกลงไปอีกในด้านสภาวะ อวิชชาเปนฐานกอตัวของตัณหา และตัณหาเปนตัวเสริมกำลังให้แก่อวิชชา ดังนั้น ถาจะกำจัดความช่งร้ายให้สิ้นเชิง ก็จะต้องกำจัดให้ถึงอวิชชา

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ก็คือการนำเอาโยนิโสมนสิการมาใช้ในทางปฏิบัติ หรือโยนิโสมนสิการที่เปนภาคปฏิบัติการ

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ หรือเรียกสั้นๆ ว่า วิธีโยนิโสมนสิการนี้ แม่จะมีหลายอย่างหลายวิธี แต่เมื่อว่าโดยหลักการ ก็มี ๒ แบบ คือ

- โยนิโสมนสิการที่มุ่งสกัด หรือกำจัดอวิชชาโดยตรง
- โยนิโสมนสิการที่มุ่งเพื่อสกัด หรือบรรเทาตัณหา

โยนิโสมนสิการที่มุ่งกำจัดอวิชชาโดยตรงนั้น ตามปกติเปนแบบที่ต้องใช้ในการปฏิบัติธรรมจนถึงที่สุด เพราะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามเปนจริง ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการตรัสรู้

สวนโยนิโสมนสิการแบบสกัดหรือบรรเทาตัณหา มักใช้เปนขอปฏิบัติขั้นต้นๆ ซึ่งมุ่งเตรียมพื้นฐานหรือ

พัฒนาตนเองในด้านคุณธรรม ให้เป็นผู้พร้อมสำหรับการปฏิบัติขั้นสูงขึ้นไป เพราะเป็นเพียงขั้นขัดเกลาจิตใจ แต่โยนิโสมนสิการหลายวิธีใช้ประโยชน์ได้ทั้งสองอย่าง คือ ทั้งกำจัดอวิชชา และบรรเทาต้นเหตุไปพร้อมกัน

วิธีโยนิโสมนสิการเท่าที่พบในบาลี พอประมวลเป็นแบบใหญ่ๆ ได้ดังนี้

๑. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย
๒. วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ
๓. วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์
๔. วิธีคิดแบบอริยสังค/คิดแบบแก้ปัญหา
๕. วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์
๖. วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษและทางออก
๗. วิธีคิดแบบรับรู้คุณค่าแท้-คุณค่าเทียม
๘. วิธีคิดแบบเรากุศล
๙. วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน
๑๐. วิธีคิดแบบวิภาษวิทยา

๑. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย

วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ พิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผล ใหญ่จักสภาวะที่เป็นจริง หรือพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไข ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา อาจเรียกว่าวิธีคิดแบบอหิทัปปัจจยตา หรือคิดตามหลักปฏิจาสมุปบาท จัดเป็นวิธีโยนิโสมนสิการแบบพื้นฐาน ดังจะเห็นว่าบางครั้งท่านไชยบรรยายการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

ไม่เฉพาะเริ่มจากผล สืบคนโดยสาวไปหาสาเหตุและปัจจัยทั้งหลายเท่านั้น ในการคิดแบบอหิทัปปัจจยตานั้น จะตั้งต้นที่เหตุแล้วสาวไปหาผล หรือจับที่จุดใดๆ ในกระแส หรือในกระบวนการแล้วคนไล่ตามไปทางปลาย หรือสืบย้อนมาทางตน ก็ได้

วิธีนี้กล่าวตามบาลี พบแนวปฏิบัติ ดังนี้

ก. คิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ โดยอริยสาวกโยนิโสมนสิการการที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกัน จึงเกิดขึ้น ดังที่ว่า
 ภิภษทั้งหลาย การที่บุคคลผู้ขาดสละ จะพึ่งเขาไปยึดถือเอาร่างกาย อันเป็นที่ประชุมแห่ง
 มหาภูตทั้ง ๔ นี้ โดยความเป็นอดีตา ยังดีกว่า แต่การจะเข้าไปยึดถือเอาจิต โดยความเป็นอดีตาหาควรไม่
 ขอนั้นเพราะเหตุไร เพราะร่างกาย อันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ที่ดำรงอยู่หนึ่ง
 บาง สองบ้าง สามบ้าง สี่บ้าง ห้าบ้าง สิบบ้าง ยี่สิบบ้าง สามสิบบ้าง สี่สิบบ้าง
 ห้าสิบบ้าง ร้อยบ้าง ยิ่งกว่าร้อยบ้าง ยิ่งปรากฏ, แต่สิ่งที่เรียกว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณ
 บ้าง นั้น เกิดขึ้นอย่างหนึ่ง ดับไปอย่างหนึ่ง ทั้งคืน ทั้งวัน

ภิภษทั้งหลาย อริยสาวกผู้สละ ย่อมมนสิการโดยแยกคาย เป็นอย่างดี ซึ่งปฏิจาสมุปบาท ใน
 กองมหาภูตนั้นว่า เพราะดังนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้
 ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ;

‘อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา จึงเกิดสุขเวทนาขึ้น, เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่ง
 สุขเวทนานั้นดับไป สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้น ก็ย่อม
 ดับ ย่อมสงบไป; อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา จึงเกิดทุกขเวทนาขึ้น, เพราะผัสสะอัน

เป็นที่ตั้งแห่งทกขเวทนานั้นดับไป ทกขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่ง
ทกขเวทนานั้น ก็ย่อมดับ ย่อมสงบไป; อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งเวทนาที่ไม่สุขไม่ทุกข์ จึงเกิด
อกทกขมสุขเวทนาขึ้น, เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอกทกขมสุขเวทนานั้นดับไป อกทกขมสุขเวทนาที่
เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอกทกขมสุขเวทนานั้น ก็ย่อมดับ ย่อมสงบไป.

ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่สองอันครดสกัน จึงเกิดไออุ่น เกิดความร้อน แต่ถ้าแยกไม่ทั้งสอง
อันนั้นแหละ ออกเสียจากกัน ไออุ่นซึ่งเกิดจากการครดสกันนั้น ก็ดับไป สงบไป แม้นินโด ภิกษุ
ทั้งหลาย อาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา จึงเกิดสุขเวทนาขึ้น, เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้ง
แห่งสุขเวทนานั้นดับไป สุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้น ก็
ย่อมดับ ย่อมสงบไป 37

ข. คิดแบบสอบสวน หรือ ตั้งคำถาม เช่น ที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาว่า

‘เรานั้นได้มีความคิดว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ อุปาทานจึงมี อุปาทานมี เพราะอะไรเป็น
ปัจจัย? ลำดับนั้น เพราะโยนิโสมนสิการ จึงรู้ได้ด้วยปัญญาว่า เมื่อตณฺหามีอยู่ อุปาทานจึงมี
อุปาทานมี เพราะตณฺหาเป็นปัจจัย;

‘ลำดับนั้น เราได้มีความคิดว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ตณฺหาจึงมี ตณฺหามี เพราะอะไรเป็น
ปัจจัย? ลำดับนั้น เพราะโยนิโสมนสิการ จึงรู้ได้ด้วยปัญญาว่า เมื่อเวทนามีอยู่ ตณฺหาจึงมี
ตณฺหามี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ๓๘

เนื่องจากถือได้ว่า คำอธิบายในเรื่องปฏิจจสมุปบาท ที่ผ่านมาแล้วในบทหนึ่งข้างต้นนั้น ก็เหมือนเป็น
คำอธิบายวิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยนี้ด้วยแล้ว คำอธิบายวิธีคิดแบบนี้ จึงขอจบเพียงเท่านี้

๒. วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ

วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ หรือกระจายเนื้อหา เป็นการคิดที่มุ่งใหม่มอง และใหญ่จักสิ่ง
ทั้งหลายตามสภาวะของมันเองอีกแบบหนึ่ง

ในทางธรรม ทานมักใช้พิจารณาเพื่อให้เห็นความไม่มีแก่นสาร หรือความไม่เป็นตัวเป็นตนที่แท้จริงของ
สิ่งทั้งหลาย ให้หายยึดติดถือมั่นในสมมติบัญญัติ โดยเฉพาะการพิจารณาเห็นสัตว์บุคคล เป็นเพียงการประชุม
กันเขาขององค์ประกอบต่างๆ ที่เรียกวาขันธ์ ๕ และขันธ์ ๕ แต่ละอย่างก็เกิดขึ้นจากส่วนประกอบย่อยต่อไปอีก
การพิจารณาเช่นนี้ ช่วยใหม่มองเห็นความเป็นอนัตตา

แต่การที่จะมองเห็นสภาวะเช่นนี้ได้ชัดเจน มักต้องอาศัยวิธีคิดแบบที่ ๑ และหรือแบบที่ ๓ ในขอต่อไป
เขารวม โดยพิจารณาไปพร้อมๆ กัน กล่าวคือ เมื่อแยกแยะส่วนประกอบออก ก็เห็นภาวะที่องค์ประกอบเหล่านั้น
อาศัยกัน และขึ้นต่อเหตุปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ไม่เป็นตัวของมันเองแท้จริง ยิ่งกว่านั้น องค์ประกอบและเหตุ
ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ ล้วนเป็นไปตามกฎธรรมดา คือ มีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา ไม่เที่ยงแท้ ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน

ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วต้องดับไป และต้องขึ้นต่อเหตุปัจจัยต่างๆ ถูกเหตุปัจจัยทั้งหลายบีบคั้นขัดแย้งนั้น ถ้า
ไม่มองในแง่สืบสาวเหตุปัจจัยตามวิธีที่ ๑ ซึ่งอาจจะยากสักหน่อย ก็มองได้ในแง่ลักษณะทั่วไปที่เป็นธรรมดา
สามัญของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งอยู่ในขอบเขตของวิธีคิดแบบที่ ๓ ในบาลีทานมักกล่าวถึงวิธีคิดแบบที่ ๒ นี้ รวมพรอม
ไปด้วยกันกับแบบที่ ๓

แต่ในขั้นอรรถกถา ซึ่งเป็นแนวของอภิธรรมสมัยหลัง นิยมจัดวิธีคิดแบบที่ ๒ นี้เป็นขั้นหนึ่งต่างหาก
และถือเอา วิภังชวิธี อย่างหนึ่ง ๓๙ นอกจากนั้นยังนิยมจำแนกขั้นพื้นฐาน โดยถือนามรูปเป็นหลัก ยิ่งกว่าจะ

จำแนกเป็นชั้น ๕ ชั้นที่

ความจริง วิธีคิดแบบนี้ มิใช่มีแต่การจำแนกแยกแยะ หรือแจกแจงออกไปอย่างเดียวเท่านั้น แต่มีการจัดหมวดหมู่ หรือจัดประเภทไปด้วยพร้อมกัน แต่ทานเนนในแง่การจำแนกแยกแยะ จึงเรียกว่า “วิรัชชะ” ถ้าจะเรียกอย่างสมัยใหม่ก็คงว่า วิธีคิดแบบวิเคราะห์

ในการบำเพ็ญวิปัสสนาตามประเพณีปฏิบัติ ที่บรรยายไว้ในชั้นอรรถกถา เรียกการคิดพิจารณาที่แยกแยะโดยถือเอานามรูปเป็นหลักในขั้นตอนนี้ว่า นามรูปวัตถทาน หรือนามรูปปริคคหะ ๔๐ คือ ไมมองสัตว์บุคคลตามสมมติบัญญัติ ว่าเขาเป็นเรา เป็นนายนั้นนางนี้ แต่มองตามสภาวะแยกออกไปว่า เป็นนามธรรมและรูปธรรม กำหนดสวนประกอบทั้งหลายที่ประชุมกันอยู่แต่ละอย่างๆ ว่า อย่างนั้นเป็นรูป อย่างนี้เป็นนาม รูปคือสภาวะที่มีลักษณะอย่างนี้ นามคือสภาวะที่มีลักษณะอย่างนี้ สิ่งนี้มีลักษณะอย่างนี้ จึงจัดเป็นรูป สิ่งนี้มีลักษณะอย่างนี้ จึงจัดเป็นนาม ดังนี้ เป็นต้น

เมื่อแยกแยะออกไปแล้ว ก็มีแต่นามกับรูป หรือนามธรรมกับรูปธรรม เมื่อหัดมอง หรือฝึกความคิดอย่างนี้จนชำนาญ ในเวลาที่พบเห็นสัตว์และสิ่งต่างๆ ก็จะมีมองเห็นเป็นเพียงกองแห่งนามธรรมและรูปธรรม เป็นเพียงสภาวะ วางเปล่าจากความเปนสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา นับว่ามีกระแสความคิดความเข้าใจ ที่คอยช่วยตามทานไม่ให้เกิดอาการหลงไหลหมายมั่นติดสมมติบัญญัติมากเกินไป

ตัวอย่างการใช้ความคิดแนวนั้นในบาลี พึงเห็นดังนี้

“เพราะคุณส่วนประกอบทั้งหลายเข้าด้วยกัน จึงมีศัพท์ว่า “รถ” ฉนั้นใด เมื่อชั้นทั้งหลายมีอยู่ สมมติว่า “สัตว์” จึงมี ฉนั้นนั้น” ๔๑

“ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ช่องว่าง อาศัยเครื่องไม้ เถารัด ดินฉาบ และหญ้ามุงล้อมเข้า ย่อมถึงความนับว่า “เรือน” ฉนั้นใด ช่องว่าง อาศัยกระดูก เอ็น เนื้อ และหนังแหวดล้อมแล้วย่อมถึงความนับว่า “รูป” ฉนั้นนั้น...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาน...การคุมเข้า การประชุมกัน การประมวลเข้าด้วยกันแห่งอุปาทานชั้น ๕ เหล่านี้ เป็นอย่างนี้” ๔๒

“ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคานี้ พึงพาเอากลุ่มฟองน้ำใหญ่มา คนตาดีมองดู เฟ่งพินิจพิจารณาโดยแยกกาย ๔๓ เมื่อเขามองดู เฟ่งพินิจ พิจารณาโดยแยกกาย ก็จะปรากฏเป็นแต่สภาพว่างเปล่า ไร้แก่นสารเท่านั้น แก่นสารในกลุ่มฟองน้ำ จะมีได้อย่างไร ฉนั้นใด

“รูปก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม ฯลฯ ไกลหรือใกล้ก็ตาม ภิกษุมองดูรูปนั้น เฟ่งพินิจ พิจารณาโดยแยกกาย เมื่อเขามองดู เฟ่งพินิจ พิจารณาอยู่โดยแยกกาย ก็จะปรากฏเป็นแต่สภาพว่างเปล่า ไม่มีแก่นสาร แก่นสารในรูปจะพึงมีได้อย่างไร”

ต่อจากนี้ ตรัสถึงเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน และมีคาถาสรุว่า

“พระอาทิตย์พันธุ์ (พระพุทธเจ้า) ได้ตรัสแสดงไว้ว่า รูปอุปมาเหมือนฟองฟองแม่น้ำ เวทนาเหมือนฟองน้ำฝน สัญญาอุปมาเหมือนพยับแดด สังขารอุปมาเหมือนต้นกล้วย วิญญานอุปมาเหมือนมายากล ภิกษุพินิจดู พิจารณาโดยแยกกาย ซึ่งเบญจขันธ์นั้น ด้วยประการใดๆ ก็มีแต่สภาพที่ว่างเปล่า...” ๔๔

๓. วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ

วิธีคิดแบบสามัญลักษณะ หรือ วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือ มองอย่างรูเท่าทันความเป็นอยู่ เป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมดาของมันเอง โดยเฉพาะก็มุ่งที่ประดาสัตว์และสิ่งทีคนทั่วไปจะรูเข้าใจถึงได้ ในฐานะที่มันเป็นสิ่งซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ ปฐมแต่งขึ้น จะต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย ธรรมดาที่ว่ามัน ไตแก อาการที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็จะต้องดับ

ไป ไม่เที่ยงแท้ ไมคงที่ ไม่ยั่งยืน ไมคงอยู่ตลอดไป เรียกว่าเป็น **อนิจจัง**

ธรรมดานั้นเช่นกัน คือ อากาศที่ปัจจัยทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกทุกอย่าง ต่างก็เกิดดับ เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลาเสมอเหมือนกัน เมื่อเขามาสัมพันธ์กัน จึงเกิดความขัดแย้ง ทำให้สิ่งเหล่านั้นมีสถานะ ถูกบีบคั้นกดดัน ไมอาจคงอยู่ในสภาพเดิมได้ จะต้องมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง เรียกว่าเป็น **ทุกข์**

ธรรมดานั้นเองมีพร้อมอยู่ดวยว่า ในเมื่อสิ่งทั้งหลายเป็นสภาวะ คือมีภาวะของมันเอง ดังเช่นเป็นสังขาร ที่ต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัย มันก็ไม่อาจเป็นของของใคร ไมอาจเป็นไปตามความปรารถนาของใคร ไม่มีใครเอา ความคิดอยากบังคับมันได้ ไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองมันได้จริง เช่นเดียวกับที่ไมอาจมีตัวตนขึ้นมาไมวา ขางนอกหรือขางในมัน ที่จะสั่งการบัญชาบังคับอะไรๆ ได้จริง เพราะมันเป็นอยู่ของมันตามธรรมดา โดยเป็น สังขารที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่ใช่เป็นไปตามใจอยากของใคร เรียกว่าเป็น **อนัตตา**

รวมความคือ รูเทาทั่นวา สิ่งทั้งหลายที่รู้จักเขาใจไปเกี่ยวข้องดวยนั้น เป็นธรรมชาติ ซึ่งมีลักษณะความ เป็นไปโดยทั่วไปเสมอเหมือนกันตามธรรมดาของมัน ในฐานะที่เป็นของปรุงแต่ง เกิดจากเหตุปัจจัย และขึ้นต่อ เหตุปัจจัยทั้งหลายเช่นเดียวกัน

วิธีคิดแบบสามัญลักษณะนี้แบ่งได้เป็น ๒ ขั้นตอน

ขั้นที่หนึ่ง คือ รูเทาทั่น และยอมรับความจริง เป็นขั้นวางใจวางทาที่ต่อสิ่งทั้งหลายโดยสอดคล้องกับ ความเป็นจริงของธรรมชาติ เป็นทาที่แห่งปัญญา ทาที่แห่งความเป็นอิสระ ไมถูกมัดตัว

แมเมื่อประสบสถานการณ์ที่ไม่ปรารถนา หรือมีเรื่องราวไมนาพึงใจเกิดขึ้นแล้ว คิดขึ้นได้ วาสิ่งนั้นๆ เหตุการณ์นั้นๆ เป็นไปตามคติธรรมดา เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน คิดได้อย่างนี้ ก็เป็นทาที่แห่งการปลงตก ถอนตัวขึ้นได้ หายจากความทุกข์ หรืออย่างน้อยก็ทำให้ทุกข์นั้นบรรเทาลง

ไวขึ้นไปอีก เมื่อประสบสถานการณ์มีเรื่องราวเช่นนั้นเกิดขึ้น เพียงตั้งจิตสำนึกขึ้นได้ในเวลานั้นวา เราจะ มองตามความเป็นจริง ไมมองตามอยากไหเป็นหรืออยากไมไหเป็น การที่จะเป็นทุกข์ ก็มอนคลายลงทั่นที่ เพราะ เปลื้องตัวเป็นอิสระได้ ไมเอาตัวเขาไปใหญ่กกดถูกบีบ (ความจริงคือไมสร้างตัวตนขึ้นใหญ่กกดถูกบีบ)

ขั้นที่สอง คือ แกไขและทำการไปตามเหตุปัจจัย เป็นขั้นปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายโดยสอดคล้องกับ ความ เป็นจริงของธรรมชาติ เป็นการปฏิบัติดวยปัญญา ดวยความรู้เทาทั่น เป็นอิสระ ไมถูกมัดตัว

ความหมายในขั้นนี้คือ เมื่อรู้อยู่แล้ววา สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย ขึ้นต่อเหตุปัจจัย เราต้องการให้ มันเป็นอย่างไร ก็ศึกษาใหญ่เขาใจเหตุปัจจัยทั้งหลาย ที่จะทำให้มันเป็นอย่างนั้น แล้วแกไข ทำการ จัดการที่ตัว เหตุปัจจัยเหล่านั้น เมื่อทำเหตุปัจจัยพร้อมบริบูรณ์ที่จะให้มันเป็นอย่างนั้นแล้ว ถึงเราจะอยากหรือไมอยาก มันก็ จะต้องเป็นไปอย่างนั้น เมื่อเหตุปัจจัยไม่พร้อมที่จะไหเป็น ถึงเราจะอยากหรือไมอยาก มันก็จะไม่เป็นอย่างนั้น กล่าวสั้น คือ แกไขดวยความรู้ และแกที่ตัวเหตุปัจจัย ไม่ใช่แกดวยความอยาก

ในทางปฏิบัติ ก็เพียงแต่กำหนดรู้ความอยากของตน และกำหนดรู้เหตุปัจจัย แล้วแกไข กระทำการที่ เหตุปัจจัย เมื่อปฏิบัติได้อย่างนี้ ก็ถอนตัวเป็นอิสระได้ ไมถูกความอยากพาตัว (ความจริงคือสร้างตัว) เขาไปไห ถูกกกดถูกบีบ เป็นการปฏิบัติอย่างไมถูกมัดตัว เป็นอันวา ทั้งทำการตรงตามเหตุปัจจัย และทิ้งปล่อยไหสิ่ง ทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นวิธีปฏิบัติที่ทั้งได้ผลดีที่สุด และตนเองก็ไม่เป็นทุกข์

การปฏิบัติตามวิธีคิดแบบที่ ๓ ในขั้นที่สองนี้ สัมพันธ์กับวิธีคิดแบบที่ ๔ ซึ่งจะกล่าวขางหน้า กล่าวคือ ใช่วิธีคิดแบบที่ ๔ มารับขวงต่อไป

ในการเจริญวิปัสสนา ตามประเพณีปฏิบัติซึ่งได้วางกันไวเป็นแบบแผนดังบรรยายไว้ในขั้นอรรถกถา ทานถือหมวดธรรมคือ วิสุทธิ ๗ เป็นแบบท **๔๕** เอาลำดับญาณที่แสดงไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามัคคเป็นมาตรฐาน **๔๖** และยึดวิธีจำแนกปรากฏการณ์โดยนามรูปเป็นข้อพิจารณาขั้นพื้นฐาน

ตามหลักการนี้ ท่านได้จัดวางขอบปฏิบัติคือการเจริญวิปัสสนานั้น เป็นระบบที่มีขั้นตอนแน่นอนต่อเนื่อง เป็นลำดับ และวิธีคิด ๓ แบบที่กล่าวมาแล้วนี้ ท่านก็นำไปจัดเขาเป็นขั้นตอนอยู่ในลำดับด้วย โดยจัดให้เป็นวิธีคิดวิธีพิจารณาที่ต่อเนื่องเป็นชุดเดียวกัน แต่ลำดับของท่านนั้น ไม่ตรงกับลำดับข้อในที่นี้ที่เดียวกัน กล่าวคือ ๔๗

ลำดับที่ ๑ ใช้วิธีคิดแบบแยกแยะ หรือวิเคราะห์องค์ประกอบ (วิธีที่ ๒) กำหนดแยกปรากฏการณ์ต่างๆ เป็นนามธรรมกับรูปธรรม วาอะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม จำพวกรูปมีอะไรบาง จำพวกนามมีอะไรบาง มีลักษณะ มีคุณสมบัติเป็นอย่างไร เรียกว่าขั้น นามรูปปริเคราะห์ บาง นามรูปวัตถาน บาง นามรูปปริเฉท หรือ สังขารปริเฉท บาง และจัดเป็น ทัศนวิสุทธิ (วิสุทธิที่ ๓)

อย่างไรก็ตาม ความประสงค์ของท่าน มุ่งเน้นให้กำหนดจับและรู้จักสภาวะหรือองค์ประกอบตามที่พบ เห็น ตามที่เป็นอยู่ วาอย่างไรเป็นนาม อย่างไรเป็นรูป มากกว่าจะมุ่งเน้นในแง่ของการพยายามแจกแจง

ลำดับที่ ๒ ใช้วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย (วิธีที่ ๑) พิจารณาค้นหาเหตุปัจจัยของนามและรูปนั้น ในแง่ต่างๆ เช่น พิจารณาตามแนวปฏิจสมุปบาท พิจารณาตามแนววิชาต้นเหตุอุปาทานกรรมและอาหาร พิจารณาตามแนวกระบวนการรับรู้ (เช่นจักขุวิญญาณ อาศัยจักขุ กัปปารมณ เป็นต้น) พิจารณาตามแนวกรรมวิภูฏวิปาก-วิภูฏ เป็นต้น แต่รวมความแล้วก็อยู่ในขอบเขตของปฏิจสมุปบาทนั่นเอง เป็นแต่แยกบางแง่ออกไปเน้นพิเศษ

ขั้นนี้เรียกว่า นามรูปปัจจัยปริคคหะ หรือเรียกสั้นๆ ว่า ปัจจัยปริคคหะ (ปัจจัยปริเคราะห์) เมื่อทำสำเร็จเกิดความรู้อาใจ ก็เป็น ธรรมฐิติญาณ หรือยถาภูตญาณ หรือสัมมาทัสสนะ จัดเป็น กังขาวิตรณวิสุทธิ (วิสุทธิที่ ๔)

ลำดับที่ ๓ ใช้วิธีคิดแบบรูเทาทันธรรมตา หรือวิธีคิดโดยสามัญลักษณ์ (วิธีที่ ๓) นำเอานามรูป หรือสังขารนั้นมาพิจารณา ตามหลักแห่งคติธรรมตาของไตรลักษณ์ ให้เห็นภาวะที่เป็นของไม่เที่ยง ไมคงที่ เป็นอนิจจัง ถูกปัจจัยขัดแย้งบีบคั้น เป็นทุกข ไม่มีไม่โดยตัวของมันเอง ไครๆ เขายึดถือเป็นเจ้าของครอบครอง บังคับด้วยความอยากไม่ได้ เป็นอนัตตา

ขั้นนี้เรียกว่า สัมมสนญาณ เป็นต้นเบื้องต้นของ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ (วิสุทธิข้อที่ ๕)

ขอความอ้างจากบาลี ซึ่งใช้วิธีคิดแบบที่ ๒ และแบบที่ ๓ พิจารณาไปพร้อมๆ กัน ขอยกมาใหญ่เพียงเล็กน้อย พอเป็นตัวอย่าง

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมนสิการโดยแยกคาย (โยนิโสมนสิการ) ซึ่งรูป และจงพิจารณาเห็นอนิจจตาแห่งรูปตามความเป็นจริง...จงมนสิการโดยแยกคายซึ่งเวทนา และจงพิจารณาเห็นอนิจจตาแห่งเวทนาตามความเป็นจริง...จงมนสิการโดยแยกคายซึ่งสัญญา และจงพิจารณาเห็นอนิจจตาแห่งสัญญาตามความเป็นจริง...จงมนสิการโดยแยกคายซึ่งสังขาร และจงพิจารณาเห็นอนิจจตาแห่งสังขารตามความเป็นจริง...จงมนสิการโดยแยกคายซึ่งวิญญาณ และจงพิจารณาเห็นอนิจจตาแห่งวิญญาณตามความเป็นจริง...” ๔๘

“ภิกษุผู้มีสุตะ ฟังมนสิการโดยแยกคาย ซึ่งอุปาทานันธ์ ๕ โดยความเป็นของไม่เที่ยง โดยความเป็นของถูกปัจจัยบีบคั้น...โดยความเป็นของมีโช้อตตา...” ๔๙

พุทธพจน์ต่อไปนี้ แสดงการคิดแบบสืบสาวหาเหตุ ตลอดจนการคิดแบบสามัญลักษณ์ เพื่อวัตถุประสงค์แห่งการรูเทาทันตามความเป็นจริง ให้ใจเป็นอิสระ มีไเกิดทุกข

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีตนเป็นที่พึ่ง มีตนเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ จงมีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ อยู่เกิด;

“เมื่อเธอทั้งหลายจะเป็นผู้มีตนเป็นที่พึ่ง...มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ เป็นอยู่ที่พึ่งพิจารณาโดยแยกคายว่า โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และความผิดหวังคับแค้นใจทั้งหลาย เกิดจากอะไร มีอะไรเป็นแดนเกิด

“ภิกษุทั้งหลาย โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และความผิดหวังคับแค้นใจทั้งหลายเกิดจาก

อะไร มีอะไรเป็นแดนเกิด? บุคคลในโลกนี้ ผู้ขาดศุตะ (ไม่ได้เรียนรู้) มิได้พบเห็นอริยชน ไม่ฉลาด ในอริยธรรม ไม่ได้ศึกษาในอริยธรรม มิได้พบเห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในสัพปุริสธรรม ไม่ได้ศึกษา ในสัพปุริสธรรม ย่อมมองเห็นรูปเป็นตน มองเห็นตนมีรูป มองเห็นรูปในตน หรือมองเห็นตน ในรูป, รูปของเขานั้นผันแปรไป กลายเป็นอย่างอื่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และความ ผิดหวังคับแค้นใจ ย่อมเกิดขึ้นแก่เขา เพราะการที่รูปผันแปรไปกลายเป็นอื่น;

“เรามองเห็นเวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาน (เป็นอัตตา เป็นต้น อย่างที่กล่าวแล้ว) ... โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และความผิดหวังคับแค้นใจ ย่อมเกิดขึ้นแก่เขา เพราะการที่เวทนา... สัญญา...สังขาร...วิญญาน ผันแปรไป กลายเป็นอื่น

“ส่วนภิกษุรู้ชัดว่า รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาน เป็นสิ่งไม่เที่ยง แปรปรวนได้ จางหายดับสิ้นได้ มองเห็นตามเป็นจริงด้วยสัมมาปัญญาอย่างนี้ว่า รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร ...วิญญาน ทั้งปวง ล้วนไม่เที่ยง ถูกปัจจัยบีบคั้น มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ทั้งในกาลก่อน ทั้งในบัดนี้ ก็เช่นเดียวกัน เธอย่อมละโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และความผิดหวังคับแค้นใจ ทั้งหลายได้ เพราะละโสกะเป็นต้นนั้นได้ เธอย่อมไม่ต้องหวั่นหวาดเสียใจ เมื่อไม่หวั่น หวาดเสียใจ ย่อมอยู่เป็นสุข ภิกษุผู้อยู่เป็นสุข เรียกได้ว่า ตถกนิพพานแล้ว” ๕๐

๔. วิธีคิดแบบอริยสัง/คิดแบบแก้ปัญหา

วิธีคิดแบบอริยสัง หรือ คิดแบบแก้ปัญหา เรียกตามโวหารทางธรรมได้วา วิธีแห่งความดับทุกข์ จัดเป็นวิธีคิดแบบหลักอย่างหนึ่ง เพราะสามารถขยายไพศรอบคลุมวิธีคิดแบบอื่นๆ ได้ทั้งหมด

บาลีที่พึงอ้างในข้อนี้ มีความสั้นๆ ดังนี้

“ภิกษุ นั้น ย่อมมนสิการโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ว่า ทุกข์ คือดังนี้; ย่อมมนสิการโดยแยบคายว่า เหตุเกิดแห่งทุกข์ คือดังนี้; ย่อมมนสิการโดยแยบคายว่า ความดับแห่งทุกข์ คือ ดังนี้; ย่อมมนสิการโดยแยบคายว่า ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์ คือดังนี้;

“เมื่อเธอมนสิการโดยแยบคายอยู่อย่างนี้ สังโยชน์ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และ สิลัพพตปรามาส ย่อมถูกละเสียได้” ๕๑

วิธีคิดแบบอริยสังนี้ มีลักษณะทั่วไป ๒ ประการ คือ

๑) เป็นวิธีคิดตามเหตุและผล หรือเป็นไปตามเหตุและผล ๕๒ สืบสาวจากผลไปหาเหตุแล้ว แก้ไขและทำการที่ต้นเหตุ จัดเป็น ๒ คู คือ

คู่ที่ ๑: ทุกข์เป็นผล เป็นตัวปัญหา เป็นสถานการณ์ที่ประสบ ซึ่งไม่ต้องการ

สมุทัยเป็นเหตุ เป็นที่มาของปัญหา เป็นตัวการ ที่ต้องกำจัดหรือแก้ไข จึงจะพบนปัญหา

คู่ที่ ๒: นิโรธเป็นผล เป็นภาวะสิ้นปัญหา เป็นจุดหมาย ซึ่งต้องการจะเข้าถึง

มรรคเป็นเหตุ เป็นวิธีการ เป็นข้อปฏิบัติ ที่ต้องกระทำในการแก้ไขสาเหตุ เพื่อบรรลุจุดหมาย คือภาวะสิ้นปัญหา อันได้แก่ความดับทุกข์

๒) เป็นวิธีคิดที่ตรงจุดตรงเรื่อง ตรงไปตรงมา มุ่งตรงต่อสิ่งที่จะต้องทำต้องปฏิบัติต้องเกี่ยวของของชีวิต ไขแก้ปัญหา ไม่ฟุ้งซานออกไปในเรื่องฟุ้งเฟ้อ ที่สักราคิดเพื่อสนองตัณหามานะทิฏฐิ ซึ่งไม่อาจนำมาใช้ปฏิบัติ ไม่เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหา ๕๓

ใดกลาวแล้ววา วิธีคิดแบบนี้ รั้งกัน หรือต่อเนื่องกัน กับวิธีคิดแบบที่ ๓ กล่าวคือ เมื่อประสบปัญหา ได้รับความทุกข์ และเมื่อสามารถวางใจวางทาที่ตอสถานการณ์ได้อย่างถูกต้องตามวิธีคิดแบบที่ ๓ ขั้นที่ ๑ แล้ว ตอจากนั้น เมื่อจะปฏิบัติด้วยปัญญาเพื่อแก้ไขปัญหาคตามวิธีปฏิบัติขั้นที่ ๒ ของวิธีการคิดแบบที่ ๓ นั้น พึงดำเนิน

ความคิดในสวนรายละเอียดขยายออกไปตามขั้นตอน อย่างที่แสดงในวิธีการคิดแบบที่ ๔ นี้

หลักการ หรือสาระสำคัญของวิธีคิดแบบอริยสัง ก็คือ การเริ่มต้นจากปัญหา หรือความทุกข์ ที่ประสบ โดยกำหนดรู้ ทำความเข้าใจปัญหา คือความทุกข์นั้น ให้ชัดเจน แล้วสืบค้นหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ไข ในเวลาเดียวกัน กำหนดเป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปได้หรือไม่ และเป็นไปได้อย่างไร แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหา โดยสอดคล้องกับการที่จะบรรลุจุดหมายที่กำหนดไว้นั้น

ในการคิดตามวิธีนี้ จะต้องตระหนักถึงกิจ หรือหน้าที่ ที่พึงปฏิบัติต่ออริยสังแต่ละข้ออย่างถูกต้องด้วย เพื่อเฝ้ามองเห็นเคาความในเรื่องนี้ จะกล่าวถึงหลักอริยสัง และวิธีปฏิบัติเป็นขั้นๆ โดยย่อ ดังนี้

ขั้นที่ ๑ ทุกข์ คือ สภาพปัญหา ความคับข้อง ติดขัด กดดัน บีบคั้น บกพรอง ที่เกิดมีแก่ชีวิต หรือที่คนใดประสบ ซึ่งวาทะที่สวดที่สุดก็คือ ภาวะที่สังขาร หรือนามรูป หรือขันธ ๕ หรือโลกและชีวิต ตกอยู่ใต้อำนาจกฎธรรมดา เป็นของไม่เที่ยงแท้คงที่ ถูกเหตุปัจจัยต่างๆ กดดันบีบคั้น และขึ้นต่อเหตุปัจจัย ไม่มีตัวตนที่อยู่ในอำนาจครอบครองบังคับได้จริง จึงขัดแย้งฝืนความอยากความยึดถือ บีบคั้นใจ ที่ไม่ได้ตามปรารถนา

สำหรับทุกข์นี้ เรามีหน้าที่เพียงกำหนดรู้ คือทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตให้ชัด เหมือนอย่างแพทย์กำหนดรู้ หรือตรวจใจหุระวาเป็นอาการของโรคอะไร เป็นที่ไหน หน้าที่นี้เรียกว่า **ปริณญา**

เราไม่มีหน้าที่เอาทุกข์มาครุ่นคิด มาแบกไว้ หรือคิดขัดเคืองเป็นปฏิปักษ์กับความทุกข์ หรือหวงกังวลอยากหายทุกข์ เพราะคิดอย่างนั้น มีแต่จะทำให้ทุกข์เพิ่มขึ้น เราอยากแก้ทุกข์ได้ แต่เราก็แก้ทุกข์ด้วยความอยากไม่ได้ เราต้องแก้ด้วยรู้มัน และกำจัดเหตุของมัน ดังนั้นจะอยากไป ก็ไม่มีประโยชน์ มีแต่โทษเพิ่มขึ้น

ขั้นนี้ นอกจากกำหนดรู้แล้ว ก็เพียงวางใจวางทาที่แบบบูรณาตันคตธรรมดาดอย่างทีกล่าวแล้วในขั้นที่ ๑ ของวิธีที่สาม เมื่อกำหนดรู้ทุกข์ หรือเข้าใจปัญหา เรียกว่า **ทำปริณญาแล้ว** ก็เป็นอันปฏิบัติหน้าที่ต่อทุกข์ หรือต่อปัญหาเสร็จสิ้น พึงก้าวไปสู่ขั้นที่ ๒ ทันที

ขั้นที่ ๒ สมุทัย คือ เหตุเกิดแห่งทุกข์ หรือสาเหตุของปัญหา ไตแก่เหตุปัจจัยต่างๆ ที่เขาสัมพันธ์ขัดแย้งส่งผลสืบทอดกันมา จนปรากฏเป็นสภาพบีบคั้น กดดัน คับข้อง ติดขัด อึดอัด บกพรอง ในรูปต่างๆ แปรลกๆ กันไป อันจะต้องค้นหาให้พบ แล้วทำหน้าที่ต่อมันใหญ่ถูกต้องคือ ปหาน ไตแก่ กำจัด หรือละเสีย

ตัวเหตุแกนกลางที่ยืนพื้น หรือยืนโรงกำกับชีวิตอยู่ คู่กับความทุกข์พื้นฐานของมนุษย์ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ ทั้งระดับตัวแสดงหน้าโรง คือ **ตัณหา ๕๔** และระดับเต็มกระบวน หรือเต็มโรง คือ การสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย เริ่มแต่อวิชชา ตามหลักปฏิจจสมุปบาท **๕๕**

เมื่อประสบทุกข์ หรือปัญหาจำเพาะแต่ละกรณี ก็คือต้องพิจารณาสืบสาวหาสาเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ไตแก่ ใช่วิธีคิดแบบที่ ๑ ถ้าเป็นปัญหาเกี่ยวกับปัจจัยดานมนุษย์ ก็พึงนำเอาตัวเหตุแกนกลาง หรือเหตุยืนโรงมาพิจารณารวมกับเหตุปัจจัยเฉพาะกรณีด้วย เมื่อสืบคน วิเคราะห์ และวินิจฉัย จับมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้งกำจัดหรือแก้ไขได้แล้ว ก็เป็นอันเสร็จสิ้นการคิดขั้นที่สอง

ขั้นที่ ๓ นิโรธ คือ ความดับทุกข์ ความพ้นทุกข์ ภาวะไรทุกข์ ภาวะพ้นปัญหา หมดหรือปราศจากปัญหา เป็นจุดหมายที่ต้องการ ซึ่งเรามีหน้าที่ สัจฉิกิริยา หรือประจักษ์แจ้ง ทำให้เป็นจริง ทำให้สำเร็จ หรือลุถึง

ในขั้นนี้ จะต้องกำหนดไตว่า จุดหมายที่ต้องการคืออะไร การที่ปฏิบัติอยู่นี้ หรือจะปฏิบัติ เพื่ออะไร จะทำกันไปไหน จุดหมายนั้นเป็นไปได้หรือไม่ เป็นไปได้อย่างไร มีหลักการในการเขาถึงอย่างไร มีจุดหมายรองหรือจุดหมายลดหลั่นแบ่งเป็นขั้นตอนในระหว่างไตอย่างไรบาง

ขั้นที่ ๔ มรรค คือ ทางดับทุกข์ ขอบปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือวิธีแก้ไขปัญหา ไตแก่ วิธีการ และรายละเอียดสิ่งที่จะต้องปฏิบัติ เพื่อกำจัดเหตุปัจจัยของปัญหา ให้เขาถึงจุดหมายที่ต้องการ ซึ่งเรามีหน้าที่ภาวนา คือ ปฏิบัติ หรือลงมือทำ

สิ่งที่พึงทำในขั้นของความคิด ก็คือ กำหนดวางวิธีการ แผนการ และรายการสิ่งที่จะต้องทำ ซึ่งจะช่วยให้

แก้ไขสาเหตุของปัญหาได้สำเร็จ โดยสอดคล้องกับจุดหมายที่ต้องการ

๕. วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์

วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ ๕๖ หรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย คือพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่าง ธรรม กับ อรรถ หรือ หลักการ กับ ความมุ่งหมาย เป็นความคิดที่มีความสำคัญมาก ในเมื่อจะลงมือปฏิบัติธรรม หรือทำการตามหลักการอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้ได้ผลตรงตามความมุ่งหมาย ไม่กลายเป็นการกระทำที่เคลื่อนไหวคลาด เลื่อนลอย หรือมงาย

“ธรรม” แปลว่า หลัก หรือหลักการ คือ หลักความจริง หลักความดีงาม หลักการปฏิบัติ หรือหลักที่จะเอาไปใช้ปฏิบัติ รวมทั้งหลักคำสอนที่จะให้ประพฤติปฏิบัติ และกระทำการได้ถูกต้อง

“อรรถ” (อัตถะ ก็เขียน) แปลว่า ความหมาย ความมุ่งหมาย จุดหมาย ประโยชน์ที่ต้องการ หรือสาระที่พึงประสงค์

ในการปฏิบัติธรรม หรือกระทำการตามหลักการใดๆ ก็ตาม จะต้องเข้าใจความหมาย และความมุ่งหมายของธรรมหรือหลักการนั้นๆ ว่า ปฏิบัติ หรือทำไปเพื่ออะไร ธรรม หรือหลักการนั้น กำหนดวางไว้เพื่ออะไร จะนำไปสู่ผลหรือที่หมายใดบ้าง ทั้งจุดหมายสุดท้ายปลายทาง และเป้าหมายทามกลางในระหว่าง ที่จะส่งทอดต่อไปยังธรรมหรือหลักการขออื่นๆ

ความเข้าใจถูกต้องในเรื่องหลักการ และความมุ่งหมายนี้ นำไปสู่การปฏิบัติถูกต้องที่เรียกว่า ธรรมานุธรรมปฏิบัติ

ธรรมานุธรรมปฏิบัติ หรือ อัมมานุอัมมปฏิบัติ แปลอย่างสื่ๆ กันมาว่า “ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม” แปลตามความหมายว่า ปฏิบัติธรรมนอยคล้อยแก่ธรรมใหญ่ หรือปฏิบัติธรรมหลักย่อยคล้อยตามหลักใหญ่ แปลงายๆ ว่าปฏิบัติธรรมถูกหลัก คือ ทำให้ขอปฏิบัติย่อย เขากันได้ สอดคล้องกัน และส่งผลแก่หลักการใหญ่ เป็นไปเพื่อจุดหมายที่ต้องการ ๕๗

ธรรมานุธรรมปฏิบัติ เป็นสิ่งสำคัญมาก อาจเรียกได้ว่า เป็นตัวตัดสินว่า การปฏิบัติธรรม หรือการกระทำนั้นๆ จะสำเร็จผลบรรลุจุดหมายใดหรือไม่

ถ้าไม่มีธรรมานุธรรมปฏิบัติ การปฏิบัติธรรม หรือดำเนินตามหลักการ ก็คลาดเคลื่อน ผิดพลาด เลื่อนลอย วางเปล่า มงาย ไผล หน้าซ้ำอาจมีผลในทางตรงข้าม คือเกิดโทษขึ้นได้

ธรรมทุกข้อมีอรรถ หลักการทุกอย่างมีความมุ่งหมาย ธรรมเพื่ออรรถ หลักการเพื่อจุดหมาย จะทำอะไร ต้องถามได้ตอบได้ ว่าเพื่ออะไร

ในทางธรรม ทานเนนความสำคัญของการมีความคิดมีความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้มาก ทั้งในแง่เป็นคุณสมบัติของบุคคล เช่น **สัปปริสธรรม ๗** และ **ปฏิสัมภทา ๔** เป็นต้น และในแง่ลำดับขั้นตอนของการปฏิบัติธรรม เช่น **ปัญญาวิธรรม** และแนวปฏิบัติธรรมที่จะยกมาแสดงต่อไป

เพื่อช่วยส่งเสริมความเข้าใจ ขอยกบาลีบางแห่งมาคูประกอบ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นอัมมัญญูอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ธรรม คือ
สูตรเคยยะ ไวยากรณ คาทา อทาน อตีตตกะ ชัดก อพทตธรรม เวทลละ...
ภิกษุเป็นอติตัญญูอย่างไร? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้อรรถแห่งธรรมที่ภิกษุได้แล้ว
นั้นๆ ว่า นี่เป็นอรรถแห่งธรรมที่ภิกษุได้ไวชอน นี่เป็นอรรถแห่งธรรมที่ภิกษุได้ไวชอน...’ ๕๘
ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นพหุสูต และเป็นผูเข้างโดยสุตะ เป็นอย่างไร? บุคคลบางคนมี

สฺตะ (ความรู้ที่ได้เล่าเรียนสดับไว้) คือ สฺตร เคยยะ ไวยากรณ์ คาคา อทาน อตีวตตะ ขาดก อภกตธรรม เวทลละเป็นอันมาก, เขารทวถงอรรด รทวถงธรรม แห่งสตะที่มากนแล้ว เป็นพ ฎฐิตีธรรมกุกหลัก (ธรรมานุธรรมฎฐิตี), อย่างนี้แล บุคคลชื่อว่าปทพหุสฺต และเป็นพหูเขาลัง โดยสฺตะ' ๕๙

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายเราแสดงไว้แล้ว เป็นอันมาก คือ สฺตร เคยยะ ไวยากรณ์ คาคา อทาน อตีวตตะ ขาดก อภกตธรรม เวทลละ, ถ้าแม่ภิกษุทวถงอรรด รทวถงธรรมแห่ง คาคาที่มี ๔ บาทแล้ว เป็นผู้ฎฐิตีธรรมกุกหลัก (ธรรมานุธรรมฎฐิตี) ก็ควรเรียกได้ว่าเป็น พหุสฺต เป็นพทงธรรม' ๖๐

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความลบลี้น เพื่อความ อันตรธานแห่งสฺที่ธรรม กล่าวคือ ภิกษุทั้งหลายไม่พึงธรรมโดยเคารพ ไม่เล่าเรียนธรรมโดย เคารพ ไม่ทงธรรมไว้โดยเคารพ ไม่ไตร่ตรองอรรด (อตุฎฐปปริกขา) แห่งธรรมที่ทงไว้โดยเคารพ ครนรทวถงอรรด รทวถงธรรมแล้ว ไม่ฎฐิตีธรรมสฺสมควรแกธรรม...

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่ลบลี้น เพื่อความไม่อันตรธานแห่งสฺที่ธรรม กล่าวคือ ภิกษุทั้งหลายย่อมพึงธรรมโดยเคารพ ย่อมเล่าเรียนธรรมโดยเคารพ ย่อมทงธรรมไว้โดยเคารพ ย่อมไตร่ตรองอรรด (อตุฎฐปปริกขา) แห่งธรรมที่ทงไว้แล้วโดยเคารพ ครนรทวถงอรรด รทวถงธรรมแล้ว ย่อมฎฐิตีธรรมสฺสมควรแก ธรรม (ธรรมานุธรรมฎฐิตี), ...' ๖๑

พึงสังเกตแนวธรรมในสูตรนี้ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้:

พึงและเล่าเรียนธรรม → ทงธรรมไว้ได้ → ไตร่ตรองอรรด (อตุฎฐปปริกขา) → ธรรมานุธรรมฎฐิตี

แนวธรรมเดียวกันนี้ มีมาในพระสูตรอื่นๆ อีกมากมายเหลือเกิน ๖๒ จนต้องถือได้ว่าเป็นหลักการสำคัญ ของการศึกษาและปฏิบัติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา

เมื่อใดหลักนี้แล้ว ขอให้นำไปเปรียบเทียบกับหลักการพัฒนาปัญญา หรือคุณสมบัติที่ทำให้เป็นโสดาบัน ๔ ประการ ที่ตรัสไว้ ดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา กล่าวคือ การเสวนาสัตบุรุษ การพึงสฺที่ธรรม โยนิโสมนสิการ ธรรมานุธรรมฎฐิตี” ๖๓

เมื่อเทียบกันแล้ว ก็จะได้เห็นว่า แนวธรรมทั้งสองนี้มีสาระสำคัญอย่างเดียวกัน ขอให้พึงสังเกตพิเศษ ก็ คือ ขอโยนิโสมนสิการ สูตรที่อ้างข้างบนในใจคำว่า อตุฎฐปปริกขา (ไตร่ตรอง หรือพิจารณาอรรด) แทน

การใช้คำว่า อตุฎฐปปริกขา ที่นี้ เสมือนเป็นการจำกัดความหมายของโยนิโสมนสิการในกรณีนี้ว่า มุงวิธี โยนิโสมนสิการแบบที่ ๕ ที่กำลังกล่าวถึงนี้โดยเฉพาะ ให้เห็นว่า เมื่อเขาใจธรรมกับอรรด หรือหลักการกับ จุดมุ่งหมายสอดคล้องกันดีแล้ว ก็ก้าวต่อไปสู่ขั้นธรรมานุธรรมฎฐิตี ลงมือทำได้อย่างถูกต้องต่อไป

หากยังมองไม่ชัดเจนว่า ธรรม กับ อรรด สัมพันธ์กันอย่างไร ธรรมมีอรรดอย่างไร ก็มีบาลีแสดงอรรดแห่ง ธรรม หรือความมุ่งหมายของหลักธรรมต่างๆ ไวหลายแห่ง พอยกมาให้พิจารณาเป็นแนวใด ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย พึงทราบอธรรม และธรรม พึงทราบอนรรด และอรรด, ครนทราบอธรรม และธรรม อนรรด และอรรดแล้ว พึงปฏิบัติตามที่เป็นธรรมเป็นอรรด

อะไรคืออธรรม อะไรคือธรรม อะไรคืออนรรด อะไรคืออรรด?

มีจนาทฎฐี... มีจนาสฺกัปปะ... มีจนาจจา... มีจนามิมันตะ... มีจนาอาชึยะ... มีจนาวายามะ...

มีจนาสติ...มีจนาสมาธิ...มีจนาญาณ...มีจนาวิมุตติ คือ อธรรม
 สัมมาทฏฐิ...สัมมาสังกัปปะ...สัมมาวาจา...สัมมากัมมันตะ...สัมมาอาชีวะ...สัมมาายาเม...
 สัมมาสติ...สัมมาสมาธิ...สัมมาญาณ...สัมมาวิมุตติ คือ ธรรม
 อกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นอเนก ที่เกิดขึ้นเพราะมีจนาทฏฐิ ฯลฯ มีจนาวิมุตติเป็น
 ปัจจัย นั่นคือ อธรรม

กุศลธรรมทั้งหลาย เป็นอเนก ที่ถึงความเจริญเต็มบริบูรณ์เพราะสัมมาทฏฐิ ฯลฯ สัมมาวิมุตติเป็น
 ปัจจัย นั่นคือ อธรรม' ๖๔

“วินัย	เพื่ออรรถคือสังวร,	สังวร	เพื่ออรรถคือ ความไม่มีวิปฏิสาร,
ความไม่มีวิปฏิสาร	เพื่ออรรถคือปราโมทย์,	ปราโมทย์	เพื่ออรรถคือ ปิติ,
ปิติ	เพื่ออรรถคือปัสสัทธิ,	ปัสสัทธิ	เพื่ออรรถคือ สุข,
สุข	เพื่ออรรถคือสมาธิ,	สมาธิ	เพื่ออรรถคือ ยถาภูตญาณทัสสนะ,
ยถาภูตญาณทัสสนะ	เพื่ออรรถคือนิพพิทา,	นิพพิทา	เพื่ออรรถคือ วิราคะ,
วิราคะ	เพื่ออรรถคือวิมุตติ,	วิมุตติ	เพื่ออรรถคือ วิมุตติญาณทัสสนะ,
วิมุตติญาณทัสสนะ	เพื่ออรรถคืออนุปาทาปรินิพพาน” ๖๕		
“กุศลศีล	มีความไม่มีวิปฏิสารเป็นอรรถเป็นอานิสงส์,		
ความไม่มีวิปฏิสาร	มีปราโมทย์เป็นอรรถเป็นอานิสงส์,		
ปราโมทย์	มีปิติเป็นอรรถเป็นอานิสงส์,		
ปิติ	มีปัสสัทธิเป็นอรรถเป็นอานิสงส์,		
ปัสสัทธิ	มีสุขเป็นอรรถเป็นอานิสงส์,		
สุข	มีสมาธิเป็นอรรถเป็นอานิสงส์,		
สมาธิ	มียถาภูตญาณทัสสนะเป็นอรรถเป็นอานิสงส์,		
ยถาภูตญาณทัสสนะ	มีนิพพิทาเป็นอรรถเป็นอานิสงส์,		
นิพพิทา	มีวิราคะเป็นอรรถเป็นอานิสงส์,		
วิราคะ	มีวิมุตติญาณทัสสนะเป็นอรรถเป็นอานิสงส์;		

“ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย ย่อมหลั่งไหลสู่ธรรมทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย ย่อมยังธรรม
 ทั้งหมดให้บริบูรณ์ เพื่อการไปจากภาวะอันมิใช่ฝั่ง สู่ภาวะที่เป็นฝั่ง โดยประการดังนี้แล” ๖๖

“สัมมาทัสสนะ มีนิพพิทาเป็นอรรถ,
 นิพพิทา มีวิราคะเป็นอรรถ,
 วิราคะ มีวิมุตติเป็นอรรถ,
 วิมุตติ มีนิพพานเป็นอรรถ” ๖๗

“ศีลวิสุทธิตี เพียงแค่มิจิตตวิสุทธิตีเป็นอรรถ,
 จิตตวิสุทธิตี เพียงแค่มิทฏฐิวิสุทธิตีเป็นอรรถ,
 ทฏฐิวิสุทธิตี เพียงแค่มิกังขาวิตรณวิสุทธิตีเป็นอรรถ,
 กังขาวิตรณวิสุทธิตี เพียงแค่มิมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิตีเป็นอรรถ,
 มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิตี เพียงแค่มิปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตีเป็นอรรถ,
 ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี เพียงแค่มิญาณทัสสนวิสุทธิตีเป็นอรรถ
 ญาณทัสสนวิสุทธิตี เพียงแค่มิอนุปาทาปรินิพพานเป็นอรรถ” ๖๘

ความจากบาลีต่อไปนี้ จะช่วยให้ได้แง่มุมที่จะเข้าใจ อรรถ หรืออรรถะ ชัดขึ้น และเป็นการสรุปไปด้วย

“การบำเพ็ญประโยชน์ (อรรถ) โดยคนที่ไม่รู้จักประโยชน์อันพึงหมาย (อรรถ) ไม่นำ
ความสุขมาให้, คนเขลายอมผลาญประโยชน์ (อรรถ) เสีย เหมือนดังลิงเฝ้าสวน” ๖๙

“พึงวิจัยธรรมให้ถึงต้นเค้า จึงจะเข้าใจอรรถแจ้งชัดด้วยปัญญา” ๗๐

“ผู้ปฏิบัติธรรมถูกหลัก (ธรรมานุธรรมปฏิบัติ) เป็นบุคคลหาได้ยาก (พวกหนึ่ง) ในโลก ๗๑

ปริพาชก: ท่านสารีบุตร อะไรหนอ ทำได้ยาก ในธรรมวินัยนี้?

พระสารีบุตร: การบวชที่ท่าน ทำได้ยาก ในธรรมวินัยนี้

ปริพาชก: ผู้ที่บวชแล้ว อะไรเล่าทำได้ยาก?

พระสารีบุตร: ความยินดีที่ท่าน ผู้บวชแล้วทำได้ยาก

ปริพาชก: ผู้ยินดีแล้ว อะไรเล่าทำได้ยาก?

พระสารีบุตร: ธรรมานุธรรมปฏิบัติที่ท่าน อันผู้ยินดีแล้วทำได้ยาก

ปริพาชก: นานสักเท่าไรหนอ ภิกษุผู้ธรรมานุธรรมปฏิบัติจึงจะได้เป็นอรหันต์?

พระสารีบุตร: ไม่นานเลยท่าน ๗๒

ในทางธรรม นาจะได้นั้นความสำคัญของความคิดความเข้าใจแบบนี้ไวเสมอๆ จะเห็นได้ว่า แมแต่ความ
เปกกลางของทางสายกลาง หรือความเป็นมัชฌิมาของมัชฌิมาปฏิปทา ก็กำหนดด้วยความรู้ความเข้าใจตระหนัก
ในจุดหมายของการปฏิบัติ แมหลักธรรมต่างๆ ที่แบ่งย่อยออกมา หรือเป็นองค์ประกอบของมัชฌิมาปฏิปทานั้น
แต่ละอย่างๆ ก็มีเป้าหมายจำเพาะ และจุดหมายรวม ซึ่งจะตองเข้าใจและตระหนักไว้ เพื่อให้ปฏิบัติได้ถูกต้อง
เพื่อให้ขอธรรมเหล่านั้น เขาสัมพันธ์กลมกลืน และรับช่วงสืบทอดกันนำไปสู่ผลที่มุ่งหมาย

พูดอีกนัยหนึ่งว่า ความรู้เข้าใจตระหนักในจุดหมาย และขอบเขตแห่งคุณค่าของหลักธรรมต่างๆ เปน
เครื่องกำหนดความถูกต้องพอเหมาะพอดีแห่งการปฏิบัติหลักธรรมนั้นๆ ซึ่งทำให้เกิดธรรมานุธรรมปฏิบัติ

เมื่อมองในแง่ปรมาตม (มิใช่ในแง่ทฤษฎีธรรมิกัตถ์ สัมปรายิกัตถ์ ปรีตถะ หรือในแง่สังคัม) ศิล สมาธิ และ
ปัญญา ต่างก็มีจุดหมายสุดท้ายเพื่อนิพพานเหมือนกัน แต่เมื่อมองจำกััดเฉพาะตัว แต่ละอย่างมีขีดชั้นขอบเขต
ของตน ที่จะตองไปเชื่อมต่อกับอย่างอื่น จึงจะไห้บรรลุจุดหมายสุดท้ายได้ ลำพังอย่างหนึ่งอย่างเดียวยหาสำเร็จผล
หลวงตลอดไม่ แต่จะขาดอย่างหนึ่งอย่างใดเสียทีเดียว ก็ไม่ได้

จึงมีหลักว่า ศิลเพื่อสมาธิ สมาธิเพื่อปัญญา ปัญญาเพื่อวิมุติ

ถ้าปฏิบัติศีลขาดเป้าหมาย ก็อาจกลายเป็นสลัฟตปรามาส ช่วยส่งเสริมอรรถกิลมถานุโยค, ถ้าบำเพ็ญ
สมาธิโดยไม่คำนึงอรรถ ก็อาจหมกตึอยู่ในฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ส่งเสริมมิจฉาทิฏฐิบางอย่าง หรือส่งเสริมตึรัจฉาน
วิชาบางประเภท, ถ้าเจริญปัญญาชนิดที่ไม่เป็นไปเพื่อวิมุติ ก็เป็นอันคลาดออกนอกมัชฌิมาปฏิปทา ไม่ไปสู่
จุดหมายของพุทธศาสนา อาจหลงอยู่ข้างๆ ระหว่างทาง หรือติดค้างในมิจฉาทิฏฐิแบบใดแบบหนึ่ง

โดยนัยนี้ ผู้ปฏิบัติธรรม ที่ขาดโยนิโสมนสิการ จึงอาจปฏิบัติผิดพลาดไขว่เขวได้ทุกชั้นตอน เช่นใน
ขั้นต้น คือระดับศีล มีหลักทั่วไปอยู่ว่า การรักษาศีลเคร่งครัดบริสุทธิ์ตามบทบัญญัติเปนครุสมบัติสำคัญของผู
ปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติพึงตระหนักอยู่เสมอว่า จะตองให้ความสำคัญอย่างมากแก่ศีล อยางไรก็ตาม ทั้งที่เปนครุเคร่งครัด
ในศีล และให้ความสำคัญแก่ศีลเปนอนายากนี้แหละ ถาขาดความตระหนักในดานอรรถธรรมสัมพันธ์ขึ้นมา
เมื่อใด คือลึมนึกถึงความหมายและความมุ่งหมายของศีล ที่เป็นเครื่องชี้บอกขอบเขตคุณค่าและตำแหน่ง
เชื่อมโยงกับหลักธรรมอื่นๆ ความผิดพลาดในการปฏิบัติก็เกิดขึ้นได้ทันที

ผู้ปฏิบัติอาจมองศีลเปนภาวะสมบูรณ์ในตัว ซึ่งตั้งอยู่โดดๆ ลอยๆ ไม่เปนส่วนหนึ่งในกระบวนการ
ปฏิบัติธรรม หรือไม่อีกอยางหนึ่ง ความไม่ตระหนักถึงความหมาย และความมุ่งหมายของศีลนั้น ก็นำไปสู่ความ
ยึดติดถือมั่นในรูปแบบ ทำให้เกิดการกระทำที่สั้กว่าปฏิบัติสั้ๆ กันไป โดยไม่เข้าใจเหตุผล ไม่รูว่าทำไปเพื่ออะไร

ไม่มองศีลในฐานะข้อปฏิบัติเพื่อฝกอบรมตน

บางพวกถือเพลินโดยไม่รู้ตัวถลำเลยไป เหมือนว่าความเคร่งครัดเข้มงวดเป็นความดีเสร็จสิ้นในตัวเอง เมื่อทำได้เช่นนั้นๆ แลก็จะดีเอง จะสำเร็จเอง หรือจะสำเร็จได้เพียงด้วยการเคร่งครัดเข้มงวดในเรื่องศีลวัตร กลายเป็นให้ศีลวัตรเป็นที่จับส้น มีใจศีลมีเพื่อจุดหมาย หรือรู้สึกเหมือนว่าเพียงศีล ก็พอให้บรรลุจุดหมาย

บางก็ถือเพลินต่อไปอีกว่า ยิ่งเคร่งครัดเข้มงวดเท่าใดก็ยิ่งดี พอถึงขั้นนี้ก็เป็อันขาดจากความตระหนักรู้ ในความมุ่งหมายของศีลโดยสิ้นเชิง ผู้ปฏิบัติจะพยายามปรุงแต่งข้อปฏิบัติที่เคร่งครัดเข้มงวดขึ้นมาถ้อยๆ ขึ้นไป ฝ่ายผู้มองการปฏิบัติที่ขาดโยนิโสมนสิการในดานนี้ก็เช่นกัน เมื่อเห็นการปฏิบัติเคร่งครัดเข้มงวด ทำยากเกิน ปกติมากเท่าใด ก็ยิ่งโนมเอียงที่จะเลื่อมใสยิ่งขึ้นเท่านั้น

ภาวะเช่นนี้เป็นเหตุปัจจัยอย่างหนึ่ง ที่นำไปสู่การปฏิบัติเข้มงวดปิดรัดตนเองผิดวิสัย ที่พระพุทธเจ้าตรัส เรียกว่า ปฏิภาหิยามเกรียม ของพวกนักบวชซีเปลือย ซึ่งเป็นสัสฬพตปรามาส และเป็นข้อปฏิบัติเอียงสุดฝ่าย อุตตกิลมถานุโยค เช่น ถือกินแต่ผักตอง ถือกินหญ้า ถือกินแต่ผลไม้หลน ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุล ถือห่มผาคากรอง ถือก้อนผมถอนหนวด ถือนอนบนหนาม เป็นต้น และที่รุนแรงผิดธรรมดาไปกว่านี้อีกเป็นอันมาก ๗๓

สวนผู้ถือศีลโดยเขาใจความมุ่งหมาย ก็ย่อมมองความเคร่งครัดมีระเบียบเป็นเบื้องต้นเหมือนกัน แต่ จะคำนึงหรือถามให้เขาใจว่าข้อนี้ๆ เพื่ออะไร สัมพันธ์กับสวนอื่นในกระบวนการปฏิบัติอย่างไร รู้จักแยก แขนง นี้เป็นศีล (ระเบียบกลาง) นี้เป็นวัตร เป็นพรต (ข้อปฏิบัติเสริม) ทานผู้ไม่ควรถือข้อปฏิบัติเข้มงวดมากข้อนี้ด้วย เหตุผลดังนี้ๆ ทานผู้ไม่ควรถือข้อนี้ด้วยเหตุผลดังนี้, ข้อปฏิบัติอย่างนี้ให้ถือบังคับเสมอทั้งเพราะเหตุหรือเพื่อ ผลดังนี้ ข้อปฏิบัติอย่างนี้ให้สมัครใจเลือกได้ เพราะเหตุหรือเพื่อผลเกี่ยวววยความแตกต่างระหว่างบุคคลดังนี้ๆ ผู้ปฏิบัติเคร่งเข้มงวด และได้บรรลุผลสำเร็จด้วยดี ทานผู้ปฏิบัติเคร่งเข้มงวด แต่ไม่สำเร็จผลดี นี้เพราะอะไร ผู้นี้เคร่งครัดน้อยไม่คอยเข้มงวด เหตุใดจึงก้าวหน้ในการปฏิบัติดีกว่าผู้โนนที่เคร่งครัดเข้มงวด ดังนี้ เป็นต้น

ในทางปฏิบัติ วิธีคิดแบบนี้อาจลดความสำคัญลงบาง ในกรณีที่มีกัลยาณมิตรคอยเป็นพี่เลี้ยงอยู่ ไกลชิด ก็ดำเนินปฏิภาหิยามด้วยศรัทธา โดยไววางใจต่อปัญญาของกัลยาณมิตรนั้น ก็หวังวาคอยๆ ทำ คอยๆ ฐไป ถ้ากัลยาณมิตรมีปัญญา มีคุณภาพดีจริง ก็จะมีชี้แจงหรือชี้ช่องให้เขาฐเขาใจอรรถ ฐเขาใจธรรมไปตามลำดับ

๖. วิธีคิดแบบฐฐันคุณโทษและทางออก

วิธีคิดแบบฐฐันคุณโทษและทางออก หรือพิจารณาให้เห็นครบทั้ง อัธสาทะ อาที่นวะ และ นิสสรณะ เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอีกแบบหนึ่ง ซึ่งเน้นการยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้นๆ เป็นอยู่ทุกแห่ง ทุกดาน ทั้งดานดีดานเสีย และเป็นวิธีคิดที่ต่อเนื่องกับการปฏิบัติมาก เช่นบอกวาทอนจะแก้ปัญหาคองเขาใจ ปัญหาให้ชัด และฐฐที่ไปให้ดีกว่า หรือคองจะละสิ่งหนึ่งไปหาอีกสิ่งหนึ่ง คองฐฐักทั้งสองฝ่ายดีพอ ที่จะให้เห็นได้ วา การละและไปทานั้น หรือการทิ้งอย่างหนึ่งไปเอาอีกอย่างหนึ่งนั้น เป็นการกระทำที่รอบคอบ สมควร และดีจริง

อัธสาทะ แปลว่า สวนดี สวนอรอย สวนหวานชื่น คุณ คุณคา ข้อที่นาพึงพอใจ

อาที่นวะ แปลว่า สวนเสีย ขอสเสีย ของเสีย โทษ ข้อบกพรอง (อาที่นพ ก็เขียน)

นิสสรณะ แปลว่า ทางออก ทางรอด ภาวะหลุดรอดปลอดพน หรือสลัดออกได้ ภาวะที่ปลอดหรือ

ปราศจากปัญหา มีความสมบูรณ์ในตัว ดิงามจริง โดยไม่ต้องขึ้นตองข้อดีข้อเสีย ไม่ขึ้นตอง

อัธสาทะ และอาที่นวะ ของสิ่งที่เป็ปัญหาหรือภาวะที่สลัดออกมานั้น (นิสสรณ ก็ได้)

การคิดแบบนี้ มีลักษณะที่พึงย้า ๒ ประการ

๑) การที่จะฐฐวามองเห็นตามเป็จริงนั้น จะต้องมองเห็นทั้งดานดี ดานเสีย หรือทั้งคุณ และโทษของ สิ่งนั้นๆ ไม่ชมองแตดานดีหรือคุณอย่างเดียว และไม่ไ้เห็นแต่โทษหรือดานเสียอย่างเดียว เช่น ที่ฐฐวามองเห็น กามตามเป็จริง คือ ฐฐทั้งคุณ และโทษของกาม ๗๔

๒) เมื่อจะแก้ปัญหา ปฏิบัติ หรือดำเนินมรรควิธีออกไปจากภาวะที่ไม่พึงประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น เพียงรู้คุณโทษ ข้อดีข้อเสีย ของสิ่งที่เป็นปัญหาหรือภาวะที่ไม่ต้องการเท่านั้น ยังไม่เพียงพอ จะต้องมองเห็น ทางออก มองเห็นจุดหมาย และรูว่าจุดหมายหรือที่จะไปนั้น คืออะไร คืออย่างไร ดีกว่า และพ้นจากข้อบกพร่อง จุดอ่อน โทษ สวนเสีย ของสิ่งหรือภาวะที่เป็นปัญหาอยู่ได้อย่างไร ไม่ต้องขึ้นต่อคุณโทษ ข้อดีข้อเสียแบบเกาอีก ต่อไปจริงหรือไม่ จุดหมาย หรือที่ไป หรือภาวะปลอดปัญหาเช่นนั้น มีอยู่จริง หรือเป็นไปได้อย่างไร

ทั้งนี้ ไม่เพียงผลลบลามละทิ้งสิ่งที่คิดว่าเป้นปัญหา หรือผลลบลามปฏิบัติ เช่น พระพุทธเจ้า ทั้งที่ทรงทราบแจ่มแจ้งว่ากามมีข้อเสีย มีโทษมากมาย แต่ถายังไม่ทรงเห็นนิสสรณะแห่งกาม ก็ไม่ทรงยืนยันว่าจะไม่เวียนกลับมาหา กามอีก ๗๕

“ภิกษุทั้งหลาย ก่อนลัมโพธิ์ เมื่อยังเป็นโพธิสัตว์ ผู้ยังมิได้ตรัสรู้ เราได้มีความคิดว่า อะไร หนอคือส่วนดี (อัสสาทะ) ในโลก อะไรคือส่วนเสีย (อาทันทะ) อะไรคือทางออก (นิสสรณะ)? เรา นั้นได้มีความคิดว่า ความสุขความจำชื่นใจ ที่เกิดขึ้นด้วยอาศัยสิ่งใดๆ ในโลก นี่เป็นส่วนดีในโลก, ข้อที่โลกไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา นี่เป็นส่วนเสียในโลก, ภาวะที่ปราศ ฉันทราคะ เป็นที่ละฉันทราคะในโลกได้ (นิพพาน) นี่คือทางออกในโลก...

ภิกษุทั้งหลาย เราได้เที่ยวแสวงหาอัสสาทะของโลก อันใดเป็นอัสสาทะในโลก อันนั้นเรา ได้ประสบแล้ว อัสสาทะในโลกมีเท่าใด อัสสาทะนั้น เราได้เห็นเป็นอย่างดีแล้วด้วยปัญญา; เราได้ เที่ยวแสวงหาอาทันทะของโลก อันใดเป็นอาทันทะในโลก อันนั้นเราได้ประสบแล้ว อาทันทะใน โลกมีเท่าใด อาทันทะนั้น เราได้เห็นเป็นอย่างดีแล้วด้วยปัญญา; เราได้เที่ยวแสวงหานิสสรณะ ของโลก อันใดเป็นนิสสรณะในโลก อันนั้นเราได้ประสบแล้ว นิสสรณะในโลกมีเท่าใด นิสสรณะ นั้น เราได้เห็นเป็นอย่างดีแล้วด้วยปัญญา

ภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่รู้จักขจัดตามเป็นจริง ซึ่งอัสสาทะของโลก โดยความเป็น อัสสาทะ ซึ่งอาทันทะ โดยความเป็นอาทันทะ และซึ่งนิสสรณะ โดยความเป็นนิสสรณะ ตราบได้ ตราบนั้น เราก็ก็นึกไม่ปฏิญาณว่าตรัสรู้แล้ว ซึ่งอนตรสัมมาสัมโพธิญาณ...

ภิกษุทั้งหลาย ถ้าอัสสาทะจักมีได้มิในโลกแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงติดใจในโลก แต่ เพราะอัสสาทะในโลกมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงติดใจในโลก; ถ้าอาทันทะจักมีได้มิในโลกแล้ว ไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงเบื่อหน่ายในโลก แต่เพราะอาทันทะในโลกมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึง เบื่อหน่ายในโลก; ถ้านิสสรณะจักมีได้มิในโลกแล้วไซ้ สัตว์ทั้งหลายก็ไม่พึงสลัดออกได้จากโลก แต่เพราะนิสสรณะในโลกมีอยู่ ฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงสลัดออกจากโลกได้

ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้จักประจักษ์ขจัดตามเป็นจริง ซึ่งอัสสาทะของโลก โดย ความเป็นอัสสาทะ ซึ่งอาทันทะ โดยความเป็นอาทันทะ ซึ่งนิสสรณะ โดยความเป็นนิสสรณะ ตราบได้ ตราบนั้น สัตว์ทั้งหลายก็ยังไม่สลัดออก ไม่เกาะเกี่ยว หลุดพ้นจากโลก...เป็นอยู่ด้วยใจไร้เขตแดน ไม่ได้, แต่เมื่อใด สัตว์ทั้งหลายรู้จักประจักษ์ขจัดตามเป็นจริง ซึ่งอัสสาทะของโลก โดยความเป็นอัสสาทะ ซึ่งอาทันทะ โดยความเป็นอาทันทะ และซึ่งนิสสรณะ โดยความเป็นนิสสรณะ เมื่อนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงจะสลัด ออก ไม่เกาะเกี่ยว หลุดพ้นจากโลก...เป็นอยู่ได้ด้วยจิตใจไร้เขตแดน

ภิกษุทั้งหลาย สมณะทั้งหลายก็ดี พรหมณทั้งหลายก็ดี เหล่าหนึ่งเหล่าใด ยังไม่รู้จักซึ่ง อัสสาทะของโลก โดยความเป็นอัสสาทะ ซึ่งอาทันทะ โดยความเป็นอาทันทะ และซึ่งนิสสรณะ

โดยความเป็นนิสสรณะ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ก็ยังยอมรับไม่ได้ว่าเป็นสมณะในหมู่
สมณะทั้งหลาย ยังยอมรับไม่ได้ว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ทั้งหลาย และท่านเหล่านั้นก็ยัง
ไม่เชื่อว่าประจักษ์แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เขากำลังอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งอรรถแห่งความเป็นสมณะ
หรือซึ่งอรรถแห่งความเป็นพราหมณ์ ^{๗๖}

‘ภิกษุทั้งหลาย ก่อนสมิทธิ เมื่อยังเป็นโศสวัต ผู้ยังมีไตรสรุ เราได้มีความคิดว่า อะไร
หนอคือส่วนดีของรูป อะไรเป็นส่วนเสีย อะไรเป็นทางออก, อะไรคือส่วนดีของเวทนา...
สัญญา... สังขาร... วิญญาณ อะไรคือส่วนเสีย อะไรคือทางออก...; เรายังไม่รู้ประจักษ์ชัดตามเป็น
จริง ซึ่งอัสสาทะของอุปาทานขันธ์ ๕ เหล่านั้น โดยความเป็นอัสสาทะ ซึ่งอาทีนวะ โดยความ
เป็นอาทีนวะ และซึ่งนิสสรณะ โดยความเป็นนิสสรณะ ตราบใด ตราบนั้น เราก็ยังไม่ปฏิญาณว่า
ไตรสรุแล้ว ซึ่งอนตรสมิทธิมาสมิทธิญาณ...’ ^{๗๗}

‘ภิกษุทั้งหลาย สมณะทั้งหลายก็ดี พราหมณ์ทั้งหลายก็ดี เหล่าหนึ่งเหล่าใด ไม่รู้ชัดตาม
เป็นจริง ซึ่งส่วนดีของกามทั้งหลาย โดยความเป็นส่วนดี ซึ่งส่วนเสีย โดยความเป็นส่วนเสีย
และซึ่งนิสสรณะ โดยความเป็นนิสสรณะ ข้อที่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จักชื่อว่ารู้เท่าทัน
(ปริญา) กามทั้งหลายเอง หรือจักชักจูงผู้อื่นให้ปฏิบัติตามแล้วรู้เท่าทันกามทั้งหลายได้นั้น
ย่อมมิใช่ฐานะที่จะเป็นไปได้,

“ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ทั้งหลายเหล่าหนึ่งเหล่าใด ย่อมรู้ชัดตามเป็นจริง ซึ่งส่วนดีของ
กามทั้งหลาย โดยความเป็นส่วนดี ซึ่งส่วนเสีย โดยความเป็นส่วนเสีย และซึ่งนิสสรณะ โดย
ความเป็นนิสสรณะ ข้อที่สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นจักรู้เท่าทัน (ปริญา) กามทั้งหลายเอง
หรือจักชักจูงผู้อื่นให้ปฏิบัติตามแล้วรู้เท่าทันกามทั้งหลายได้นั้น ย่อมเป็นฐานะที่เป็นไปได้” ^{๗๘}

“ภิกษุทั้งหลาย อะไรคือส่วนดีของกามทั้งหลาย?...ความสุข ความฉ่ำชื่นใจที่เกิดขึ้นอาศัย
กามคุณ ๕ นี้ คือส่วนดีของกามทั้งหลาย

“อะไรคือส่วนเสียของกามทั้งหลาย? ..กองทุกข์ที่เห็นประจักษ์อยู่เอง..กองทุกข์มีในเบื้องหน้า..

“อะไรคือนิสสรณะแห่งกามทั้งหลาย? ภาวะบาราศฉันทราคะ เป็นที่ละฉันทราคะในกาม
ทั้งหลายได้ (นิพพาน) นี้คือนิสสรณะแห่งกามทั้งหลาย” ^{๗๙}

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุมนสิการอยู่ซึ่งกามทั้งหลาย จิตไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่แนบสนิท
ไม่น้อยดิ่งไปในกามทั้งหลาย แต่เมื่อเธอมนสิการเนกขัมมะ จิตย่อมแล่นไป ย่อมเลื่อมใส ย่อม
แนบสนิท ย่อมไม่น้อยดิ่งไปในเนกขัมมะ, จิตของเธอนั้น เป็นอันดำเนินไปดี อบรมดีแล้ว ออกไป
ได้ดี หลุดพ้นดีแล้ว ไม่เกาะเกี่ยวแล้วกับกามทั้งหลาย, อาสวะ ความคับแค้นเดือดร้อนเหล่าใด ที่
จะเกิดขึ้นเพราะกามเป็นปัจจัย เธอเป็นผู้หลุดพ้นแล้วจากอาสวะ ความคับแค้น ความเดือดร้อน
เหล่านั้น เธอจะไม่เสวยเวทนานั้น นี้เรียกว่านิสสรณะแห่งกามทั้งหลาย” ^{๘๐}

“เรานี่เอง ครั้งก่อน เมื่อยังเป็นผู้ครองเรือนอยู่ เอิบอิม พรั่งพร้อมด้วยกามคุณทั้งห้า
บำรุงบำเรอตน...ต่อมา เรานั้นทราบตามเป็นจริง ซึ่งเหตุเกิดขึ้น ซึ่งความดำรงอยู่ไม่ได้ ซึ่งส่วนดี
ซึ่งส่วนเสีย และซึ่งทางออก ของกามทั้งหลาย จึงละกามตัณหา บรรเทาความเร้าร้อนกาม
ปราศจากความกระหาย มีจิตสงบภายใน เป็นอยู่,

“เรานั้น มองเห็นสัตว์เหล่าอื่น ผู้ยังไม่หมดราคะในกามทั้งหลาย ถูกกามตัณหาซ่อนไซ้ ถูก
ความเร้าร้อนกามเร้าร้อน เสพกามอยู่ เราก็อห่ไฟพะยานต่อสัตว์เหล่านั้น หาพลอยอภิมยในกาม
เหล่านั้นไม่ ข้อนั้นเพราะเหตุไร? ก็เพราะเราเร้าร้อนอยู่ด้วยความชื่นชมยินดี ที่ไม่ต้องมีกาม ไม่

ต้องมีกุศลธรรม จึงไม่ไผ่ทะยานต่อความสุขที่ทรามกว่า ไม่นึกอภิมภิมในความสุขที่ทรามกว่า
นั้น” ๘๑

“ดูกรรมทานม ก่อนสัมโพธิ เมื่อยังเป็นโพธิสัตว์ ผู้ยังมีได้ตรัสรู้ เราได้เห็นเป็นอย่างดีด้วย
สัมมาปัญญา ตามเป็นจริงว่า กามทั้งหลายมีอัสสาทะน้อย มีทุกข์มาก มีความคับข้องมาก อา
ทีนวะในกามนี้ยิ่งนัก แต่เรานั้นยังมีได้ประสบปีติสุข ที่ไม่อาศัยกาม ไม่ต้องมีอกุศลธรรมทั้งหลาย
หรือปีติสุขอื่นที่ประณีตยิ่งกว่านั้น เราก็อ้างปฏิญาณ (ยืนยัน) มีได้ก่อนว่า จะเป็นผู้ไม่วกเวียนมา
หากามทั้งหลาย,

“แต่เมื่อใด เราได้มองเห็นอย่างดีด้วยสัมมาปัญญา ตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า กามทั้งหลาย
มีอัสสาทะน้อย...และเรานั้น ได้ประสบปีติสุข อันปลอดจากกาม ปลอดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย
พร้อมทั้งปีติสุขอื่นที่ประณีตยิ่งกว่านั้น เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณได้ว่า เป็นผู้ไม่วกเวียนมาหากาม
ทั้งหลาย” 82

นี้เป็นตัวอย่างความจากบาลี พอเป็นเครื่องแสดงให้เห็นแนวความคิดแบบนี้ วิธีคิดแบบนี้ ไขได้กับเรื่อง
ต่างๆ ไป แมแต่ขอธรรม เช่น ในปฏิสัมภิทามัคค กล่าวถึงอัสสาทะ และอาทีนวะของอินทริย ๕

ดังเช่นที่ว่า ความไม่ปรากฏแห่งอุทธัจจะ ความไม่ปรากฏแห่งความเรารอนเพราะอุทธัจจะ ความแกลว
กลาเนื่องจากการดำเนินชีวิตโดยไมพุงซาน และการประสบสุขวิหารธรรมอันประณีต เป็นอัสสาทะของสมาธิ
การที่อุทธัจจะยังปรากฏขึ้นได้ การที่ความเรารอนเนื่องจากอุทธัจจะยังปรากฏได้ ภาวะที่ยังเป็นของไม่เที่ยง เป็น
ทุกข เป็นอนัตตา เป็นอาทีนวะของสมาธิ ดังนี้ เป็นต้น ๘๓

ในทางปฏิบัติระดับชีวิตประจำวัน โดยมากเป็นเพียงการเลือกระหว่างสิ่งที่มีโทษมากคุณน้อย กับสิ่งที่มี
คุณมากโทษน้อย หรือแมไดนิสสรณะ ก็มักเป็นนิสสรณะแบบสัมพัทธ์ คือทางออกที่ดีที่สุดในการณินั้นๆ

ในภาวะเช่นนี้ ก็ไม่ควรลืมนึกวิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก คือ ควรยอมรับสวนดีของสิ่งหรือข้อ
ปฏิบัติที่ตนละเวน และไม่ควรมองขามเป็นอันขาด ซึ่งโทษ ขอบกพรอง จุดอ่อน สวนเสีย หรือช่องทางที่จะเสีย
ของสิ่งหรือข้อปฏิบัติที่ตนเลือกรับเอา

การคิดมองตามความเป็นจริงเช่นนี้ จะทำให้ปฏิบัติได้ถูกต้องที่สุด มีความไม่ประมาท อาจนำเอาสวนดี
ของสิ่งที่ตนละเวนมาไขประโยชน์ได้ และสามารถหลีกเลี่ยง หรือมีโอกาสแก้ไขสวนเสียสวนบกพรองที่ดีมากกับ
สิ่งหรือข้อปฏิบัติที่ตนเลือกรับเอานั้นได้ด้วย.

ในการสั่งสอน ตัวอย่างแสดงแนวคิดแบบรูปทันคุณโทษและทางออกนี้ ก็คือพระธรรมเทศนาของ
พระพุทธเจ้า ที่เรียกว่า **อนุบุพพิกกา** ซึ่งเป็นแนวการสอนธรรมแบบหลัก ที่ทรงชี้ทั่วไป หรือไขเป็นประจำ
โดยเฉพาะก่อนทรงแสดงอริยสัจ ๔

อนุบุพพิกกา นั้น กล่าวถึงการครองชีวิตดงามโอบอ้อมอารีช่วยเหลือกัน ดำรงตนในสุจริต ที่เรียกว่า
ทาน และ**ศีล** แลแสดงชีวิตที่มีความสุขความเอิบอ้อมพร้อมที่เป้นผลของการครองชีวิตดงามเช่นนั้น เรียกว่า
สักคะ จากนั้น แสดงแง่เสีย ขอบกพรอง โทษ ความไม่สมบูรณ์เพียงพอของความสุข ความพร้อมเช่นนั้น
เรียกว่า **กามาทีนวะ** และในที่สุด แสดงทางออก พร้อมทั้งผลดีต่างๆ ของทางออกนั้น เรียกว่า**เนกขัมมานิสังสะ**
เมื่อผู้ฟังมองเห็นผลดีของทางออกนั้นแล้ว จึงทรงแสดงอริยสัจ ๔ ต่อท้าย เป้นตอนจบ.

๗. วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่า

วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่า ๑ คือ การไขสอย หรือบริโภค
เป้นวิธีคิดแบบสกัด หรือบรรเทาตัดมหา เป้นขั้นฝกหัดขัดเกลากิเลส หรือตัดทางไม่โทกิเลสเขามาครอบงำจิตใจ
แล้วชักจูงพฤติกรรมต่อๆ ไป

วิธีคิดแบบนี้ใช้มากในชีวิตประจำวัน เพราะเกี่ยวข้องกับการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ และวัตถุประสงค์อัน
อำนวยความสะดวกต่างๆ มีหลักการโดยย่อว่า คนเราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆ เพราะเรามีความต้องการและ
เห็นวามสิ่งนั้นๆ จะสนองความต้องการของเราได้ สิ่งใดสามารถสนองความต้องการของเราได้ สิ่งนั้นก็มีความ
เรา หรือที่เรานิยมเรียกความมันมีประโยชน์ คุณค่านี้อาจแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท ตามชนิดของความต้องการ คือ

๑) **คุณค่าแท้** หมายถึง ความหมาย **คุณค่า** หรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลาย ในแง่ที่สนองความต้องการ
ของชีวิตโดยตรง หรือที่มนุษย์นำมาใช้แก้ปัญหาของตน เพื่อความดีงาม ความดำรงอยู่ด้วยดีของชีวิต หรือเพื่อ
ประโยชน์สุขทั้งของตนเองและผู้อื่น

คุณค่าแท้ที่อาศัยปัญญาเป็นเครื่องตีค่า หรือวัดราคา จะเรียกว่าคุณค่าสนองปัญญา ก็ได้ เช่น อาหารมี
คุณค่าอยู่ที่ประโยชน์สำหรับหล่อเลี้ยงร่างกาย ให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ มีสุขภาพดี เป็นอยู่ผาสุก มีกำลังเกื้อกูลแก่การ
บำเพ็ญกิจหน้าที่ ทรยนต์ช่วยให้เดินทางไต่รวดเร็ว เกื้อกูลแก่การปฏิบัติหน้าที่การงาน ความเพียร และ
ปฏิบัติการทั้งหลายในงานบำเพ็ญประโยชน์สุข คุ้มครองเอาความสะดวก ปลอดภัย แข็งแรง ทนทาน เป็นต้น

๒) **คุณค่าพอกเสริม** หรือ **คุณค่าเทียม** หมายถึง ความหมาย **คุณค่า** หรือประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายที่
มนุษย์พอกเพิ่มให้แก่สิ่งนั้น เพื่อปรนเปรอการเสพสรวลเวทนา หรือเพื่อเสริมราคา เสริมขยายความมั่นคงยิ่งใหญ่
ของตัวตนที่ยึดถือไว้

คุณค่าเทียมนี้ อาศัยตัณหาเป็นเครื่องตีค่า หรือวัดราคา จะเรียกว่าคุณค่าสนองตัณหา ก็ได้ เช่น อาหาร
มีคุณค่าอยู่ที่ความเอร็ดอร่อย เสริมความสนุกสนาน เป็นเครื่องแสดงฐานะความโก้ ช่วยให้ดูหรูหรา ทรยนต์เป็น
เครื่องวัดฐานะ แสดงความโก้ ความมั่งมี มุ่งเอาความสวยงาม และความเด่น เป็นต้น

วิธีคิดแบบนี้ ใช้พิจารณาในการเข้าเกี่ยวข้องปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายได้ทุกๆ ไป ไม่ว่าจะเป็นการบริโภค ใช้
สอย การซื้อหา หรือการครอบครอง โดยมุ่งให้เขาใจและเลือกเสพคุณค่าแท้ ที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริง
เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนและผู้อื่น

คุณค่าแท้ นอกจากจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริงแล้ว ยังเกื้อกูลแก่ความเจริญงอกงามของกุศล
ธรรม เช่น ความมีสติ เป็นต้น ทำให้พ้นจากความเปิ่นทาสของวัตถุ เพราะเป็นการเกี่ยวข้องด้วยปัญญา และมี
ขอบเขตอันเหมาะสม มีความพอเหมาะพอดี ต่างจากคุณค่าพอกเสริมด้วยตัณหา ซึ่งไม่ค่อยเกื้อกูลแก่ชีวิต บางที
เป็นอันตรายแก่ชีวิต ทำให้กุศลธรรม เช่น ความโลภ ความมัวเมา ความริษยา มานะ ทิฐิฐิ ตลอดจนการยกตน
ข่มผู้อื่นเจริญขึ้น ไม่มีขอบเขต และเป็นไปเพื่อการแก่งแย่งเบียดเบียน ตัวอย่างเช่น อาหารที่กินด้วยปัญญาเพื่อ
คุณค่าแท้เมื่อหนึ่งราคาสิบบาท อาจมีคุณค่าแก่ชีวิตร่างกายมากกว่าอาหารมือเดียวราคา ๑ พันบาท ที่กินด้วย
ตัณหาเพื่อเสริมราคาของตัวตน หรือสีกว่าสนองความอยาก และหน้าซ้าอาจเป็นอันตรายแก่ร่างกาย

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคาย จึงไขว้ร เพียงเพื่อกำหนดหา ร้อน สัมผัสแห่งเหลือบยง ลม
แดด สัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อปกปิดอวัยวะที่ควรละอาย

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคาย จึงฉนบิณฑบาต มิใช่เพื่อสนุกสนาน มิใช่เพื่อมัวเมา มิใช่เพื่อ
อวดโอ่ มิใช่เพื่อโกหกร เพียงเพื่อความดำรงอยู่แห่งร่างกาย เพื่อยังชีวิต เพื่อแก้แค้นความหิวโหย
ขาดอาหารอันจะทำให้เดือดร้อน เพื่ออนเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดว่า เราจะกำจัดเวทนาเก่า
และไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น เราจะมีชีวิตดำเนินไป พร้อมทั้งความไม่เป็นโทษ และความอยู่ผาสุก

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคาย จึงเสพเสนาสนะ เพียงเพื่อกำหนดหา ร้อน สัมผัสแห่ง
เหลือบยง ลมแดด และสัตว์เลื้อยคลาน เพียงเพื่อบรรเทาอันตรายจากกฏุกาล เพื่อได้ความ
รื่นรมย์ในการหลักเรือน

ภิกษุพิจารณาโดยแยบคาย จึงเสพยา และเครื่องประกอบอันเป็นปัจจัยสำหรับคนไข้

เพียงเพื่อกำจัดเวทนาทั้งหลายเนื่องจากอาพาธต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว เพื่อความเป็นผู้ไม่มีอาพาธ
เบียดเบียนเป็นอย่างยิ่ง' ๘๔

๘. วิธีคิดแบบเรากุศล

วิธีคิดแบบปลูกเร้าคุณธรรม ๘๕ อาจเรียกง่ายๆ ว่า วิธีคิดแบบเร้ากุศล หรือคิดแบบกุศลภาวนา เป็นวิธีคิดในแนวสกดกันหรือบรรเทาและขัดเกลาตัณหา จึงจัดได้ว่าเป็นขอปฏิบัติระดับตนๆ สำหรับส่งเสริมความเจริญอกงามแห่งกุศลธรรม และสร้างเสริมสัมมาทิฐิที่เป็นโลกียะ

หลักการทั่วไปของวิธีคิดแบบนี้ มีอยู่ว่า ประสบการณ์ คือสิ่งที่ได้ประสบหรือได้รับรู้อย่างเดียวกัน บุคคลผู้ประสบหรือรับรู้ต่างกัน อาจมองเห็นและคิดนึกปรุงแต่งไปคนละอย่าง สุดแต่โครงสร้างของจิต หรือแนวทาง ความเคยชินต่างๆ ที่เป็นเครื่องปรุงของจิต คือสังขารที่ผู้นั้นสั่งสมไว้ หรือสุดแต่การทำใจในขณะนั้นๆ

ของอย่างเดียวกัน หรืออาการกิริยาเดียวกัน คนหนึ่งมองเห็นแล้ว คิดปรุงแต่งไปในทางดีงาม เป็นประโยชน์ เป็นกุศล แต่อีกคนหนึ่งเห็นแล้ว คิดปรุงแต่งไปในทางไม่ดีไม่งาม เป็นโทษ เป็นอกุศล แมแต่บุคคลคนเดียวกัน มองเห็นของอย่างเดียวกัน หรือประสบอารมณ์อย่างเดียวกัน แต่ต่างขณะ ต่างเวลา ก็อาจคิดเห็นปรุงแต่งต่างออกไปครั้งละอย่าง คราวหนึ่งร้าย คราวหนึ่งดี ทั้งนี้โดยเหตุผลที่ใดกลาวมาแล้ว

การทำใจ ที่ช่วยตั้งตน และชักนำความคิดให้เดินไปในทางที่ดีงามและเป็นประโยชน์ เรียกว่าเป็นวิธีคิดแบบอุบายปลูกเร้าคุณธรรม หรือโยนิโสมนสิการแบบเรากุศลในที่นี้

โยนิโสมนสิการแบบเรากุศลนี้ มีความสำคัญ ทั้งในแง่ที่ทำให้เกิดความคิดและการกระทำที่ดีงามเป็นประโยชน์ในขณะนั้นๆ และในแง่ที่ช่วยแก้ไขนิสัยความเคยชินร้ายๆ ของจิตที่ได้สั่งสมไว้แต่เดิม พร้อมกับสร้างนิสัยความเคยชินใหม่ๆ ที่ดีงามให้แกจิตไปในเวลาเดียวกันด้วย

ในทางตรงข้าม หากปราศจากอุบายแก้ไขเช่นนี้ ความคิดและการกระทำของบุคคล ก็จะถูกชักนำให้เดินไปตามแรงชักจูงของความเคยชินเก่าๆ ที่ได้สั่งสมไว้เดิมเพียงอย่างเดียว และช่วยเสริมความเคยชินอย่างนั้นให้กำลังแรงมากยิ่งขึ้นเรื่อยไป

ตัวอย่างง่ายๆ อย่างหนึ่งที่มาในคัมภีร์ คือ การคิดถึงความตาย ถ้ามีโยนิโสมนสิการ คือทำใจหรือคิดไม่ถูกวิธี อกุศลธรรมก็จะเกิดขึ้น เช่น คิดถึงความตายแล้ว สลดหดหู่ เกิดความเศร้า ความเที่ยวแห่งใจบาง เกิดความหวั่นกลัวหวาดเสียวใจบาง ตลอดจนเกิดความดีใจ เมื่อนึกถึงความตายของคนที่เกี่ยวข้องบ้าง เป็นต้น

แต่ถ้ามีโยนิโสมนสิการ คือ ทำใจหรือคิดให้ถูกวิธี ก็จะเกิดกุศลธรรม คือ เกิดความรู้สึกตื่นตัวเราใจ ไม่ประมาท เร่งชวนช่วยปฏิบัติกิจหน้าที่ ทำสิ่งดีงามเป็นประโยชน์ ประพฤติปฏิบัติธรรม ตลอดจนรู้เท่าทันความจริงที่เป็นคติธรรมตาของสังขาร

ทานกลาวว่า การคิดถึงความตายอย่างถูกวิธี จะประกอบด้วยสติ (ความคุมคงใจไว้ หรือมีใจอยู่กับตัว ระลึกรู้ถึงสิ่งที่พึงเกี่ยวข้องจัดทำ) สังเวค (ความรู้สึกเราใจ ใดคิด และสำนึกที่จะเร่งรีบทำการที่ควรทำ) และ ญาณ (ความรู้เท่าทันธรรมดา หรือรู้ตามเป็นจริง) นอกจากนั้น ทานไดแนะนำอุบายแห่งโยนิโสมนสิการเกี่ยวกับความตายไว้หลายอย่าง ๘๖

แม้ในพระไตรปิฎก ก็มีตัวอย่างง่ายๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงบ่อยๆ คือ เหตุปรารภ หรือเรื่องราวกรณีอย่างเดียวกัน คิดมองไปอย่างหนึ่ง ทำให้เกียจคร้าน คิดมองไปอีกอย่างหนึ่ง ทำให้เกิดความเพียรพยายาม ดังความในพระสูตรว่า

‘ภิกขุทั้งหลาย เรื่องของคนเกียจคร้าน (กุสัต์วัตถุ) ๘ อย่างเหล่านี้; ๘ อย่าง คืออะไร?’

(๑) ภิกษุมีงานที่จะต้องทำ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เรามีงานที่จะต้องทำ เมื่อเราทำงาน ร่างกายก็จะเหน็ดเหนื่อย อย่างกระนั้นเลย เรานอน (เอาแรง) เสียก่อนเถิด; คิดดังนี้แล้ว เธอก็ นอนเสีย ไม่เริ่มระดมความเพียร เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อเข้าถึงธรรมที่ยังไม่เข้าถึง เพื่อประจักษ์แจ้งธรรมที่ยังไม่ประจักษ์แจ้ง...

(๒) อีกประการหนึ่ง ภิกษุทำงานเสร็จแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราได้ทำงานเสร็จแล้ว และเมื่อเราทำงาน ร่างกายก็เหน็ดเหนื่อยแล้ว อย่างกระนั้นเลย เราจะนอน (พัก) ละ; คิดดังนี้แล้ว เธอก็ นอนเสีย...

(๓) อีกประการหนึ่ง ภิกษุจะต้องเดินทาง เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราจะต้องเดินทาง เมื่อ เราเดินทาง ร่างกายก็จะเหน็ดเหนื่อย อย่างกระนั้นเลย เรานอน (เอาแรง) เสียก่อนเถิด; คิด ดังนี้แล้ว เธอก็ นอนเสีย...

(๔) อีกประการหนึ่ง ภิกษุเดินทางเสร็จแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราได้เดินทางเสร็จ แล้ว และเมื่อเราเดินทาง ร่างกายก็เหน็ดเหนื่อยแล้ว อย่างกระนั้นเลย เราจะนอน (พัก) ละ; คิด ดังนี้แล้ว เธอก็ นอนเสีย...

(๕) อีกประการหนึ่ง ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้าน หรือตามชุมชน ไม่ได้โภชนะอย่าง หมองหรือประณีตเต็มตามต้องการ เธอมีความคิดว่า เราเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้าน หรือตาม ชุมชน ไม่ได้โภชนะอย่างหมองหรือประณีตเต็มตามต้องการ ร่างกายของเราก็เหน็ดเหนื่อย ไม่ เหมาะแก่งาน อย่างกระนั้นเลย เราจะนอน (พัก) ละ; คิดดังนี้แล้ว เธอก็ นอนเสีย...

(๖) อีกประการหนึ่ง ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้าน หรือตามชุมชน ได้โภชนะอย่าง หมองหรือประณีตเต็มตามต้องการ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้าน หรือตามชุมชน ได้โภชนะอย่างหมองหรือประณีตเต็มตามต้องการแล้ว ร่างกายของเราหนักอึ้ง เป็นเหมือนดังถั่วหมัก ไม่เหมาะแก่งาน อย่างกระนั้นเลย เรานอนเสียเถิด; คิดดังนี้แล้ว เธอก็ นอนเสีย...

(๗) อีกประการหนึ่ง ภิกษุเกิดมีอาพาธเล็กๆ น้อยๆ เธอมีความคิดดังนี้ว่า เราเกิดมีอาพาธ เล็กน้อยขึ้นแล้ว มีเหตุผลสมควรที่จะนอนได้ อย่างกระนั้นเลย เรานอนพักเสียเถิด; คิดดังนี้แล้ว เธอก็ นอนเสีย...

(๘) อีกประการหนึ่ง ภิกษุหายป่วย พ้นจากไข่ม้วนนาน เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราหายป่วย พ้นจากไข่ม้วนนาน ร่างกายของเราอ่อนแอ ไม่เหมาะแก่งาน อย่างกระนั้นเลย เรานอนเสีย เถิด; คิดดังนี้แล้ว เธอก็ นอนเสีย...

กรณีเดียวกันทั้งหมดนี้ คิดอีกอย่างหนึ่ง กลับทำให้เริ่มระดมความเพียร ทานเรียกว่า เรื่องที่จะเริ่ม ระดมเพียร (อาร์พภวัตถุ) แสดงไว้ ๘ ขอบเหมือนกัน ใจความดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย เรื่องที่จะให้เร่งเพียร (อาร์พภวัตถุ) ๘ อย่างเหล่านี้; ๘ อย่าง คืออะไร?

(๑) (กรณีจะต้องทำงาน) ...ภิกษุคิดว่า เรามีงานที่จะต้องทำ และขณะเมื่อเราทำงาน การมนสิการ คำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย ก็จะทำไม่ได้ง่าย อย่างกระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเสียก่อนเถิด เพื่อจะได้บรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อเข้าถึงธรรมที่ยังไม่เข้าถึง เพื่อประจักษ์แจ้งธรรมที่ยังไม่ประจักษ์

แจ่ม, คิดตั้งนี้แล้ว ภาคนั้น ก็จึงเร่งระดมความเพียร...

(๒) (กรณีทำงานเสร็จ)...ภิกษุคิดว่า เราได้ทำงานเสร็จแล้ว ก็เลยขณะเมื่อทำงาน เรามิได้สามารถมนสิการคำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย อย่ากระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเถิด...

(๓) (กรณีจะต้องเดินทาง)...ภิกษุคิดว่า เราจะต้องเดินทาง แลขณะเมื่อเราเดินทาง การมนสิการคำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย ก็จะทำไม่ได้ง่าย อย่ากระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเสียก่อนเถิด...

(๔) (กรณีเดินทางแล้ว)...ภิกษุคิดว่า เราเดินทางเสร็จแล้ว ก็เลยขณะเมื่อเดินทาง เรามิได้สามารถมนสิการคำสอนของพระพุทธะทั้งหลาย อย่ากระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเถิด...

(๕) (กรณีปิ่นทาบไม่ได้อาหารเต็มต้องการ)...ภิกษุคิดว่า เราเที่ยวปิ่นทาบตามหมู่บ้าน หรือตามนิคม ไม่ได้โภชนะอย่างหมองหรือประณีตเต็มตามต้องการ ร่างกายของเราก็คล่องเบา เหมาะแก่งาน อย่ากระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเถิด...

(๖) (กรณีปิ่นทาบได้อาหารเต็มต้องการ)...ภิกษุคิดว่า เราเที่ยวปิ่นทาบตามหมู่บ้าน หรือตามชุมชน ได้โภชนะอย่างหมองหรืออย่างประณีตเต็มตามต้องการแล้ว ร่างกายของเรา คล่องเบาเหมาะแก่งาน อย่ากระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเถิด...

(๗) (กรณีเกิดอาพาธเล็กน้อย)...ภิกษุคิดว่า เราเกิดมีอาพาธเล็กน้อย ขึ้นแล้ว เป็นไปได้ที่อาพาธของเราอาจหนักขึ้น อย่ากระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเสียก่อนเถิด...

(๘) (กรณีหายอาพาธ)...ภิกษุคิดว่า เราหายป่วย ยังพ้นจากไข่มานาน เป็นไปได้ที่อาพาธ อาจวนกลับเป็นใหม่อีก อย่ากระนั้นเลย เราเริ่มระดมความเพียรเสียก่อนเถิด... ๘๗

ในกรณีที่ความคิดอกุศลเกิดขึ้นแล้ว ทานก็แนะนำวิธีแก้ไข และวิธีแก้ไขนั้น ส่วนมากก็ใช้วิธีโยนิโสมนสิการแบบเรากุศลนั่นเอง ดังตัวอย่างในวิตักกสูตร ๘๘ พระพุทธเจ้าทรงแนะนำหลักทั่วไปในการแก้ความคิดอกุศลไว้ ๕ ชั้น มีใจความว่า ถ้าความคิดความดำริที่เป็นบาปเป็นอกุศล ประกอบด้วยฉันทะ ๘๙ หรือโทสะ หรือโมหะก็ตาม เกิดมีขึ้น อาจแก้ไขได้ดังนี้

๑. มนสิการ คือคิดนึกใส่ใจถึงสิ่งอื่น ที่ตั้งามแปนกุศล หรือหาเอาสิ่งอื่นที่ตั้งามมาคิดนึกใส่ใจแทน (เช่น นึกถึงสิ่งที่ทำให้เกิดเมตตา แทนสิ่งที่ทำให้เกิดโทสะ เป็นต้น); ถ้าปฏิบัติอย่างนี้แล้ว ยังไม่หาย

๒. พิจารณาโทษของความคิดที่เป็นอกุศลเหล่านั้นว่า ไม่ดีไม่งาม กอผลร้าย นำความทุกข์มาให้ อยางไรๆ; ถายังไม่หาย

๓. พิจารณาต่อไป คือ ไม่คิดถึง ไม่ใส่ใจถึงความคิดชั่วร้ายที่เป็นอกุศลนั้นเลย เหมือนคนไม่อยากจะเห็นรูปอะไรที่อยู่ต่อตา ก็หลับตาเสีย หรือหันไปมองทางอื่น; ถายังไม่หาย

๔. พิจารณาสังขารสังฐานของความคิดเหล่านั้น คือจับเอาความคิดนั้นมาเป็นสิ่งสำหรับศึกษาในแง่ที่เป็นความรู้ ไม่ใช่เรื่องของตัวตน ว่าความคิดนั้นเป็นอย่างไร เกิดจากมูลเหตุปัจจัยอะไร; ถายังไม่หาย

๕. พิจารณาเพิกถอน อธิษฐานจิต คือ ตั้งใจแน่วแน่เด็ดเดี่ยว ขมใจระงับความคิดนั้นเสีย บางแห่ง ทานแนะนำวิธีปฏิบัติสำหรับแก้ไขความคิดอกุศลเฉพาะอย่างไว้ ก็มี เช่น แห่งหนึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแนะนำวิธีแก้ไขกำจัดความอาฆาตไฉวอาฆาตเกิดขึ้นต่อบุคคลใด พึงเจริญเมตตาต่อบุคคลนั้น พึงเจริญกรุณา พึงเจริญอุเบกขาต่อบุคคลนั้น หรือพึงไม่คิดถึง ไม่ใส่ใจถึงบุคคลนั้น หรือตั้งความคิดต่อบุคคลนั้นตามหลักแห่งความที่แต่ละคนมีกรรมเป็นของตนว่า ทานผู้นี้ มีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นที่กำเนิด เป็นพวกพ้อง เป็นที่พึ่งพำนัก เขาทำกรรมใด ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ก็จักเป็นทายาทของกรรมนั้น ๙๐

อนึ่ง พระสารีบุตรได้แนะนำวิธีแก้ไขกำจัดอาฆาต คือความอึดอัดขัดใจแค้นเคืองไว้อีก ๕ อย่าง โดยใหญ่ เขาใจความจริงเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างบุคคลว่า

- บางคน ความประพฤติกายไม่เรียบร้อยหมดจด แต่ความประพฤติทางวาจาเรียบร้อยหมดจดก็มี
- บางคน ความประพฤติทางวาจาไม่เรียบร้อยหมดจด แต่ความประพฤติกายเรียบร้อยหมดจดก็มี
- บางคน ความประพฤติกายก็ไม่เรียบร้อยหมดจด ความประพฤติทางวาจาก็ไม่เรียบร้อยหมดจด แต่ทางใจยังปลอดโปร่งผ่องใสตั้งงามได้เป็นครั้งคราว
- บางคน ความประพฤติกายก็ไม่เรียบร้อยหมดจด ความประพฤติทางวาจาก็ไม่เรียบร้อยหมดจด ใจก็ไม่ได้ของโอกาสที่จะตั้งงามผ่องใสเป็นครั้งคราวบางเลย
- บางคน ความประพฤติกายก็เรียบร้อยหมดจดดี ความประพฤติทางวาจาก็เรียบร้อยหมดจดดี ใจก็ตั้งงามผ่องใสได้เรื่อยๆ

๑. สำหรับคนที่เสียด้านความประพฤติอาการกิริยาทางกาย แต่ความประพฤติการแสดงออกทางวาจาเรียบร้อยดี เมื่อจะแก้ไขกำจัดอาฆาตนั้น ไม่พึงมนสิการคือใส่ใจคิดถึงความประพฤติไม่ดีทางกายของเขา พึงมนสิการเฉพาะแต่ความประพฤติตั้งงามทางวาจาของเขา เปรียบเหมือนภิกษุผู้ถือธุดงค์ครองผ้าบังสุกุล เดินไปพบเศษผาเกาบนทองถนน เธอเอาเท้าชกแล้วเอาเท้าขวากลิ้นน้าออก สอนโดยตั้งใจได้ ก็ฉีกเอาแต่ส่วนนั้นไป

๒. สำหรับคนที่เสียทางด้านความประพฤติหรือการแสดงออกทางวาจา แต่ความประพฤติกายเรียบร้อยดี ในเวลานั้น ก็ไม่พึงมนสิการถึงการที่เขามีความประพฤติเสียทางวาจา พึงมนสิการแต่การที่เขามีความประพฤติทางกายเรียบร้อยดี เปรียบเหมือนสระโบกขรณีมีสาหร่ายจอกแหนคลุมเต็มไปหมด คนเดินทางรอนแสด เห็นตื้นเขิน หิวกระหายมาถึงเขา พึงลงไปยั้งสระโบกขรณินั้น เอามือทั้งสองแหวกสาหร่ายจอกแหนออกแล้ว กระทบมือกอบแต่น้ำขึ้นมาดื่มแล้ว เดินทางต่อไป

๓. สำหรับคนที่เสียทั้งความประพฤติกายและการแสดงออกทางวาจา แต่ใจรู้จักปลอดโปร่งตั้งงามผ่องใสเป็นครั้งคราว ในเวลานั้น ไม่พึงมนสิการการที่เขามีความประพฤติกายและวาจาที่เสียหาย พึงมนสิการแต่การที่เขามีจิตใจเปิดของผ่องใสตั้งงามได้เป็นครั้งคราว เปรียบเหมือนมีน้ำขังอยู่เล็กน้อยในรอยเท้าโค คนผู้หนึ่งเดินทางรอนแสด เห็นตื้นเขิน หิวกระหาย มาถึงเขา เขาคิดว่า น้ำในรอยเท้าโคนี้มีเพียงนิดหน่อย ถ้าเราเอามือขุดหรือใช้ภาชนะตักดื่ม น้ำก็จกกระเพื่อม และขุ่นคลั่งขึ้น ถึงกับทำให้ใช้ดื่มไม่ได้ ถ้ากระไร เราควรลงนั่งคุกเข่า เอามือยัน ก้มลงเอปากดื่มอย่างวิเวก เขาคิดตั้งนั้นแล้ว ก็ลงนั่งคุกเข่า เอามือยัน ก้มลงทำอย่างโคเอปากดื่มน้ำเสร็จแล้ว ก็หลีกไป

๔. สำหรับคนที่เสียทั้งความประพฤติกายและการแสดงออกทางวาจา อีกทั้งจิตใจก็ไม่ปลอดโปร่งตั้งงามผ่องใสเป็นครั้งเป็นคราวได้เลย ในเวลานั้น ควรตั้งความเมตตาการุณย ความคิดอนุเคราะห์ช่วยเหลือต่อเขา โดยคิดว่า โอหนอ ขอให้ทานผู้นี้ละกายทุจริต บำเพ็ญกุศลสุจริตได้เถิด ขอให้ละวจีทุจริต บำเพ็ญวจีสุจริตได้เถิด ขอให้ละมโนทุจริต บำเพ็ญมโนสุจริตได้เถิด ขอทานผู้นี้อย่าได้ตายไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรกเลย เปรียบเหมือนคนเจ็บไข ใดทุกข์ ขวยหนัก กำลังเดินทางไกล หมูบ้านข้างหน้าก็ยังไกล หมูบ้านข้างหลังก็อยู่ไกล เขาไม่อาจได้อาหารที่เหมาะสม ไม่อาจได้ยาที่เหมาะสม ไม่อาจได้คนพยาบาลที่เหมาะสม ไม่อาจได้คนพาไปสู่สะพานบ้าน มีคนผู้หนึ่งเดินทางไกลมาเห็นเขา เขาจึงเข้าไปตั้งความเมตตาการุณย ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือแก่คนที่เจ็บไขนั้น ด้วยความคิดว่า โอหนอ ขอให้คนผู้นี้พึงได้อาหารที่เหมาะสมเถิด พึงได้ยาที่เหมาะสมเถิด พึงได้คนพยาบาลที่เหมาะสมเถิด พึงได้คนพาไปสู่สะพานบ้านที่เหมาะสมเถิด ขออย่าให้คนผู้นี้ต้องถึงความพินาศเสีย ณ ที่นี้เลย

๕. สำหรับคนที่ดีทั้งความประพฤติกาย ทั้งความประพฤติทางวาจาก็เรียบร้อย จิตใจก็ปลอดโปร่งตั้งงาม ผ่องใสอยู่เรื่อยๆ ตามกาลเวลา สำหรับคนเช่นนี้ ควรมนสิการทั้งการที่เขามีความประพฤติกายเรียบร้อยหมดจด ทั้งการที่เขามีความประพฤติทางวาจาเรียบร้อยหมดจด และทั้งการที่เขาได้มีจิตใจปลอดโปร่งตั้งงามผ่อง

ไสยอยู่เรื่อยๆ ซึ่งนับว่าเป็นคนน่าเลื่อมใสทั่วทุกอย่างรอบด้าน พาในคนที่มนสิการมีจิตใจผ่องใสด้วย เปรียบเหมือนสระโบกขรณี มีน้ำใส เห็นแจ่ม เย็นฉ่ำ นาชื่นใจ ชายฝั่งบริเวณก็ราบเรียบนารื่นรมย์ ปกคลุมด้วยหมูนานานาพรรณ คราวนั้น บุรุษหนึ่งเดินทางร้อนแดด ถูกความร้อนแผดเผา เหน็ดเหนื่อย หิวกระหาย มาถึงเขา เขาลงไปยังสระโบกขรณีนั้น ทั้งอาบทั้งดื่มแล้ว ขึ้นมา จะนั่งก็ได นอนก็ได ภายใต้ร่มไม้ ที่ชายฝั่งสระนั้น ๙๑

คัมภีร์วิสุทธิมรรคแสดงอุปมาในการมนสิการ เพื่อแก้ไขความคิดแคบเคืองขัดใจไว้อีกหลายอย่าง สรุปได้เป็นขั้นตอนต่างๆ ซึ่งพึงเลือกใช้ตามที่เหมาะสมกับอุปนิสัยของบุคคล ดังนี้ ๙๒

๑. ระลึกถึงพุทธโอวาทที่สอนในหระงับความโกรธ และใหม่เมตตา ตักเตือนตนเองว่า การยังมีโกรธอยู่เป็นการไม่ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระศาสดาของตน

พุทธโอวาทเกี่ยวกับความโกรธมีมากมาย เช่น ตรัสสอนภิกษุว่า แมภิกษุถูกพวกโจรจับไป และเอาเลื่อยผากาย ถ้าภิกษุมีใจขัดเคืองประทุษร้าย ก็ไม่ชื่อว่าปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์

อีกแห่งหนึ่งว่า คนโกรธเท่ากับทำตัวให้ประสบผลร้ายต่างๆ สมใจปรารถนาของศัตรู เช่น มีผิวพรรณทราม หนาดตาหม่นหมอง นอนเป็นทุกข์ เป็นต้น

อนึ่ง ถ้าคนอื่นโกรธแล้ว เราโกรธตอบอีก ก็เท่ากับทำตัวให้เลวกว่าเขา ส่วนคนที่ไม่โกรธตอบคนที่โกรธชื่อว่าชนะสงครามที่ชนะโดยยาก และชื่อว่าบำเพ็ญประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งแก่ตนเอง และแก่ผู้อื่น ฯลฯ; ถ้าพิจารณาอย่างนี้แล้ว ยังไม่หายโกรธ

๒. พึงนึกถึงความดีของเขา ยกเอาแต่แง่ดีของเขาขึ้นมาพิจารณา ถ้ามองไม่เห็นว่าเขามีความดีอะไรเลย พึงตั้งจิตการุณย ในการที่เขาจะต้องประสบผลร้ายจากความชั่วของเขาเอง; ถ้าพิจารณาอย่างนี้แล้ว ก็ไม่หายโกรธ

๓. พึงสอนตนเองให้รู้ตัวว่า การมีโกรธเขาอยู่ มีแต่จะทำให้ตัวเองนั้นแหละเดือดร้อนเป็นทุกข์ คนที่ถูกโกรธเขาไม่รู้เรื่องด้วย เขาก็อยู่ของเขาเป็นปกติตามสบาย คนโกรธเขา กลับทำร้ายตนเอง ทำลายคุณธรรมซึ่งเป็นพื้นฐานของศีลที่ตนเองรักษา และประกอบกรรมของอนารยชนเสียเอง ถ้าคนโกรธคิดจะทำร้ายคนอื่น ไม่อาจจะทำร้ายเขาได้แล้วหรือไม่ แต่ที่แน่นอนก็คือ ใดทำร้ายตนเองเขาก่อนแล้ว และตนเองต้องถูกกระทบทุกกรณี; ถ้าพิจารณาอย่างนี้แล้ว ยังไม่หายโกรธ

๔. พึงพิจารณาตามหลักกรรมว่า แต่ละบุคคลมีกรรมเป็นของตน ทั้งเขา ทั้งเรา ต่างก็จะได้รับผลแห่งกรรมที่เป็นสวนของตนๆ ตัวเราเอง ถ้ามัวโกรธ มีโทสะอยู่ ก็คือกำลังทำกรรมชั่วอย่างหนึ่ง และเราก็จะได้รับผลร้ายจากกรรมของเราเอง ถ้าเขาทำกรรมชั่ว เขาก็จะได้รับผลร้ายตามกรรมของเขา; ถ้าพิจารณาอย่างนี้แล้ว ยังไม่หายโกรธ

๕. พึงพิจารณาคุณความดี คือการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า ระลึกถึงตัวอย่างความเสียสละของพระองค์ ตั้งแต่ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ เช่น ในชาดกหลายเรื่อง พระองค์ได้ทรงสละชีวิตช่วยเหลือแม่แต่ศัตรู ถูกเขากลับแกล้ง ก็ไม่ผูกอาฆาต และชนะใจเขาด้วยความดี แมตัวอย่างผู้บำเพ็ญความเสียสละและขันติบารมีอื่นๆ ก็พึงนำมาพิจารณาได้ เพื่อเป็นตัวอย่างเสริมกำลังใจให้สามารถดำรงตนอยู่ในความดี; ถ้าพิจารณาอย่างนี้แล้ว ยังไม่หายโกรธ

๖. พึงพิจารณาความยาวนานแห่งสังสารวัฏ ซึ่งทานกล่าวหา หาไต่ถาม ที่ใครๆ จะไม่เคยเป็นบิดามารดา บุตรธิดา พี่น้อง ญาติเพื่อนพ้อง ที่เคยมีอุปการะแก่กัน พึงนึกว่า เขากับเรา ก็คงได้เคยเป็นพ่อแม่ พี่น้อง มีอุปการะแก่กันมา (เหตุการณ์นี้ เป็นเพียงเรื่องราวเล็กน้อยฉาบหนึ่งเท่านั้น) ไม่ควรจะมาเกลียดโกรธคิดประทุษร้ายกัน; ถ้าพิจารณาอย่างนี้แล้ว ก็ยังไม่หายโกรธ

๗. พึงพิจารณาอันสงสแห่งเมตตา ว่าเมื่อตนปฏิบัติตาม จะได้รับผลดีอย่างไรๆ บาง เช่นว่า กลับก็เป็นสุข ตื่นก็เป็นสุข ไม่ฝนราย เป็นที่รักใคร่ของคนทั้งหลาย เป็นต้น ตนควรปฏิบัติตาม เพื่อให้ได้รับผลดีเช่นนั้น; ถ้าพิจารณาอย่างนี้แล้ว ยังไม่หายโกรธ

๘. พิจารณาแบบจำแนกแยกธาตุ ใฝ่มองเห็นความจริงว่า ที่คิดโกรธจนวายกันไป ความจริงก็มีแต่สิ่งสมมติ คิดว่าเป็นสัตว์บุคคล เป็นผู้นั้นผู้นี้ ที่จริงมีแต่อาการ ๓๒ เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง มีแต่ธาตุต่างๆ มีแต่ขันธ์ ๕ มีแต่อายตนะ ๑๒ มาประชุมกัน จะโกรธอะไร สอนไหน ความโกรธนั้นไม่มีฐานที่ตั้งอะไรเลย; ถ้าพิจารณาแงนี้แล้ว ยังไม่หายโกรธ

๙. พึงแสดงออกภายนอก ในทางปฏิบัติ ด้วยการให้สิ่งของ คือ ทรัพย์สินของมา ให้แสดงไม่ตรีจิต และรับของให้ตอบแทนแก่กัน เพราะทานช่วยโอบน้อมใจอ่อนโยนเขาหากัน และพูดจากัน พวงเอาปวงจากมาด้วย จึงเป็นเครื่องระงับอาฆาตที่ได้ผลยิ่ง

เท่าที่กล่าวมานี้ เป็นเพียงตัวอย่างแสดงให้เห็นแนววิधिพิจารณา ที่จัดอยู่ในพวกโยนิโสมนสิการแบบเรากุศล เป็นตัวอย่างวิधिพิจารณาที่ใช้ได้ทุกๆ ไปบาง ใช้ได้กับกุศลธรรมเฉพาะอย่างบาง ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า เมื่อเข้าใจหลักการและแนววิधिต่างๆ ไปดีแล้ว ฝึกฝนในอุบาย อาจคิดคนปรุงแต่งรายละเอียดแบบต่างๆ ของวิธีคิดแบบนี้ได้เพิ่มมากขึ้น เพื่อให้เหมาะสมควรกับการสร้างเสริมกุศลหรือคุณธรรมเฉพาะแต่ละอย่าง และสอดคล้องทันกับกระบวนการความคิดของมนุษย์ในกาลสมัยนั้นๆ อันจะทำให้ใช้ปฏิบัติได้ผลดียิ่งขึ้น

กล่าวได้ว่า วิธีคิดแบบอุบายปลูกเรากุศลธรรมนี้ เป็นวิธีที่เปดกว้างที่สุดสำหรับการขยายดัดแปลง และสรรหาวิธีการปลีกย่อยต่างๆ มาใช้ได้อย่างมากมายกว้างขวาง สุดแต่จะให้ได้ผลดีแก่จริต อหิชาศัยของบุคคลที่แตกต่างกัน และเข้ากับสภาพแวดล้อม ที่เปลี่ยนแปลงแปลกกันไปตามถิ่นฐานกาลสมัย

นอกจากหลักการทั่วไปที่กล่าวข้างต้นแล้ว ควรกล่าวถึงองค์ประกอบสำคัญที่คอยพยุงความคิดให้อยู่ในโยนิโสมนสิการ อันได้แก่สติ

สติช่วยหยุดความคิดที่หลงลอยไปเป็นโยนิโสมนสิการ และช่วยเหนี่ยวรั้งหรือดึงให้กลับมาตั้งตนในแนวทางของโยนิโสมนสิการได้ใหม่ จึงเป็นองค์ธรรมที่ผู้มีโยนิโสมนสิการจะต้องใช้อยู่เรื่อยไป

อนึ่ง โยนิโสมนสิการแบบต่างๆ ซึ่งสรุปได้เป็น ๒ คือ โยนิโสมนสิการเพื่อความรูตามสภาวะ และโยนิโสมนสิการเพื่อเสริมสร้างกุศลธรรมนั้น มีจุดแยกอยู่ที่ขณะตั้งตนความคิด และสติอาจมีบทบาทสำคัญในการเลือกทางแยกที่จุดตั้งตนระหว่างโยนิโสมนสิการแบบต่างๆ นี้ เช่นเดียวกับที่สติสามารถเลือกระหว่างโยนิโสมนสิการกับอโยนิโสมนสิการ

ดังนั้น เมื่อรับรู้อารมณ์แล้ว มีสติกำหนดมุ่งเพื่อจะรูตามความเป็นจริง ก็เข้าแนวโยนิโสมนสิการเพื่อความรูตามสภาวะ แต่ถาสติกำหนดกุศลธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นที่หมาย หรือระลึกถึงภาพความคิดที่ดั่งามบางอย่างไว้ในใจ ก็เดินเขาสู่โยนิโสมนสิการเพื่อเสริมสร้างกุศลธรรม

โยนิโสมนสิการเพื่อรูตามสภาวะนั้น ขึ้นต่อความจริงที่เป็นไปอยู่ตามธรรมดา จึงมีลักษณะแน่นอนแน่นอนอย่างเดียว ส่วนโยนิโสมนสิการเพื่อเสริมสร้างกุศลธรรม ยังเป็นเรื่องของการปรุงแต่งในใจตามวิสัยของสังขาร จึงมีลักษณะแปรผันไปได้หลากหลาย

๙. วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน

วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน หรือวิธีคิดแบบมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ เรียกสั้นๆ ว่า วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน อันจัดเป็นวิธีคิดแบบที่ ๙ นี้ เป็นเพียงการมองอีกด้านหนึ่งของการคิดแบบอื่นๆ จะว่าแทรกหรือคลุมวิธีคิดแบบก่อนๆ ที่กล่าวมาแล้ว ก็ได้ แต่ที่แยกออกมาแสดงเป็นอีกข้อหนึ่งต่างหาก ก็เพราะมีแง่ที่ควร

ทำความเข้าใจพิเศษ และมีความสำคัญโดยลำพังตัวของมันเอง

อนึ่ง วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบันนี้ มีเนื้อหารวมอยู่ในสติปัญญา ๔ ซึ่งจะกล่าวถึงในองคมนตรีข้อที่ ๗ คือ สัมมาสติด้วย แต่ที่แยกบรรยาย ก็เพราะเพ่งความหมายคนละแง กล่าวคือ ในสติปัญญา การบรรยายเพ่งถึงการตั้งสติระลึกรู้เต็มตื่นอยู่กับสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น กำลังเป็นไปอยู่ กำลังรับรู้ หรือกำลังกระทำในปัจจุบันทันทุกๆ ขณะ ส่วนในที่นี้ การบรรยายเพ่งถึงการใช้ความคิด และเนื้อหาของความคิด ที่สติระลึกรู้กำหนดอยู่นั้น

ขอที่จะต้องทำความเข้าใจเป็นพิเศษเกี่ยวกับวิธีคิดแบบนี้ ก็คือ การที่มีผู้เข้าใจผิดเกี่ยวกับความหมายของการเป็นอยู่ในปัจจุบัน หรือมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ โดยเห็นไปว่า พระพุทธศาสนาสอนให้คิดถึงสิ่งที่อยู่เฉพาะหน้า กำลังเป็นไปในปัจจุบันเท่านั้น ไม่ให้คิดพิจารณา เกี่ยวกับอดีตหรืออนาคต ตลอดจนไม่ให้เกิดริเริ่มการหรือวางแผนงานเพื่อกาลภายหน้า

เมื่อเข้าใจผิดแล้ว ถ้าเป็นผู้ปฏิบัติธรรม ก็เลยปฏิบัติผิดจากหลักพระพุทธศาสนา ถ้าเป็นบุคคลภายนอกมองเข้ามา ก็เลยเพ่งวาทถึงผลร้ายต่างๆ ที่พระพุทธศาสนาจะนำมาให้แก่มนุษย์ปฏิบัติ

กล่าวโดยสรุป ความหมายที่ควรเข้าใจเกี่ยวกับปัจจุบัน อดีต และอนาคต สำหรับการใช้ความคิดแบบที่ ๔ นี้ มีดังนี้ ๔๓

- ความคิดที่ไม่อยู่กับปัจจุบัน คือความคิดที่เกาะติดอดีตและเลื่อนลอยไปในอนาคตนั้น มีลักษณะสำคัญที่พูดได้สั้นๆ ว่า เป็นความคิดในแนวทางของตัณหา หรือคิดด้วยด้วยอำนาจตัณหา คิดไปตามความรู้สึกหรือใจคำสมัยใหม่มา ตกอยู่ในอำนาจอารมณ์ ๔๔ โดยมีอาการหวนละหอยโหยหาอาลัยอาวรณ์ถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว เพราะความเกาะติดหรือคางคาในรูปใดรูปหนึ่ง หรือเควงคว่างเลื่อนลอยฟุ้งซ่านไปในภาพที่ฝันเพอปรุ่งแต่ง ซึ่งไม่มีฐานแห่งความเป็นจริงในปัจจุบัน เพราะอดีตอดีตไม่พอใจสภาพที่ประสบอยู่ ประการนี้จะหนีจากปัจจุบัน

ส่วนความคิดชนิดที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มีลักษณะที่พูดสั้นๆ ไฉว่า เป็นการคิดในแนวทางของความรู้หรือคิดด้วยอำนาจปัญญา ถ้าคิดในแนวทางของความรู้ หรือคิดด้วยอำนาจปัญญาแล้ว ไฉว่าจะเป็นเรื่องที่เป็นไปอยู่ในขณะนี้ หรือเป็นเรื่องล่วงไปแล้ว หรือเป็นเรื่องของกาลภายหน้า ก็จัดเขาในการอยู่กับปัจจุบันทั้งนั้น

ดังจะเห็นได้ชัดเจนว่า ความรู้ การคิด การพิจารณาด้วยปัญญา เกี่ยวกับเรื่องอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต ก็ตาม เป็นสิ่งที่ถูกต้อง และมีความสำคัญตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาในทุกๆระดับ ตั้งแต่ในระดับชีวิตประจำวัน เช่น การสั่งสอนเกี่ยวกับบทเรียนจากอดีต ความไม่ประมาทระมัดระวังป้องกันภัยในอนาคต เป็นต้น จนถึงในระดับการรูแจ้งสัจธรรม ตลอดจนการบำเพ็ญพุทธกิจ เช่น ปุพเพนิวาสานุสติญาณ (รูอดีต) อดีตังสญาณ (รูอดีต) อนาคตังสญาณ (รูอนาคต) เป็นต้น

- ว่าด้วยความหมายทางธรรม ในขั้นการฝึกอบรมทางจิตใจที่แท้จริง คำว่า อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ก็ไม่ตรงกับความเข้าใจของคนทั่วไป คำว่า “ปัจจุบัน” ตามที่คนทั่วไปเข้าใจ มักครอบคลุมกาลเวลาช่วงกว้างที่ไม่ชัดเจน ส่วนในทางธรรม เมื่อว่าถึงการปฏิบัติทางจิต ปัจจุบัน หมายถึงขณะเดียวที่กำลังเกิดขึ้นเป็นอยู่

ในความหมายที่ลึกลงไปนี้ เป็นอยู่ในปัจจุบัน หรืออยู่กับปัจจุบัน หมายถึงมีสติทันอยู่กับสิ่งที่รับรู้เกี่ยวข้อง หรือต้องทำในเวลาต่างๆ แต่ละขณะ ทุกๆขณะ ถ้าจิตรับรู้สิ่งใดแล้ว เกิดความชอบใจหรือไม่ชอบใจขึ้น ก็ติดข้องวนเวียนอยู่กับภาพของสิ่งนั้นที่สร้างซ่อนขึ้นในใจ เป็นอัน ตกไปในอดีต (เรียกว่า “ตกอดีต”) ตามไม่ทันของจริง หลุดหลงพลาดไปจากขณะปัจจุบันแล้ว หรือถ้าจิตหลุดลอยจากขณะปัจจุบัน คิดฝันไปตามความรู้สึกที่เกาะเกี่ยวกับภาพเลยไปข้างหน้าของสิ่งที่ยังไม่มา ก็เป็นอัน *ฟุ้งไปในอนาคต*

โดยนัยนี้ แมแต่อดีต และอนาคต ตามความหมายทางธรรม ก็อาจยังอยู่ในขอบเขตแห่งเวลาปัจจุบันตามความหมายของคนทั่วไป

- ตามเนื้อความที่กล่าวมาแล้วนี้ จะมองเห็นความหมายสำคัญแห่งหนึ่งของคำว่าปัจจุบันในทางธรรมว่ามีใจเพ่งที่เหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ในโลกภายนอกแท้ทีเดียว แต่หมายถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องในขณะนั้นๆ เป็น

สำคัญ ดังนั้น มองอีกด้านหนึ่งสิ่งที่ตามความหมายของคนทั่วไปว่าเป็นอดีต หรือเป็นอนาคต ก็อาจกลายเป็นปัจจุบันตามความหมายทางธรรมได้ เช่นเดียวกับที่ปัจจุบันของคนทั่วไปอาจกลายเป็นอดีตหรืออนาคตตามความหมายทางธรรมดังใดกลาวมาแล้ว

สรุปง่าย ๆ ว่า ความเป็นปัจจุบันกำหนดเอาที่ความเกี่ยวข้อง ต้องรู้ ต้องทำ เป็นสำคัญ ขยายความหมายออกมาในวงกว้างถึงระดับชีวิตประจำวัน สิ่งที่เป็นปัจจุบัน คลุมถึงเรื่องราวทั้งหลายที่เชื่อมโยงต่อกันมาถึงสิ่งที่กำลังรับรู้ กำลังพิจารณาเกี่ยวข้องของต่อกระทำอยู่ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการกระทำกิจการหน้าที่ เรื่องที่ปรารถนาเพื่อทำกิจ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติหรือปฏิบัติได้ ไม่ใช่คิดเลื่อนลอยพุ่งเพอฝนไปกับอารมณ์ที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจ หรือติดข้องอยู่กับความชอบ ความชัง หรือพุ่งชนพลาณไปอย่างไรจุดหมาย

ความหมายแงต่างๆ เหล่านี้ จะมองเห็นได้จากพุทธพจน์ ที่จะยกมาแสดงในที่นี้ แมแต่พุทธพจน์ที่ตรัสแนะนำไม่ไหว้พียงหลัง ไม่ไหว้เพอหวังอนาคต ก็เป็นการตัดความรู้สึกฝายนั่นออกไป โดยอยู่กับความตระหนักรู้อาหารที่เปนนิจจริงในการทำกิจการหน้าที่ ดังจะขอให้สังเกตจากบาลีที่ยกมาอาจต่อไปนี้

‘ไม่พึงหวนละห้อยถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ไม่พึงเพอหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง, สิ่งใดเป็นอดีต สิ่งนั้นก็ล่วงเลยไปแล้ว สิ่งใดเป็นอนาคต สิ่งนั้นก็ยังไม่ถึง; ส่วนผู้ใดมองเห็นแจ่มชัด ซึ่งสิ่งที่เปนนิจปัจจุบันในกรณีนั้นๆ อันไม่ถ่วงถ่วง ไม่คลอนแคลน ครันรชุดแล้ว พึงบำเพ็ญสิ่งนั้น
(ควรทำความเพียรเสียแต่นั้นนี้ ใครเล่ารู้เดวาจะตายในวันพรุ่ง, กับพญามัจจุราชแม่ทัพใหญ่หนั้น ไม่มีการผิดเพี้ยนใดเลย
(ผู้ที่เป็นอยู่อย่างนี้ มีความเพียร ไม่ซึมเซาทั้งคืนวัน พระสันตมุนิทรงเรียนขานว่า ผู้มีแต่ละวันเจริญดี) ๔๕

อีกแห่งหนึ่งว่า

‘ผู้ถึงธรรม ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว ไม่ฝันเพอถึงสิ่งที่ยังไม่มา ดำรงอยู่ด้วยสิ่งที่เปนนิจปัจจุบัน ฉะนั้น ผู้พรณจึงผ่องใส
(ส่วนเหล่าชนที่อ่อนปัญญา เผ่าแต่ฝันเพอถึงสิ่งที่ยังไม่มา ละห้อยหาสิ่งที่ล่วงแล้ว จึงซุ่มซัดหม่นหมอง เหมือนตนออสดี ที่เขาถอนทั้งขึ้นทั้งลงในกลางแดด ๔๖

พึงสังเกตการวางท่าทีของจิตใจเกี่ยวกับกาลเวลา ในแง่ที่ไม่เป็นไปตามอำนาจตัณหา ตามบาลีข้างตนนี้แล้วเทียบกับการปฏิบัติต่อนาคตด้วยปัญญา ที่ไม่บำเพ็ญกิจตามบาลีข้อต่อๆ ไป เริ่มตั้งแต่คำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของชาวบาน ไปจนถึงการบำเพ็ญกิจของพระภิกษุ และเริ่มแต่การบำเพ็ญกิจส่วนตัว ไปจนถึงความรับผิดชอบต่องิจการของสวนรวม ดังนี้

‘พึงระวางสิ่งที่ควรระวาง พึงป้องกันภัยที่ยังไม่มาถึง, ธีรชนตรวจตราโลกทั้งสอง เพราะคำนึงภัยที่ยังไม่มาถึง’ ๔๗

‘เป็นคนควรหวังเรอโยไป บดินที่ใดไม่ควรท้อแท้ เราเห็นประจักษ์มากกับตนเอง เราปรารถนาอย่างใด ก็ได้สมตามนั้น’ ๔๘

‘เธอทั้งหลาย จงยังกิจ (ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น) ให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาท’ ๔๙

ตัวอย่างการคำนึงอนาคตแล้วปฏิบัติตนเองของพระภิกษุ
‘ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมองเห็นภยอนาคต ๕ ประการต่อไปนี้ ย่อมควรแท้ที่ภิกษุจะเป็นอยู่ โดยเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศตัวเด็ดเดี่ยว เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่เข้าถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่ประจักษ์แจ้ง; ๕ ประการ คืออะไร? ได้แก่

(๑) ภาวในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นดังนี้ว่า: เวลา นี้ เรายังหนุ่ม ยังเยาว์ มีผมดำสนิท ประกอบด้วยความหนุ่มแน่นยามปฐมวัย แต่ก็มีครราวสมัยที่ความชราจะเขาต่อองกายนี้ได้ ก็แล การที่คนแก่เฒ่า ถูกชราครอบงำแล้ว จะมนสิการคำสอนของพระพุทธรูปทั้งหลาย ย่อมมิใช่จะทำได้ โดยง่าย การที่จะเสพอาศิยเสนาสนะอันสงบในราวป่าแดนไพร ก็มีใช่จะทำได้โดยง่าย อย่างกระนั้น เลย ก่อนที่สภาพอนินมนำปรารถนา ไม่น่าชอบใจ ไม่น่าพึงใจนั้น จะมาถึง เราเร่งเริ่มระดมความ เพียรเสียก่อนเถิด เพื่อจะได้บรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ... ซึ่งเมื่อเรามีพร้อมแล้ว แม่จะแก่เฒ่าลง ก็จักเป็นอยู่ผาสุก...

(๒) อีกประการหนึ่ง ภาวพิจารณาเห็นดังนี้ว่า: เวลา นี้ เรามีอาพาธน้อย มีความเจ็บไข้ น้อย ประกอบด้วยแรงไฟเผาผลาญย่อยอาหารที่สลิมาเสมอ ไม่เย็นเกินไป ไม่ร้อนเกินไป พอดี เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร แต่ก็มีครราวสมัยที่ความเจ็บไข้จะเขาต่อองกายนี้ได้ ๗๗ เราเร่ง เริ่มระดมความเพียร... แม่เจ็บไข้ ก็จักเป็นอยู่ผาสุก...

(๓) อีกประการหนึ่ง ภาวพิจารณาเห็นดังนี้ว่า: เวลา นี้ ขาวยังดี บิณฑบาตหาได้ง่าย การ ยิงชีพด้วยการอุบาสตรเที่ยวไป ก็ยังทำได้ง่าย แต่ก็มีครราวสมัยที่อาหารขาดแคลน ขาวไม่ดี หา บิณฑบาตได้ยาก การยิงชีพด้วยการอุบาสตรเที่ยวไป มิใช่ทำได้ง่าย พวกประช่าชนในที่หาอาหาร ได้ยาก ก็จจะอพยพไปยังถิ่นที่หาอาหารได้ง่าย วัตถุประสงค์นั้นก็จะเป็นที่คับคั่งจอแจ ก็เมื่อวัดคับคั่ง จอแจ การที่ จะมนสิการคำสอนของพระพุทธรูปทั้งหลาย ย่อมมิใช่จะทำได้ง่าย การที่จะเสพอาศิยเสนาสนะอันสงบในราวป่าแดนไพร ก็มีใช่จะทำได้ง่าย อย่างกระนั้นเลย ๗๗ เราเร่งเริ่ม ระดมความเพียร... แม่อาหารขาดแคลน ก็จักเป็นอยู่ผาสุก...

(๔) อีกประการหนึ่ง ภาวพิจารณาเห็นดังนี้ว่า: เวลา นี้ ประช่าชนทั้งหลาย พร้อมเพรียง ร่วมกันทั้ง ไม่วิวาทกัน เป็นเหมือนน้ำกับน้ำมัน มองดูกันด้วยสายตารักใคร่ แต่ก็มีครราวสมัย ที่เกิดมียก มีการก่อกำเริบในแดนดง ชาวชนบทพากันขยับย้ายกันไป ในเมื่อมียก ประช่าชนทั้งหลายย่อมอพยพไปยังถิ่นที่ปลอดภัย วัตถุประสงค์นั้นก็จะคับคั่งจอแจ ๗๗ เราเร่ง เริ่มระดมความเพียร... แม่เมื่อมียก ก็จักเป็นอยู่ผาสุก...

(๕) อีกประการหนึ่ง ภาวพิจารณาเห็นดังนี้ว่า: เวลา นี้ สงฆ์ยังพร้อมเพรียง ร่วมกันทั้งไม่ วิวาทกัน มีการสวดปาติโมกข์รวมกัน เป็นอยู่ผาสุก แต่ก็มีครราวสมัยที่สงฆ์แตกแยกกัน ครั้น เมื่อสงฆ์แตกแยกแล้ว การที่ จะมนสิการคำสอนของพระพุทธรูปทั้งหลาย ย่อมมิใช่จะเป็นสิ่งที่ทำได้ โดยง่าย การที่จะเสพอาศิยเสนาสนะอันสงบในราวป่าแดนไพร ก็มีใช่จะทำได้ง่าย อย่างกระนั้น เลย ๗๗ เราเร่งเริ่มระดมความเพียร... แม่สงฆ์แตกแยกกัน ก็จักเป็นอยู่ผาสุก... ๑๐๐

อีกสูตรหนึ่ง ตรัสสอนภิกษุผู้อยู่ป่าว่า เมื่อมองเห็นอนาคตภัย ๕ ประการ ควรจะเปนอนุญโดยไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศตัวเด็ดเดี่ยว เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อเข้าถึงธรรมที่ยังไม่เข้าถึง เพื่อประจักษ์แจ้งธรรม ที่ยังไม่ประจักษ์แจ้ง

อนาคตภัย ๕ ประการนั้น คือ ภิกษุพิจารณาว่า ตนเองอยู่ผู้เดียวในป่า งู แมงป่อง หรือตะขาบ อาจขบ กัด หรืออาจพลัดลื่นหกล้ม อาหารที่ฉันแล้วอาจเป็นพิษ ดีหรือเสมหะอาจกำเริบ อาจเป็นโรคลมรายแรง อาจพบ สัตว์ร้าย เช่น สิงห์ เสือ หมี อาจพบคนร้ายหรือพอบอมนุษย์ร้าย แล้วถูกทำอันตราย อาจถึงแก่ความตายเพราะ เหตุเหล่านั้น จึงจะต้องเริ่มระดมความเพียร เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ ๑๐๑

ในดานการคิดเตรียมการ เพื่อปกป้องคุ้มครองกิจการ และประโยชน์สุขของส่วนรวม ในกาลภายหลัง ก็ มีพุทธพจน์ตรัสสนับสนุนไว้ เปนตัวอย่างคล้ายๆ กัน เช่น

ภิกษุทั้งหลาย อนาคตภย ๕ ประการเหล่านี้ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป เธอทั้งหลายพึงรู้ตระหนกดวงหน้าไว้ ครั้นรู้ตระหนกดวงหน้าแล้ว พึงพยายามเพื่อป้องกันอนาคตภยเหล่านั้น; อนาคตภย ๕ ประการ คืออะไร? ได้แก่

(๑) ในอนาคตกาล ภิกษุทั้งหลาย จักเป็นผู้มีได้เจริญกาย มีได้เจริญศีล มีได้เจริญจิต มีได้เจริญปัญญา, เธอเหล่านั้น ทั้งที่ตนเองมีได้เจริญกาย - ศีล - จิต - ปัญญา จักให้อัปสัมมทชนเหล่าอื่น และพวกเธอจักไม่สามารถฝึกฝนชนเหล่านั้นในอธศีล ในอธจิต ในอธ-ปัญญา, แมชนเหล่านั้นก็จักเป็นผู้มีได้เจริญกาย มีได้เจริญศีล มีได้เจริญจิต มีได้เจริญปัญญา, ชนเหล่านั้น ทั้งที่ตนเองมีได้เจริญกาย - ศีล - จิต - ปัญญา ก็จักให้อัปสัมมทชนเหล่าอื่น และจักไม่สามารถฝึกฝนชนเหล่านั้นในอธศีล ในอธจิต ในอธปัญญา, แมชนเหล่านั้น ก็จักเป็นผู้มีได้เจริญกาย มีได้เจริญศีล มีได้เจริญจิต มีได้เจริญปัญญา; โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยก็เลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมก็เลอะเลือน...

(๒) อีกประการหนึ่ง ในอนาคตกาล ภิกษุทั้งหลาย จักเป็นผู้มีได้เจริญกาย มีได้เจริญศีล มีได้เจริญจิต มีได้เจริญปัญญา... เธอเหล่านั้นจักโหดร้าย (เป็นอาจารย์ปกครองดูแลสั่งสอน ผักกอบรม) แก่ชนเหล่าอื่น ฯลฯ โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยก็เลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมก็เลอะเลือน...

(๓) อีกประการหนึ่ง ในอนาคตกาล ภิกษุทั้งหลาย จักเป็นผู้มีได้เจริญกาย มีได้เจริญศีล มีได้เจริญจิต มีได้เจริญปัญญา, เธอเหล่านั้น... กล่าวอภิธรรมกถา เวทลลกถา ถลภาเขลลธรรมที่ผิด ก็จักไม่รู้ตัว, โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยก็เลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมก็เลอะเลือน...

(๔) อีกประการหนึ่ง ในอนาคตกาล ภิกษุทั้งหลาย จักเป็นผู้มีได้เจริญกาย มีได้เจริญศีล มีได้เจริญจิต มีได้เจริญปัญญา, เธอเหล่านั้น... ครั้นเมื่อมีผลกล่าวสูตรทั้งหลาย ที่เป็นตถาคตภาษิต ลักขิง มีอรรถลาลัก เป็นโลกตระ เกี้ยวด้วยสัญญาตา จักไม่ตั้งใจฟัง ไม่เงยโล่ตกลงสดับ ไม่ตั้งใจเพื่อจะรู้ ไม่สำคัญเห็นธรรมเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งอันฟังเล่าเรียน, แต่ครั้นเมื่อเขากล่าวสูตรทั้งหลายที่กล่าวแต่ เป็นบทกวี มีอักษร พยัญชนะวิจิตร เป็นเรื่องภายนอก เป็นส่วกภาษิต จักตั้งใจฟัง จักเงยโล่ตกลงสดับ จักตั้งใจเพื่อจะรู้ และจักสำคัญเห็นธรรมเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งอันฟังเล่าเรียน, โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน วินัยก็เลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ธรรมก็เลอะเลือน...

(๕) อีกประการหนึ่ง ในอนาคตกาล ภิกษุทั้งหลาย จักเป็นผู้มีได้เจริญกาย มีได้เจริญศีล มีได้เจริญจิต มีได้เจริญปัญญา... ภิกษุทั้งหลายที่เป็นเถระ จักเป็นผู้มีมาก ย่อหย่อน เป็นผู้นำในทางเขื่อนแซ่ ทอดตระในการอยู่สงบ ไม่เริ่มระดมความเพียร เพื่อบรรลธรรมที่ยังไม่บรรล เพื่อเข้างธรรมที่ยังไม่เข้าง เพื่อประจักษ์แจ้งธรรมที่ยังไม่ประจักษ์แจ้ง, ชุมชนผู้เกิดภายหลัง จักถือตามอย่างภิกษุเถระเหล่านั้น และชุมชนเหล่านั้น ก็จักเป็นผู้มีมาก ย่อหย่อน เป็นผู้นำในทางเขื่อนแซ่ ทอดตระในการอยู่สงบ ไม่เริ่มระดมความเพียร... โดยนัยนี้แล เพราะธรรมเลอะเลือน

วินัยก็เลอะเลือน เพราะวินัยเลอะเลือน ชรรมาก็เลอะเลือน;
 ภูษทั้งหลาย นี้ออนาคตภยประการที่ ๕ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป
 เธอทั้งหลายพึงรู้อะไรที่ล่วงหน้า และครันรู้อะไรที่ล่วงแล้ว พึงพยายามเพื่อป้องกันอนาคตภยนั้น... ๑๐๒

นอกจากนี้ ยังตรัสสอนภคตภยเกี่ยวกับสวนรวมไว้อีกหมวดหนึ่ง ความว่า

ภูษทั้งหลาย อนาคตภย ๕ ประการเหล่านี้ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ แต่จักเกิดขึ้นในกาล
 ต่อไป เธอทั้งหลายพึงรู้อะไรที่ล่วงหน้าไว้ และครันรู้อะไรที่ล่วงแล้ว พึงพยายามเพื่อป้องกัน
 อนาคตภยเหล่านั้น; อนาคตภย ๕ ประการ คืออะไร? ได้แก่

(๑) ภูษทั้งหลาย ในอนาคตกาล ภูษทั้งหลาย จักเป็นผู้ช่วยขบส่วยขบงามในเรื่องจิวร...
 จักละเลิกการถือครองผ้าบังสุกุล จักละเลิกเสนาสนะอันสงัดในราวป่าแดนไพร จักมาออกนอกริม
 หมู่บ้าน อำเภอ และเมืองหลวง และจักประกอบกรรมแสวงหาอันไม่สมควร อันไม่เหมาะ มี
 ประการต่างๆ เพราะเห็นแก่จิวร...

(๒) อีกประการหนึ่ง ในอนาคตกาล ภูษทั้งหลาย จักเป็นผู้ขบดั่งงามเริ่ดอร่อยในเรื่อง
 อาหารปิ่นทบาท... จักมาออกนอกริม หมู่บ้าน อำเภอ และเมืองหลวง คอยแสวงหารสเลิศด้วย
 ปลายลิ้น และจักประกอบกรรมแสวงหาอันไม่สมควร อันไม่เหมาะ มีประการต่างๆ เพราะเห็นแก่
 อาหารปิ่นทบาท...

(๓) อีกประการหนึ่ง ในอนาคตกาล ภูษทั้งหลาย จักเป็นผู้ขบโก๋ขบงาม ในเรื่องที่อยู่
 อาศัย... และจักประกอบกรรมแสวงหาอันไม่สมควร อันไม่เหมาะ มีประการต่างๆ เพราะเห็นแก่ที่
 อยู่อาศัย...

(๔) อีกประการหนึ่ง ในอนาคตกาล ภูษทั้งหลาย จักเป็นผู้ขบคลุกคลีด้วยภิกษุณี นาง
 ลีลามานา และสามเณรทั้งหลาย, และเมื่อมีการคลุกคลีด้วยภิกษุณี นางลีลามานา และสามเณร
 ทั้งหลาย ก็เป็นอันหวังสิ่งใด คือ เธอทั้งหลายจักประพฤติพรหมจรรย์โดยไมยนต์ หรือจักลา
 ลีลา เวียนกลับไปเป็นคฤหัสถ์...

(๕) อีกประการหนึ่ง ในอนาคตกาล ภูษทั้งหลาย จักเป็นผู้ขบคลุกคลีด้วยคนวัดและ
 สามเณรทั้งหลาย, และเมื่อมีการคลุกคลีด้วยคนวัดและสามเณรทั้งหลาย ก็เป็นอันหวังสิ่งใด
 คือ เธอทั้งหลายจักเป็นอยู่ ประกอบการบริโภคน้ำของที่ทำกรรมสังสมไว้ มีประการต่างๆ จัก
 กระทำนินิต (เลศนัยหลาภ) แม้อย่างหยาบๆ แมที่แผ่นดิน แมที่ปลายผักหญ้า, นี้ออนาคต
 ภยประการที่ ๕ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นในบัดนี้ จักเกิดขึ้นในกาลต่อไป เธอทั้งหลายพึงรู้อะไรที่
 ล่วงหน้า และครันรู้อะไรที่ล่วงแล้ว พึงพยายาม เพื่อป้องกันอนาคตภยนั้น... ๑๐๓

เท่าที่กล่าวมานี้ เป็นตัวอย่าง พอเป็นเครื่องเทียบ เพื่อช่วยให้แบ่งแยกได้ ระหว่างความคิดถึงอดีตและ
 อนาคตตามแนวทางของตัณหา ที่เพ้อฝันเลื่อนลอย ปลายทางและคุณภาพของจิตใจให้สูญเสียไปเปล่า กับ
 ความคิดถึงอดีตและอนาคตตามแนวทางของปัญญา ที่เป็นเรื่องของกิจในปัจจุบัน อันช่วยให้เกิดประโยชน์ในทาง
 ปฏิบัติ ช่วยให้การปฏิบัติในปัจจุบันถูกต้องได้ผลดียิ่งขึ้น

เมื่อปฏิบัติถูกต้องตามหลักการนี้ จะกลับกลายเป็นการสนับสนุนให้มีการเตรียมและวางแผนกิจการ
 ลวงหน้า ดังตัวอย่างกิจการสำคัญของสงฆ เช่น การสังคายนาครั้งที่ ๑ ก็เกิดขึ้นเพราะความคำนึงอนาคตชนิดที่
 เชื่อมโยงถึงกิจที่จะกระทำในปัจจุบันได้ ๑๐๔ โดยนัยดังกล่าวมาดังนี้

๑๐. วิธีคิดแบบวิภาษวาท

วิธีคิดแบบวิภาษวาท ความจริง วิภาษวาทไม่ใช่วิธีคิดโดยตรง แต่เป็นวิธีพูด หรือการแสดงหลักการแห่งคำสอนแบบหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม การคิด กับการพูด เป็นกรรมใกล้เคียงกันที่สุด ก่อนจะพูด ก็ต้องคิดก่อน สิ่งที่ถูกกล่าวสำเร็จมาจากความคิดทั้งสิ้น ในทางธรรมก็แสดงหลักไวว่า วีสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งคำพูด) ไตแกวิตกและวิจารณ์ ๑๐๕ ดังนั้น จึงสามารถกล่าวถึงวิภาษวาทในระดับที่เป็นความคิดได้

ยิ่งกว่านั้น คำว่า “วาทะ” ต่างๆ หรือที่เรียกกันวาทะอย่างนั้นอย่างนี้ ก็มีความหมายลึกซึ้ง เล็งไปถึงระบบความคิดซึ่งเป็นที่มาแห่งระบบคำสอนทั้งหมด ที่เรียกกันว่าเป็นลัทธิหนึ่ง ศาสนาหนึ่ง หรือปรัชญาสายหนึ่ง เป็นต้น คำว่าวาทะ จึงเป็นไวพจน์แห่งกันและกัน ของคำว่า ทิฎฐิ ทิฐิ หรือทฤษฎี เช่น สัพพัตถิกวาท คือ สัพพัตถิกทิฎฐิ นัตถิกวาท คือนัตถิกทิฎฐิ สัสสตวาท คือสัสสตทิฎฐิ อัจฉเวทวาท คืออัจฉเวททิฎฐิ อเหตุกวาท คืออเหตุกทิฎฐิ เป็นต้น

คำว่า “วิภาษวาท” นี้ เป็นชื่อเรียกอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา เป็นคำสำคัญคำหนึ่ง ที่ชี้แสดงระบบความคิด ที่เป็นแบบของพระพุทธศาสนา และวิธีคิดแบบวิภาษวาท ก็มีความหมายคลุมถึงวิธีคิดแบบต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วได้หลายอย่าง การกล่าวถึงวิธีคิดแบบวิภาษวาท นอกจากทำให้รู้จักวิธีคิดแง่อื่นๆ เพิ่มขึ้นแล้ว ยังจะช่วยให้เข้าใจวิธีคิดบางอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้นชัดเจนขึ้นอีกด้วย

การที่วิภาษวาทเป็นชื่อเรียกอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา หรือเป็นคำหนึ่งที่แสดงระบบความคิดของพระพุทธศาสนานั้น ถือได้ว่าเป็นเพราะพระพุทธเจ้าทรงเรียกพระองค์เองว่าเป็น วิภาษวาท หรือวิภาษวาทิ ๑๐๖ และคำว่า วิภาษวาท หรือวิภาษวาทินั้น ก็ได้เป็นคำเรียกพระพุทธศาสนา หรือคำเรียกพระนามของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้ใช้อย่างกันมาในประวัติการณ์แห่งพระพุทธศาสนา เช่น ในคราวสังคายนาครั้งที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชตรัสถามพระโมคคัลลีสบุตรตีสสเถระ ประธานสงฆ์ในการสังคายนาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวาทะอย่างไร พระเถระทูลตอบว่า “มหาบพิตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นวิภาษวาทิ” ๑๐๗

ถึงตรงนี้ ก็เท่ากับบอกว่า วิภาษวาทนั้นเป็นคำใหญ่ ไซ้เรียกรวมๆ หมายถึงระบบวิธีคิดทั้งหมดของพระพุทธศาสนา

วิภาษวาท มาจาก วิภัส + วาท “วิภัส” แปลว่า แยกแยะ แยกออก จำแนก หรือแจกแจง ใกล้กับคำที่ใช้ในปัจจุบันว่าวิเคราะห์ “วาท” แปลว่า การกล่าว การพูด การแสดงคำสอน ระบบคำสอน ลัทธิ วิภาษวาทก็แปลว่า การพูดแยกแยะ พูดจำแนก หรือพูดแจกแจง หรือระบบการแสดงคำสอนแบบวิเคราะห์

ลักษณะสำคัญของความคิดและการพูดแบบนี้ คือ การมอง และแสดงความจริง โดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละแง่ละด้าน ครบทุกแง่ทุกด้าน ไม่ใช่จับเอาแง่หนึ่งแง่เดียว หรือบางแง่ ขึ้นมาวินิจฉัยตีคลุมลงไปอย่างนั้นทั้งหมด หรือประเมินคุณค่าความดีความชั่ว เป็นต้น โดยถือเอาส่วนเดียวหรือบางส่วนเท่านั้นแล้วตัดสินพรวดลงไป

วาทะที่ตรงข้ามกับวิภาษวาท เรียกว่า เอกังสวาท แปลว่า พูดแง่เดียว คือจับได้เพียงแง่หนึ่ง ด้านหนึ่ง หรือส่วนหนึ่ง ก็วินิจฉัยตีคลุมลงไปอย่างเดียวกันทั้งหมด หรือพูดตายตัวอย่างเดียว

เพื่อให้เข้าใจความหมายของวิภาษวาทชัดเจนยิ่งขึ้น อาจจำแนกแนววิธีคิดของวิภาษวาทนั้นออกให้เห็นในลักษณะต่างๆ ดังนี้

ก. จำแนกโดยแ่งด้านของความจริง แ่งย่อยได้เป็น ๒ อย่าง คือ

๑) จำแนกตามแ่งด้านต่างๆ ตามที่เป็นอยู่จริงของสิ่งนั้นๆ คือ มองหรือแ่งลงความจริงให้ตรงตามที่

เพนอยู่ในแ่งนั้นดานนั้น ไม่ใช่จับเอาความจริงแ่งหนึ่งดานหนึ่ง หรือแ่งอื่นดานอื่น มาตีคลุมเพนอยางนั้นไปหมด เช่น เมื่อกล่าวถึงบุคคลผู้หนึ่งว่าเขาดีหรือไม่ดี ก็ชี้ความจริงตามแ่งดานที่เพนอยางนั้นว่า แ่งนั้น ดานนั้น กรณีนั้น เขาดีอย่างไร หรือไม่ดีอย่างไร เพนตน ไม่ใช่เหมาคลุมงายๆ ทั้งหมด ถ้าจะประเมินคุณค่า ก็ตกลงกำหนดลงว่า จะเอาแ่งใดดานใดบาง แล่วพิจารณาทีละแ่ง ประมวลลงตามอัตราสวน ตัวอย่างวิภัชชาวทไนแ่งนี้ เช่น คำสอนเกี่ยวกับกามโมคิ หรือชาวบาน ๑๐ ประเภทที่จะกลาวต่อไป

๒) จำแนกโดยมอง หรือแสดงความจริงของสิ่งนั้นๆ ให้ครบทุกแ่งทุกดาน คือ เมื่อมอง หรือพิจารณาสิ่งใด ก็ไม่มองแคบๆ ไม่ติดอยู่กับสวนเดียวแ่งเดียวของสิ่งนั้น หรือวินิจฉัยสิ่งนั้นด้วยสวนเดียวแ่งเดียวของมัน แต่มองหลายแ่งหลายดาน เช่น จะวาดีหรือไม่ดี ก็ว่า ดีในแ่งนั้น ดานนั้น กรณีนั้น ไม่ดีในแ่งนั้น ดานนั้น กรณีนั้น สิ่งนี้ ไม่ดีในแ่งนั้น แต่ดีในแ่งนี้ สิ่งนั้น ดีในแ่งนั้น แต่ไม่ดีในแ่งนี้ เพนตน การคิดจำแนกแ่งนี้ มองดูคล้ายกับขอแรก แต่เพนคนละออยาง และเพนสวนเสริมกันกับขอแรกให้ผลสมบูรณ์ ตัวอย่างเช่น คำสอนเกี่ยวกับกามโมคิ คือชาวบาน ๑๐ ประเภทนั้น และเรื่องพระบานพระปา ที่ควรยกย่อง หรือติเตียน เพนตน ๑๐๘

การคิดแ่งนี้ มีผลรวมไปถึงการเข้าใจในภาวะที่องค์ประกอบต่างๆ หรือลักษณะดานต่างๆ มาประมวลกันเขาโดยครบถวน จึงเกิดเพนสิ่งนั้นๆ หรือเหตุการณ์นั้นๆ และการมองสิ่งหนึ่งๆ เหตุการณ์หนึ่งๆ โดยเห็นกวางออกไปถึงลักษณะดานต่างๆ และองค์ประกอบต่างๆ ของมัน

ข. จำแนกโดยสวนประกอบ

การคิดจำแนกแบบนี้ คือ วิเคราะห์แยกแยะออกไป ใหญ่เทาทันภาวะที่สิ่งนั้นๆ เกิดขึ้นจากองค์ประกอบย่อยๆ ต่างๆ มาประชุมกันเขา ไม่ติดตันอยู่แคกายนอก หรือถูกลวงโดยภาพรวมของสิ่งนั้นๆ เช่น แยกแยะสัตว์บุคคลออกเพนนามและรูป เพนขันธ ๕ และแ่งชอยแต่ละออยางๆ ออกไป จนเห็นภาวะที่ไม่เพนอัตรดา เพนทางรูเทาทันความจริงของสังขารธรรมทั้งหลาย

วิภัชชาวทแ่งนี้ ตรงกับวิธีคิดออยางที่ ๒ (วิธีคิดแบบแยกแยะสวนประกอบ) ที่กลาวแล่วข้างตน จึงไม่จำเพนตองบรรยายอีก เดิมทีเดียว คำว่าวิภัชชาวท ทานไม่โดมุงไซในความหมายแ่งนี้ แต่ในคัมภีร์รูนหลัง ทานไซศัพทคลุมถึงด้วย ๑๐๙ จึงนำมากลาวรวมไว

ค. จำแนกโดยลำดับขณะ

การคิดจำแนกแบบนี้ คือ แยกแยะวิเคราะห์ปรากฏการณ์ตามลำดับความสืบทอดแ่งเหตุปัจจัย ชอยออกไปเพนแต่ละขณะๆ ใหมมองเห็นตัวเหตุปัจจัยที่แท้จริง ไม่ถูกลวงให้จับเหตุปัจจัยสับสน

การคิดแบบนี้ เพนดานหนึ่งของการคิดจำแนกโดยสวนประกอบ และการคิดจำแนกตามความสัมพันธ์แ่งเหตุปัจจัย แต่มีลักษณะและการใช้งานพิเศษ จึงแยกออกมาแสดงเพนออยางหนึ่ง เพนวิธีที่ไซมากในฝ่ายอภิธรรม

ตัวอย่างเช่น เมื่อโจรขึ้นปลนบาน และฆาเจาทรพยตาย คนทัวไปอาจพุดว่า โจรฆาคนตายเพราะความโลภ คือ ความออยากไดทรพย เพนเหตุไหฆาเจาทรพย

คำพุดนี้ ไซโดเพียงในฐานะเพนสำนวนพุดให้เขาใจกันงายๆ แต่เมื่อวิเคราะห์ทางดานกระบวนธรรมที่เพนไปภายในจิตออยางแท้จริง หาเพนเซนนั้นไม ความโลภเพนเหตุของการฆาไมได โทสะจึงเพนเหตุของการฆาได เมื่อวิเคราะห์โดยลำดับขณะแล่ว ก็จะเห็นว่า โจรโลภออยากไดทรพย แต่เจาทรพยเพนอุปสรรคตอการไดทรพยนั้น ความโลภทรพยจึงเพนเหตุไหโจรมิโทสะตอเจาทรพย โจรจึงฆาเจาทรพยด้วยโทสะนั้น

โจรโลภออยากไดทรพย หาไดโลภออยากไดเจาทรพยแต่ออยางใดไม ตัวเหตุที่แท้ของการฆา คือโทสะ หาไซโลภะไม โลภะเพนเพียงเหตุไหลักทรพยเท่านั้น แต่เพนปัจจัยให้โทสะเกิดขึ้นตอสิ่งอื่นซึ่งขัดขวาง หรือไมเกื้อกูลตอความมุงหมายของมัน

อย่างไรก็ตาม ในภาษาสามัญจะพูดว่า โจรฆาตคนเพราะความโลภก็ได้ แต่ใครเข้าใจเท่าทันความจริงใน กระบวนการที่เป็นไปตามลำดับขณะดังที่กล่าวมาแล้ว ว่าความโลภเป็นมูล เป็นตัวการเริ่มต้นในเรื่องนั้นเท่านั้น การแยกแยะ หรือวิเคราะห์โดยขณะเช่นนี้ ทำให้ในสมัยต่อมา มีคำเรียกพระพุทธศาสนาว่า **ขณิกวาท**

ง. จำแนกโดยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

การคิดจำแนกแบบนี้ คือ สืบสาวสาเหตุปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์สืบทอดกันมาของสิ่ง หรือปรากฏการณ์ ต่างๆ ทำให้มองเห็นความจริงที่สิ่งทั้งหลายไม่ได้ตั้งอยู่ลอยๆ ไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ ไม่ได้ดำรงอยู่เป็นอิสระจากสิ่ง อื่นๆ และไม่ได้ดำรงอยู่โดยตัวของมันเอง แต่เกิดขึ้นด้วยอาศัยเหตุปัจจัย จะดับไป และสามารถดับได้ ด้วยการ ดับที่เหตุปัจจัย

การคิดจำแนกในแง่นี้ เป็นวิธีคิดข้อสำคัญมากอย่างหนึ่ง ตรงกับวิธีคิดแบบที่ ๑ ที่กล่าวแล้วข้างต้น คือ วิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุปัจจัย หรือวิธีคิดแบบอิทัปปัจจยตา ซึ่งนอกจากจะได้บรรยายในวิธีคิดแบบที่ ๑ แล้ว ยังได้อธิบายไว้อย่างยืดยาวในบทวาดด้วยปฏิจจนุปบาท

ความคิดที่ขาดความตระหนักในความสัมพันธ์ ทำให้คนโนมเอียงไปในทางที่จะยึดความเห็นสุดทางของ ใดทางหนึ่ง เช่น ยึดถือศีลสวดทา มองเห็นว่ามีอัตตาที่ตั้งอยู่เที่ยงแท้รันดร หรือยึดถืออุจเฉทวาท มองเห็นว่ามี อัตตาต้องดับสิ้นขาดสูญไป ทั้งนี้เพราะเมื่อเผลอลืมมองความสัมพันธ์ตามเหตุปัจจัย ก็มองเห็นสิ่งนั้นตั้งอยู่ขาด ลอยโดดๆ แล้วความเห็นเอียงสุดอย่างใดอย่างหนึ่งก็จึงเกิดขึ้น

แต่ภาวะที่เป็นจริงของสิ่งทั้งหลายไม่ได้ขาดลอย อย่างที่คนตัดตอนมองเอาอย่างนั้น สิ่งทั้งหลายสัมพันธ์ กัน ขึ้นต่อกัน และสืบทอดกัน เนื่องด้วยปัจจัยย่อยต่างๆ ความมี หรือไม่มี ไม่ใช่ภาวะเด็ดขาดลอยตัว ภาวะที่ เป็นจริงเป็นเหมือนอยู่กลาง ระหว่างความเห็นเอียงสุดสองอย่างนั้น ความคิดแบบจำแนกโดยความสัมพันธ์แห่ง เหตุปัจจัย ช่วยให้เห็นความจริงนั้น

ตามแนวคิดที่กล่าวนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงธรรมอย่างที่เราเรียกว่าเป็นกลางๆ คือ ไม่กล่าวว่ามี สิ่งนี้ มี หรือว่าสิ่งนี้ไม่มี แต่กล่าวว่ามี เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี หรือว่ามี ในเมื่อมันมี นี้ไม่มี ใน เมื่อมันไม่มี

หลักความจริงที่แสดงอย่างนี้ เรียกว่า **อิทัปปัจจยตา** หรือ **ปฏิจจนุปบาท** และการแสดงหลักความจริง นี้ เรียกว่า **มัชฌิมนธรรมเทศนา** จึงอาจเรียกวิธีคิดแบบนี้ก็อย่างหนึ่งด้วยว่า วิธีคิดแบบมัชฌิมนธรรมเทศนา หรือเรียกสั้นๆ ว่า วิธีคิดแบบมัชฌิมนธรรม

การจำแนกโดยความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนั้น นอกจากช่วยไม่เผลอมองสิ่งต่างๆ หรือปัญหาต่างๆ อย่างโดดเดี่ยวขาดลอย และช่วยให้ความคิดเดินได้เป็นสาย ไม่ติดตันแล้ว ยังครอบคลุมไปถึงการที่จะใคร่จับกับ เหตุปัจจัยใดตรงกับผลของมัน หรือให้ใดเหตุปัจจัยที่ลงตัวพอดีกับผลที่ปรากฏด้วย

ความที่วານี้ เกี่ยวข้องกับความสับสนที่มักเกิดขึ้นแก่คนทั่วไป ๓ อย่าง คือ

๑) *การนำเอาเรื่องราวอื่นๆ นอกกรณี มาปะปนสับสนกับเหตุปัจจัยเฉพาะกรณี* เช่น เมื่อ บุคคลที่ไม่สุดีคนหนึ่ง ได้รับความดีอย่างหนึ่งที่คนเห็นว่าเป็นผลดี มีคนอื่นบางคนพูดว่า นาย ก. หรือนาย ข. ซึ่งเป็น คนดีมาก มีความดีหลายอย่าง อย่างนั้นอย่างนี้ ทำไมจึงไม่ได้รับผลดีนี้ บางทีความจริงเป็นว่า ความดีของนาย ก. หรือนาย ข. ที่มีหลายๆ อย่างนั้น ไม่ใช่ความดีที่สำหรับจะให้ได้รับผลเฉพาะอันนั้น

วิธีคิดแบบนี้ ช่วยให้แยกเอาเรื่องราวหรือปัจจัยอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวข้อง ออกไปจากเหตุปัจจัยที่แท้จริงของ กรณีนั้นได้ ความหมายของนี้ รวมถึงการจับผลให้ตรงกับเหตุด้วย คือ เหตุปัจจัยใด เป็นไปเพื่อผลใด หรือผลใด พึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยใด ก็มองเห็นตรงตามนั้น ไม่ใช่ไขว่เขวสับสน

๒) *ความไม่ตระหนักถึงภาวะที่ปรากฏการณ์หรือผลที่คล้ายกัน อาจเกิดจากเหตุปัจจัยต่างกัน*

และเหตุปัจจัยอย่างเดียวกัน อาจไม่นำไปสู่ผลอย่างเดียวกัน เช่น ภิกษุอยู่ป่า พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญก็มี ไม่สรรเสริญก็มี โดยทรงพิจารณาสุดแต่เหตุ คือเจตนา

อีกตัวอย่างหนึ่ง การไต่ทรัพย์สินมา อาจเกิดจากการขยันทำงาน จากการทำให้ผู้ใหญ่ทรัพย์พอใจ หรือจากการลักขโมยก็ได้ คนได้รับการยกย่องสรรเสริญ อาจเกิดจากการทำความดีในสังคมที่นิยมความดี หรือเกิดจากทำอะไรบางอย่าง แม้ไม่ดี แต่ให้ผลที่สนองความต้องการ หรือเป็นที่ชอบใจของผู้ยกย่องสรรเสริญนั้นก็ได

ในกรณีเหล่านี้ จะต้องตระหนักคววว่า เหตุปัจจัยต่างกัน ที่ให้เห็นผลเหมือนๆ กันนั้น ยังมีผลต่างกัน อย่างอื่นๆ ที่ไม่ได้พิจารณาในกรณีเหล่านี้ด้วย

ในการทำงานเดียวกัน คนต่างคน ทำความดีอย่างเดียวกัน คนหนึ่งทำแล้วได้รับการยกย่องสรรเสริญ เพราะทำในที่เขานิยมความดีนั้น หรือทำเหมาะกับกาลเวลาที่ความดีนั้นก่อประโยชน์แก่คนที่ยกย่อง อีกคนหนึ่งทำแล้ว กลับไม่เป็นที่ชื่นชม เพราะทำในที่เขาไม่นิยมความดีนั้น หรือทำแล้วเป็นการทำลายประโยชน์ของคนที่ไม่พอใจ หรือมีความบกพร่องในตนเองอย่างอื่นของผู้กระทำความดีนั้น ดังนี้ เป็นต้น

ในกรณีเหล่านี้ จะต้องตระหนักคววว่า เหตุปัจจัยอย่างเดียวกัน ที่ยกขึ้นพิจารณานั้น ไม่ใช่เป็นเหตุปัจจัยทั้งหมดที่จะให้ได้รับผลอย่างนั้น ความจริงสภาพแวดล้อมและเรื่องราวอื่นๆ ก็เป็นปัจจัยรวมด้วย ที่จะให้เกิด หรือไม่ให้เกิดผลอย่างนั้น

๓) การไม่ตระหนักถึงเหตุปัจจัยส่วนพิเศษนอกเหนือจากเหตุปัจจัยที่เหมือนกัน ขอนี้

เกี่ยวเนื่องกับความตอนท้ายของข้อ ๒) กล่าวคือ คนมักมองเฉพาะแต่เหตุปัจจัยบางอย่างที่ตนมั่นหมายว่าจะให้เกิดผลอย่างนั้นๆ ครั้นต่างบุคคลทำเหตุปัจจัยอย่างเดียวกันแล้ว คนหนึ่งได้รับผลที่ต้องการ อีกคนหนึ่งไม่ได้รับผลนั้น ก็เห็นไปว่าเหตุปัจจัยนั้นไม่ไหลผลจริง เป็นต้น

ดังตัวอย่างเช่น คนสองคนทำงานดีเท่ากัน มีกรณีที่จะได้รับการคัดเลือกอย่างหนึ่ง เป็นธรรมดาที่คนหนึ่งจะได้รับเลือก อีกคนหนึ่งไม่ได้รับเลือก ถ้าไม่ใช่วิธีเสี่ยงทายโดยจับสลาก ก็จะมีปัจจัยอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น คนหนึ่งสุขภาพดีกว่า หรือรูปร่างดีกว่า และคุณธรรมหรือความสามารถทางปัญญาที่ยิ่งหรือหยอนของผู้คัดเลือก เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยได้ทั้งสิ้น

ตัวอย่างที่ยกมาในที่นี้ เกี่ยวกับหลักกรรมทั้งสิ้น แมตัวอย่างที่เป็นไปตามกฎอย่างอื่น ก็พึงเข้าใจในการทำงานเดียวกัน

จ. จำแนกโดยเงื่อนไข

การจำแนกแบบนี้ คือ มองหรือแสดงความจริงโดยพิจารณาเงื่อนไขประกอบด้วย ขอนี้เป็นวิภาษวาทแบบที่พบบ่อยมากอย่างหนึ่ง ยกตัวอย่างเช่น ถ้าถามว่า บุคคลนี้ควรคบหรือไม่ ถิ่นสถานนี้ควรเขาเกี่ยวข้องหรือไม่ ถ้าพระภิกษุเป็นผู้ตอบ ก็อาจกล่าวตามแนวบาลีว่า ถ้าคบหรือเขาเกี่ยวข้องแล้ว อกุศลธรรมเจริญ กุศลธรรมเสื่อม ไม่ควรคบ ไม่ควรเขาเกี่ยวข้อง แต่ถาคบหรือเขาเกี่ยวข้องแล้ว อกุศลธรรมเสื่อม กุศลธรรมเจริญ ควรคบ ควรเกี่ยวข้อง ๑๑๐

ตัวอย่างอื่นๆ ในแนวนี้ เช่น ถ้าถามว่า ภิกษุควรถืออุตุงคหรือไม ทานที่รู้หลักดี ก็จะต้องว่า ภิกษุใดถืออุตุงคแล้ว กรรมฐานดีขึ้น ภิกษุนั้นควรถือ ภิกษุใดถือแล้ว กรรมฐานเสื่อม ภิกษุนั้นไม่ควรถือ ภิกษุใดจะถืออุตุงคก็ตาม ไม่ถือก็ตาม กรรมฐานก็เจริญทั้งนั้น ไม่เสื่อม ภิกษุนั้น เมื่อจะอนุเคราะห์ชนรุ่นหลัง ควรถือ สอนภิกษุใดจะถืออุตุงคก็ตาม ไม่ถือก็ตาม กรรมฐานยอมไม่เจริญ ภิกษุนั้นก็ควรถือ เพื่อเป็นพื้นอุปนิสัยไว้ ๑๑๑

ถ้ามีผู้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าเป็นอุจเฉทวาทหรือไม่ ถาตอบตามพระองค์ ก็ว่า ถ้าใช่คำนั้นในความหมายอย่างนี้ๆ ก็ใช่ ถ้าใช่ในความหมายว่าอย่างนั้นๆ ก็ไม่ใช่ ๑๑๒ หรือถ้าถามว่า ภิกษุที่ชอบอยู่คนเดียว จาริกไปรูปเดียว ชื่อว่าปฏิบัติถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ใช่หรือไม่ ก็ต้องตอบอย่างมีเงื่อนไขเช่นเดียวกัน ๑๑๓

ตัวอย่างทางวิชาการสมัยใหม่ เช่น พิจารณาปัญหาทางการศึกษาว่า ควรปล่อยให้เด็กพบเห็นสิ่งต่างๆ ใน

สังคม เช่น เรื่องราวและการแสดงต่างๆ ทางสื่อมวลชน เป็นต้น อย่างอิสระเสรีหรือไม่ หรือแค่นั้นเพียงไร ถ้าตอบตามแนววิภาษวาท ก็จะไม่พูดโพล่งหรือพรวดลงไปอย่างเดียว แต่จะวินิจฉัยโดยพิจารณาเงื่อนไขต่างๆ คือ

- ๑) ความโน้มเอียง ความพร้อม นิสัย ความเคยชินต่างๆ ซึ่งเด็กได้สั่งสมไว้โดยการอบรมเลี้ยงดู และอิทธิพลทางวัฒนธรรม เป็นต้น เทาที่มีอยู่ในขณะนั้น (พูดภาษาทางธรรมว่า สังขารที่เป็นกุศลและอกุศล คือแนวคิดปรุงแต่งที่ได้สั่งสมเสพคุณเอาไว้) อาจเรียกง่ายๆ ว่า พื้นของเด็กที่จะแล่นไป
- ๒) โยนิโสมนสิการ คือ เด็กรู้จักใช้โยนิโสมนสิการอยู่โดยปกติหรือไม่ และแค่นั้นเพียงไร
- ๓) กัลยาณมิตร คือ มีบุคคลหรืออุปกรณ์ที่จะช่วยชี้แนะทางความคิดความเข้าใจ เช่น แง่มุมในการมองอย่างถูกต้องต่อสิ่งที่พบเห็น หรือที่จะชักนำให้เด็กเกิดโยนิโสมนสิการอย่างใดผลอยู่หรือไม่ ไม่วาจะเป็นกัลยาณมิตรในครอบครัว ในสื่อมวลชนนั้นๆ หรือทุกๆ ไปในสังคม ก็ตาม
- ๔) ประสบการณ์ คือสิ่งที่ปล่อยให้แพร่ หรือให้เด็กพบเห็นนั้น มีลักษณะหรือคุณสมบัติที่เราหรือช่วยๆ เป็นต้น รุนแรงมากน้อยถึงระดับใด

ทั้ง ๔ ขอนี้ เป็นตัวแปรได้ทั้งนั้น แต่ในกรณีนี้ ยกเอาข้อ ๔) ขึ้นตั้งเป็นตัวยีน คำตอบจะเป็นไปโดยสัดส่วน ซึ่งตอบตัวเอง เช่น ถ้าเด็กมีโยนิโสมนสิการดีจริงๆ หรือในสังคม หรือโดยเฉพาะที่สื่อมวลชนนั่นเอง มีกัลยาณมิตรที่สามารถจริงๆ กำกับอยู่ หรือพื้นดานแนวความคิดปรุงแต่งที่เป็นกุศล ซึ่งได้สั่งสมอบรมกันไว้โดยครอบครัว หรือวัฒนธรรม มีมากและเข้มแข็งจริงๆ แมวสิ่งที่แพร่หรือปล่อยให้เด็กพบเห็น จะล่อเรายั่วมาก ก็ยากที่จะเป็นปัญหา และอาจหวังได้ว่าจะเกิดผลดีด้วยซ้ำไป

แต่ถ้าพื้นความโน้มเอียงทางความคิดกุศล ก็ไม่ได้สั่งสมอบรมกันไว้ โยนิโสมนสิการ ก็ไม่เคยฝึกกันไว้ แล้วยังไม่จัดเตรียมไม้กัลยาณมิตรไว้ด้วย การปล่อยนั้น ก็มีความหมายเท่ากับเป็นการสร้างเสริมสนับสนุนปัญหา เหมือนดังว่าจะตั้งใจทำลายเด็กโดยไชยาพิษเปื้อนเสียนั่นเอง

ฉ. จำแนกโดยทางเลือก หรือความเป็นไปได้โดยอื่น

ในการปฏิบัติเพื่อบรรลุผลสำเร็จ หรือเขาถึงเป้าหมายอย่างไรอย่างหนึ่ง ก็ดี ในการพิจารณาหาความเข้าใจเกี่ยวกับการเกิดขึ้น และความเป็นไปได้ของสิ่ง สภาพ หรือปรากฏการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ดี ผู้ที่คิดคนพิจารณาพึงตระหนักว่า

ก) หนทาง วิธีการ หรือความเป็นไปได้ อาจมีได้หลายอย่าง

ข) ในบรรดาหนทาง วิธีการ หรือความเป็นไปได้หลายอย่างนั้น บางอย่างอาจดีกว่า ได้ผลกว่า หรือตรงแทกว่าอย่างอื่น

ค) ในบรรดาทางเลือกหลายอย่างนั้น บางอย่าง หรืออย่างหนึ่ง อาจเหมาะสม หรือได้ผลดีสำหรับตน สำหรับบางคน หรือสำหรับกรณีนั้น มากกว่าอย่างอื่น

ง) ทางเลือก หรือความเป็นไปได้ อาจมีเพียงอย่างเดียว หรือหลายอย่าง แต่เป็นอย่างอื่น คือไม่ใช่ทางเลือกหรือความเป็นไปได้อย่างที่ตนกำลังปฏิบัติ หรือกำลังเขาใจอยู่ในขณะนั้น

ความตระหนักเช่นนี้ มีผลดีหลายประการ เช่น ทำให้ไม่อึดื้อติดตันวนเวียนอยู่อย่างหาทางออกไม่ได้ ในวิธีปฏิบัติหรือความคิดที่ไม่สำเร็จผล ไม่ถูกต้อง หรือไม่เหมาะสมกับตน ทำให้ไม่ท้อแท้ ถดถอย หรืออับจน แล้วยุติเลิกความเพียรเสีย ในเมื่อทำ หรือคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือแมหลายอย่างแล้วไม่สำเร็จ

โดยเฉพาะ ขอที่สำคัญที่สุด คือ ทำให้สามารถคิดหา และค้นพบหนทาง วิธีการ หรือความเป็นไปได้ที่ถูกต้อง เหมาะสม ตรงแท เป็นจริง หรือได้ผลดีที่สุด

วิธีคิดแบบนี้ จะเห็นตัวอย่างจากพุทธประวัติ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทดลองบำเพ็ญทุกรกิริยา จำพวกตบะที่เป็นอุดมการณ์ของยุคสมัย อย่างสุดกำลัง และสุดหนทางที่จะมีบุคคลผู้ใดปฏิบัติได้ถึงไปกวนั้นแล้ว ไม่สำเร็จผล แทนที่จะทรงติดตันและสิ้นหวัง ทรงเห็นว่า ไม่ใช่ทางที่ถูกต้อง ที่จะบรรลุจุดมุ่งหมาย แล้วยุติการต่อไป

ครั้งนั้น ทรงมีพุทธดำริว่า

‘เราจะบรรลุญาณที่คณะอื่นพิเศษทำให้เป็นอริยะ ซึ่งเหนือกว่าธรรมของมนุษย์นั้น
 ด้วยทศกริยาอันเผ็ดร้อนนี้ หาได้ไม่, หนทางตรัสรู้คงจะเป็นอย่างอื่น’ ๑๑๔

เมื่อทรงดำริแล้ว จึงทรงคิดพิจารณาและค้นพบทางสายกลาง แล้วทรงปฏิบัติจนบรรลุโพธิญาณในที่สุด

ข. วิชาชวาทในฐานะวิธีตอบปัญหาอย่างหนึ่ง

วิชาชวาทปรากฏบ่อยๆ ในรูปของการตอบปัญหา และท่านจัดเป็นวิธีตอบปัญหาอย่างหนึ่ง ในบรรดาวิธี
 ตอบปัญหา ๔ อย่าง มีชื่อเฉพาะเรียกว่า “วิชาชพยากรณ์” ซึ่งก็คือการนำเอาวิชาชวาทไปใช้ในการตอบปัญหา
 หรือตอบปัญหาแบบวิชาชวาทนั่นเอง

เพื่อความเข้าใจชัดเจนในเรื่องนี้ พึงทราบวิธีตอบปัญหา (ปัญหาพยากรณ์) ๔ อย่าง คือ

๑. **เอกังสพยากรณ์** การตอบแงเดียว คือตอบอย่างเดียวเด็ดขาด
๒. **วิชาชพยากรณ์** การแยกแยะตอบ
๓. **ปฏิบัติจฉายาพยากรณ์** การตอบโดยยอนถาม
๔. **รูปนะ** การยั้งหรือหยุด พับปัญหาเสีย ไม่ตอบ

วิธีตอบ ๔ อย่างนี้ แยกตามลักษณะของปัญหา ดังนั้น ปัญหาจึงแบ่งได้เป็น ๔ ประเภท ตรงกับวิธีตอบ
 เหล่านั้น จะยกตัวอย่างปัญหาตามที่แสดงไว้ในคัมภีร์รุ่นหลังมาแสดง ประกอบความเข้าใจ ดังนี้ ๑๑๕

๑. **เอกังสพยากรณ์ปัญหา** ปัญหาที่ควรตอบอย่างเดียวเด็ดขาด เช่น ถ้ามว่า จักขุไม่เที่ยงใช่ไหม? พึง
 ตอบได้ทีเดียวแน่นอนลงไปว่า ใช่

๒. **วิชาชพยากรณ์ปัญหา** ปัญหาที่ควรแยกแยะ หรือจำแนกตอบ เช่น ถ้ามว่า สิ่งที่ไม่เที่ยง ไตแก
 จักขุใช่ไหม? พึงแยกแยะตอบว่า ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น แม้โสตะ ฆานะ เป็นต้น ก็ไม่เที่ยง

๓. **ปฏิบัติจฉายาพยากรณ์ปัญหา** ปัญหาที่ควรตอบโดยยอนถาม เช่น ถ้ามว่า จักขุฉันใด โสตะก็ฉันนั้น
 โสตะฉันใด จักขุก็ฉันนั้น ใช่ไหม? พึงยอนถามว่า มุ่งความหมายแงใด ถ้าถามโดยหมายถึงแงใจดูหรือเห็น ก็
 ไม่ใช่ แต่ถ้ามุ่งความหมายแงว่าไม่เที่ยง ก็ใช่

๔. **รูปนียปัญหา** ปัญหาที่พึงยั้งยั้ง หรือพับเสีย ไม่ควรตอบ เช่น ถ้ามว่า ชีวะ กับสรีระ คือสิ่งเดียวกัน
 ใช่ไหม? พึงยั้งยั้งเสีย ไม่ต้องตอบ

นี่เป็นเพียงตัวอย่างสั้นๆ ง่ายๆ เพื่อความเข้าใจเบื้องต้น เมื่อว่าโดยใจความ

ปัญหาแบบที่ ๑ ไตแก ปัญหาซึ่งไม่มีแงที่จะต้องชี้แจง หรือไม่มีเงื่อนไข จึงตอบแน่นอนลงไปอย่างใด
 อยางหนึ่งใดทันที อีกตัวอย่างหนึ่งว่า คนทุกคนต้องตาย ใช่ไหม? ก็ตอบได้ทันทีว่า ใช่

ปัญหาแบบที่ ๒ ไตแก เรื่องซึ่งมีแงที่ต้องชี้แจง โดยใช้วิธีวิชาชวาทแบบต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว

ปัญหาแบบที่ ๓ พึงยอนถามทำความเข้าใจกันก่อน จึงตอบ หรือตอบด้วยการยอนถาม หรือสอบถามไป
 ตอบไป อาจใจประกอบไปกับการตอบแบบที่ ๒ คือ ควบกับวิชาชพยากรณ์

ในบาลี พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธียอนถามบ่อย และด้วยการทรงยอนถามนั้น ผู้ถามจะค่อยๆ เข้าใจสิ่งที่เขา
 ถามไปเอง หรือช่วยให้เขาตอบปัญหาของเขาเอง โดยพระองค์เพียงทรงชี้แนะแงคิดต่อให้ ไม่ต้องทรงตอบ

สวนปัญหาแบบที่ ๔ ซึ่งควรยั้งยั้งไม่ตอบ ไตแก คำถามเหลวไหลไรสาระจำพวกหนวดเตา เขากระตาย
 บาง ปัญหาที่เขายังไม่พร้อมที่จะเข้าใจ จึงยั้งยั้งไววกอน หันไปทำความเข้าใจเรื่องอื่น ที่เป็นการเตรียมพื้นของเขา
 กอน แล้วจึงค่อยมาพูดกันใหม่ หรือให้เขาเข้าใจได้เอง บาง

ที่ลึกลงไป ก็คือ ปัญหาที่ตั้งขึ้นมาไม่ถูก โดยคิดขึ้นจากความเข้าใจผิด ไม่ตรงตามสภาวะ หรือไม่มีตัว
 สภาวะอย่างนั้นจริง ๑๑๖ เช่นตัวอย่างในบาลี มีผู้ถามว่า ใครผัสสะ หรือผัสสะของใคร ใครเสวยอารมณ์ หรือเวทนา

ของใคร เป็นต้น ซึ่งไม่อาจตอบตามที่เขายากฟงได้ จึงต้องยับยั้ง หรือพับเสีย อาจชี้แจงเหตุผลในการไม่ตอบ ๑๑๗.๑ หรือให้เขาตั้งปัญหาเสียใหม่ให้ถูกต้อง ตรงตามสภาวะ ๑๗๕๒.๒

ต่อไปนี้จะยกข้อความในบาลีแห่งต่างๆ มาแสดงตัวอย่างแห่งวิภาษวาท

‘สำหรับรูปที่รูได้โดยตา เราก็ก้าวเป็น ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพ ก็มี ที่ไม่ควรเสพก็มี คำที่ว่านี้ เรากล่าว โดยอาศัยเหตุผลอะไร? เมื่อเสพรูปที่รูได้โดยตาอย่างใด อกศลธรรมทั้งหลายย่อมเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายย่อมเสื่อมหาย, รูปที่รูได้โดยตาอย่างนี้ ไม่ควรเสพ; เมื่อเสพรูปที่รูได้โดยตาอย่างใด อกศลธรรมทั้งหลายย่อมเสื่อมหาย กุศลธรรมทั้งหลายย่อมเจริญยิ่งขึ้น, รูปที่รูได้โดยตาอย่างนี้ควรเสพ...’

‘สำหรับรูป แม่เสียง...แมกลิ่น...แมรส...แมสิ่งต้องกาย...แมธรรมที่รูได้โดยใจ เราก็ก้าวเป็น ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพก็มี ที่ไม่ควรเสพ ก็มี...’ ๑๑๘

ภิกษุทั้งหลาย แมจิวร เราก็ก้าวเป็น ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพก็มี ที่ไม่ควรเสพ ก็มี; คำที่ว่าดังนี้ เรากล่าวโดยอาศัยเหตุผลอะไร? บรรดาจิวรเหล่านั้น หากภิกษุทราบจิวรได้ว่า เมื่อเราเสพจิวรนั้น อกศลธรรมทั้งหลายจะเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมหาย, จิวรอย่างนี้ไม่ควรเสพ; บรรดาจิวรเหล่านั้น หากภิกษุทราบจิวรได้ว่า เมื่อเราเสพจิวรนั้น อกศลธรรมทั้งหลายจะเสื่อมหาย กุศลธรรมทั้งหลายจะเจริญยิ่งขึ้น, จิวรอย่างนี้ควรเสพ...

ภิกษุทั้งหลาย แมบัณฑิต...แมเสนาสนะ...แมหุมานและชมนชน...แมทองถิ่นชนบท...แมบุคคล เราก็ก้าวเป็น ๒ อย่าง คือ ที่ควรเสพก็มี ไม่ควรเสพก็มี...’ ๑๑๙

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เขาย่อยอาศัยแดนป่าแห่งใดแห่งหนึ่ง, เมื่อเธอเขาย่อยอาศัยแดนป่านั้น สติที่ยังไม่กำกับอยู่ ก็ไม่กำกับอยู่, จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ไม่ตั้งมั่น, อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่หมดสิ้น ก็ไม่ถึงความหมดสิ้นไป, ภาวะจิตปลอดโปร่งจากเครื่องผูกมัดอย่างสูงสุดที่ยังไม่บรรลุ เธอก็กหาบรรลุไม่, อักทังสิ่งเกื้อหนุนชีวิต ที่บรรพชิตพึงเก็บรวบรวมได้ คือ จิวร ปินทบาท เสนาสนะ และเครื่องหยูกยาทั้งหลาย ก็มีมาโดยยาก, ภิกษุนั้น พิจารณาเห็นดังนี้...จะเป็นกลางคืน ก็ตาม กลางวัน ก็ตาม ทั้งหลักไปเสียจากแดนป่านั้น ไม่พึงอยู่

‘...เมื่ออยู่อาศัยแดนป่านั้น สติที่ยังไม่กำกับอยู่ ก็กำกับอยู่, จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ตั้งมั่น, อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่หมดสิ้น ก็ถึงความหมดสิ้นไป, ภาวะจิตปลอดโปร่งจากเครื่องผูกมัดอย่างสูงสุดที่ยังไม่บรรลุ เธอก็กหาบรรลุไม่, แต่สิ่งเกื้อหนุนชีวิต...มีมาโดยไม่ยาก; ภิกษุนั้น พิจารณาเห็นดังนี้...ตรองตระหนักแล้ว ทั้งหลักไปเสียจากแดนป่านั้น ไม่พึงอยู่

‘...เมื่ออยู่อาศัยแดนป่านั้น สติที่ยังไม่กำกับอยู่ ก็กำกับอยู่, จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ตั้งมั่น อาสวะทั้งหลายที่ยังไม่หมดสิ้น ก็ถึงความหมดสิ้นไป, ภาวะจิตปลอดโปร่งจากเครื่องผูกมัดอย่างสูงสุดที่ยังไม่บรรลุ เธอก็กหาบรรลุ, แต่สิ่งเกื้อหนุนชีวิต...มีมาโดยยาก; ภิกษุนั้น พิจารณาเห็นดังนี้...เราออกจากเรือนบวชเป็นอนาคาริก มีชีพเพราะเห็นแก่จิวร มีชีพเพราะเห็นแก่ปินทบาท มีชีพเพราะเห็นแก่เสนาสนะ มีชีพเพราะเห็นแก่เครื่องหยูกยา ก็แต่ว่า เมื่อเราอยู่อาศัยแดนป่านั้น สติที่ยังไม่กำกับอยู่ ก็กำกับอยู่ จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ตั้งมั่น...; ภิกษุนั้นตรองตระหนักแล้ว ทั้งอยู่ในป่านั้น ไม่พึงหลักไป

‘...เมื่ออยู่อาศัยแดนป่านั้น สติที่ยังไม่กำกับอยู่ ก็กำกับอยู่, จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น ก็ตั้งมั่น, อา

ส่วที่หลายที่ยังไม่หมดสิ้นไป ก็ถึงความหมดสิ้น, ภาวะจิตปลดปล่อยจากเครื่องผูกมัดอย่าง
 ลุกลที่สุดที่ยังไม่ได้บรรล, เธอก็คอยบรรล, อักทั้งสิ่งเกอหนนชีวิต...ก็มาโดยไม่ยาก; ักชนัน
 ที่จรรณาเห็นดงนี้...ทั้งอยู่ในบ้านัน แมจนตลอดชีวิต ไม่ทิ้งหลักไป ๑๒๐

อภยราชกุมาร: พระองค์ผู้เจริญ คำพูดซึ่งไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของผู้อื่น พระองค์ตรัส
 หรือไม?

พระพุทธเจ้า: นี้แน่ราชกุมาร ในเรื่องนี้ จะตอบลงไปข้างเดียวไม่ได้

(ต่อจากนั้น โดทรงแยกแยะคำพูด ที่ตรัส และไมตรัสไว้ มีใจความต่อไปนี้) ๑๒๑

(๑) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์,	ไม่เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น - ไมตรัส
(๒) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์,	ไม่เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น - ไมตรัส
(๓) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, เป็นประโยชน์,	ไม่เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น - เลือกกาลตรัส
(๔) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง, ไม่มีประโยชน์,	ถึงเป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น - ไมตรัส
(๕) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์,	ถึงเป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น - ไมตรัส
(๖) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, เป็นประโยชน์,	เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น - เลือกกาลตรัส

พระพุทธเจ้า: อานนท์! ศิลพรต การบำเพ็ญข้อปฏิบัติยากลำบาก พรหมจรรย์ การบำเรอสิ่ง
 บูชา มีผลทั้งนั้นหรือ?

พระอานนท์: พระองค์ผู้เจริญ ในข้อนี้ จะตอบลงไปข้างเดียวไม่ได้

พระพุทธเจ้า: ถ้าอย่างนั้น จงจำแนก

พระอานนท์: เมื่อเสพศิลปพรต การบำเพ็ญข้อปฏิบัติยากลำบาก พรหมจรรย์ การบำเรอสิ่ง
 บูชา อย่างไร อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเจริญยิ่งขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายย่อมเสื่อมหาย, ศิลพรต
 การบำเพ็ญข้อปฏิบัติยากลำบาก พรหมจรรย์ การบวงบำเรอ อย่างนี้ ไม่มีผล

เมื่อเสพศิลปพรต การบำเพ็ญข้อปฏิบัติยากลำบาก พรหมจรรย์ การบำเรอสิ่งบูชา อย่างไร
 อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเสื่อมหาย กุศลธรรมทั้งหลายย่อมเจริญยิ่งขึ้น, ศิลพรต การบำเพ็ญข้อ
 ปฏิบัติยากลำบาก พรหมจรรย์ การบำเรอสิ่งบูชา อย่างนี้มีผล

ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลข้อความนี้แล้ว พระบรมศาสดาทรงพอพระทัย ๑๒๒

ปริพาชก: นี้แน่ท่านคหบดี ทราบว่า ท่านพระสมณโคดม ทรงดีเตียนตบะหมดทุกอย่าง, ทรง
 ค่อนว่า กล่าวดีผู้บำเพ็ญตบะ ผู้เป็นอยู่คร่ำๆ ทั้งหมด โดยส่วนเดียว ใช่ไหม?

วิชชียมหาหิตะ: ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้า จะทรงดีเตียนตบะหมดทุกอย่าง ก็หาไม่,
 จะทรงค่อนว่า กล่าวดีผู้บำเพ็ญตบะ ผู้เป็นอยู่คร่ำๆ ทั้งหมด โดยส่วนเดียว ก็หาไม่ได้, พระผู้มี
 พระภาคทรงดีเตียนตบะที่ควรดีเตียน ทรงสรรเสริญตบะที่ควรสรรเสริญ, พระผู้มีพระภาคทรง
 เป็นวิภิชชวาที ทรงดีเตียนสิ่งที่ควรดีเตียน ทรงสรรเสริญสิ่งที่ควรสรรเสริญ ในเรื่องนี้ พระผู้มี
 พระภาคมิใช่เป็นเอกังสวาที (ผู้กล่าวส่วนเดียว) ๑๒๓

สุภมาณพ: ท่านพระโคตมะผู้เจริญ พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวไว้อย่างนี้ว่า คฤหัสถ์เป็นผู้บำเพ็ญ
 กคิลธรรมที่เป็นทางรอดพ้นโหดสำเร็จได้ บรรพชิตหาใช่เป็นผู้บำเพ็ญกคิลธรรมที่เป็นทางรอดพ้น
 โหดสำเร็จได้ไม่; ในเรื่องนี้ ท่านพระโคตมะผู้เจริญ กล่าวไว้อย่างไร ?

พระพุทธเจ้า: ตูกรมานพ ในเรื่องนี้เราเป็นวิภิชชวาที เรามิใช่เป็นเอกังสวาที; เราไม่สรรเสริญการ

ปฏิบัติดีไม่ว่าของคฤหัสถ์ หรือของบรรพชิต, คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม ปฏิบัติดีแล้ว เพราะ การปฏิบัติดีเป็นเหตุ จึงเป็นผู้นำเพื่อกุศลธรรมที่เป็นทางรอดพ้นให้สำเร็จไม่ได้; เราสรรเสริญ การปฏิบัติชอบไม่ว่าของคฤหัสถ์ หรือของบรรพชิต, คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม ปฏิบัติชอบแล้ว เพราะการปฏิบัติชอบเป็นเหตุ จึงเป็นผู้ยังกุศลธรรมที่เป็นทางรอดพ้นให้สำเร็จได้

สุภมาณฑ: ท่านพระโคตมะผู้เจริญ พราหมณ์ทั้งหลายกล่าวไว้อย่างนี้ว่า การงานฝ่ายฆราวาสนี้ เป็นเรื่องใหญ่ เป็นกิจใหญ่ มีเรื่องราวมาก มีการระดมแรงมาก จึงมีผลมาก, การงานฝ่าย บรรพชานี้ เป็นเรื่องเล็กน้อย เป็นกิจน้อย มีเรื่องราวน้อย มีการระดมแรงน้อย จึงมีผลน้อย, ใน เรื่องนี้ ท่านพระโคตมะกล่าวไว้อย่างไร?

พระพุทธเจ้า: ดูภราดรมาณฑ แมในเรื่องนี้ เราก็เป็นวิภังชิวาต เราไม่ใช่ออกังสวาต; การงานที่เป็น เรื่องใหญ่ เป็นกิจใหญ่ มีเรื่องราวมาก มีการระดมแรงมาก เมื่อไม่สำเร็จ เป็นสิ่งมีผลน้อย ก็มี, การงานที่เป็นเรื่องใหญ่ เป็นกิจใหญ่ มีเรื่องราวมาก มีการระดมแรงมาก เมื่อสำเร็จ เป็นสิ่งที่มี ผลมาก ก็มี, การงานที่เป็นเรื่องเล็กน้อย เป็นกิจน้อย มีเรื่องราวน้อย มีการระดมแรงน้อย เมื่อ ไม่สำเร็จ เป็นสิ่งมีผลน้อย ก็มี, การงานที่เป็นเรื่องเล็กน้อย เป็นกิจน้อย มีเรื่องราวน้อย มีการ ระดมแรงน้อย เมื่อสำเร็จ เป็นสิ่งมีผลมาก ก็มี ๑๒๔

ปริพาชก: แน่ะท่านสมิทธิ บุคคลทำกรรมประกอบด้วยเจตนา ทางกาย ทางวาจา ทางใจแล้วเขา จะเสวยอะไร?

พระสมิทธิ: แน่ะท่านโปตลบุตร บุคคลทำกรรมประกอบด้วยเจตนา ทางกาย ทางวาจา ทางใจ แล้ว เขาย่อมได้เสวยทุกข์

ตอมา พระพุทธเจ้าทรงทราบการสนทนານี้ และตรัสว่า

“อานนท์ ปัญหาที่ควรแยกแยะตอบ โมฆบุรุษสมิทธินี้ ตอบแก่โปตลบุตรปริพาชก แง่ เดียวเสียแล้ว”

และตอมา ตรัสอีกว่า

“...อานนท์ เบื้องต้นที่เดียว โปตลบุตรปริพาชก ถามถึงเวทนา ๓, ถ้าโมฆบุรุษสมิทธินี้ ถูกถามอย่างนั้นแล้ว จะพึงตอบแก่โปตลบุตรปริพาชกนั้นว่า: แน่ะท่านโปตลบุตร บุคคลทำกรรม ประกอบด้วยเจตนา ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา เขาย่อมเสวยสุข, บุคคลทำกรรมประกอบด้วยเจตนา ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนา เขาย่อมเสวยทุกข์, บุคคลทำกรรมประกอบด้วยเจตนา ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งอ ทุกขมสุขเวทนา เขาย่อมเสวยอทุกขมสุข (ไม่ทุกข์ไม่สุข);

“เมื่อตอบอย่างนี้ โมฆบุรุษสมิทธิ ก็พึงตอบแก่โปตลบุตรปริพาชก โดยถูกต้อง...” ๑๒๕
พระอานนท์ไปบิณฑบาต และได้เข้าไปในบานของอุบาสิกา ชื่อมิดศาลา อุบาสิกานั้นได้กล่าวกะพระ

อานันทว่า

“พระคุณเจ้าอานนท์ผู้เจริญ ธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วนี้ จะพึงเข้าใจอย่างไรกัน ในกรณีที่บุคคลผู้เป็นพรหมจารี กับบุคคลผู้ไม่เป็นพรหมจารี ทั้งสองคน จักเป็นผู้มีคติเสมอกัน ในเบื้องต้น;

‘ท่านปุราณะ ปิตาของดิฉัน เป็นพรหมจารี มีความประพฤติเห็นห่าง ว่างเว้นแล้วจาก
เมถุน ซึ่งเป็นเรื่องของชาวบ้าน, ท่านปิตาของดิฉันนั้น ถึงแก่กรรมแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
พยากรณ์ว่า สัตว์ผู้เป็นสภทาคามี เขาถึงตีสัตถ์แล้ว,

‘ท่านอสิทตตะ ผู้เป็นทริกแห่งท่านปิตาของดิฉัน เป็นผู้สิ้นใจด้วยภรรยาของตน ไม่เป็น
พรหมจารี แมทานอสิทตตะนั้น ก็ถึงแก่กรรมแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่า สัตว์ผู้
เป็นสภทาคามี เขาถึงตีสัตถ์แล้ว,

‘พระคุณเจ้าอนนทพเจเรญ ธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วนี้ จะพึงเข้าใจอย่างไร
กัน ในกรณีทีบุคคลผู้เป็นพรหมจารี กับบุคคลผู้ไม่เป็นพรหมจารี ทั้งสองคน จักเป็นผู้มีคติเสมอกัน
ในเบื้องหน้า’

พระอนนทพทราบแล้ว ไม่ได้ตอบวาทะอะไร แต่ได้นำความไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงชี้แจง
ว่า ความเข้าใจเรื่องนี้ ต้องอาศัยความรู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคล (บุริสบุคคัลปิโรปริยญาณ ญาณที่หยั่งรู้
ความยิ่งและหย่อนของแต่ละบุคคล)

จากนั้น ไตรรัสแสดงตัวอย่างบุคคล ๖ พวก จัดเป็น ๓ คู่ และบุคคล ๑๐ พวก จัดเป็น ๕ คู่ แต่ละคู่มิ
คุณสมบัติบางอย่างเหมือนกัน โดยเฉพาะคุณสมบัติที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่นหรือदानสังคัม แต่มีคุณสมบัติบางอย่าง
พิเศษกว่ากัน โดยเฉพาะคุณสมบัติสวนเฉพาะตัว ที่ตรงกับผลซึ่งจะพึงได้รับ

ในกรณีอย่างนี้ พวกนักวัดคน ก็มาวัดกันว่า คนสองคนนั้น มีคุณสมบัติเหมือนกัน ทำไมคนหนึ่งได้รับ
ผลดีกว่าอีกคนหนึ่ง ซึ่งการวัดเช่นนั้นไม่เปนผลดีแก่ผู้ชอบวัดเลย

ในที่สุดทรงสรุปว่า (สำหรับกรณีนี้ ดูภายนอก บุคคลทั้งสองเสมือนมีคุณสมบัติยิ่งหย่อนกว่ากัน แต่
คุณสมบัติภายในที่เปนหลักเท่ากัน) ปุราณะประกอบด้วยศีลอย่างใด อสิทตตะก็ประกอบด้วยศีลอย่างนั้น ๑๒๖
อสิทตตะประกอบด้วยปัญญาอย่างใด ปุราณะก็ประกอบด้วยปัญญาอย่างนั้น ๑๒๗

พระพุทธเจ้าตรัสจำแนกแกมโกที คือชาวบ้าน ออกเป็น ๑๐ ประเภท พรอมทั้งสวนดี สวนเสีย ของต
ละประเภท มีใจความดังนี้

กลุ่มที่ ๑ แสวงหาไม่ชอบธรรม

๑. พวกหนึ่ง แสวงหาทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม, ไตทรัพย์มาแล้ว ไม่เลี้ยงตนใหญ่เปนสุข, ทั้งไม่เผื่อแผ่
แบ่งปัน และไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำความดี - ควรตำหนิทั้ง ๓ สถาน

๒. พวกหนึ่ง แสวงหาทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม, ไตทรัพย์แล้ว เลี้ยงตนใหญ่เปนสุข, แต่ไม่เผื่อแผ่แบ่งปัน
และไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำความดี - ควรตำหนิ ๒ สถาน ควรชม ๑ สถาน

๓. พวกหนึ่ง แสวงหาทรัพย์โดยไม่ชอบธรรม, ไตทรัพย์มาแล้ว เลี้ยงตนใหญ่เปนสุข, ทั้งเผื่อแผ่แบ่งปัน
และใช้ทรัพย์นั้นทำความดี - ควรตำหนิ ๑ สถาน ควรชม ๒ สถาน

กลุ่มที่ ๒ แสวงหาชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง

๔. พวกหนึ่ง แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรมบาง ไม่ชอบธรรมบาง, ไตทรัพย์มาแล้ว ไม่เลี้ยงตนใหญ่เปนสุข,
ทั้งไม่เผื่อแผ่แบ่งปัน และไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำความดี - ควรตำหนิ ๓ สถาน ควรชม ๑ สถาน

๕. พวกหนึ่ง แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรมบาง ไม่ชอบธรรมบาง, ไตทรัพย์มาแล้ว เลี้ยงตนใหญ่เปนสุข,
แต่ไม่เผื่อแผ่แบ่งปัน และไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำความดี - ควรตำหนิ ๒ สถาน ควรชม ๒ สถาน

๖. พวกหนึ่ง แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรมบาง ไม่ชอบธรรมบาง, ไตทรัพย์มาแล้ว เลี้ยงตนใหญ่เปนสุข,
ทั้งเผื่อแผ่แบ่งปัน และใช้ทรัพย์นั้นทำความดี - ควรตำหนิ ๑ สถาน ควรชม ๓ สถาน

กลุ่มที่ ๓ แสวงหาชอบธรรม

๗. พวกหนึ่ง แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม, ได้ทรัพย์แล้ว ไม่เลี้ยงตนให้เปนสุข, ทั้งไม่เผื่อแผ่แบ่งปัน และไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำความดี - ควรตำหนิ ๒ สถาน ควรชม ๑ สถาน

๘. พวกหนึ่ง แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม, ได้ทรัพย์มาแล้ว เลี้ยงตนให้เปนสุข, แต่ไม่เผื่อแผ่แบ่งปัน และไม่ใช้ทรัพย์นั้นทำความดี - ควรตำหนิ ๑ สถาน ควรชม ๒ สถาน

๙. พวกหนึ่ง แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม, ได้ทรัพย์มาแล้ว เลี้ยงตนให้เปนสุข, ทั้งเผื่อแผ่แบ่งปัน และใช้ทรัพย์นั้นทำความดี, แต่ยั้งติด ยังหมกมุ่น กินใช้ทรัพย์สมบัติ โดยไม่รู้เท่าทันเห็นโทษ ไม่มีปัญญาที่จะทำตนให้เปนอิสระ เปนนายเหนือโอกาสทรัพย์ - ควรชม ๓ สถาน ควรตำหนิ ๑ สถาน

พวกพิเศษ แสวงหาชอบธรรม และกินใช้อย่างมีสติสัมปชัญญะ มีจิตใจเป็นอิสระ

๑๐. พวกหนึ่ง แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม, ได้ทรัพย์มาแล้ว เลี้ยงตนให้เปนสุข, เผื่อแผ่แบ่งปัน และใช้ทรัพย์นั้นทำความดี, ไม่ลุ่มหลง ไม่หมกมุ่นมัวเมา กินใช้ทรัพย์สมบัติ โดยรู้เท่าทัน เห็นคุณโทษ ทางดีทางเสีย ของมัน มีปัญญาทำตนให้เปนอิสระ เปนนายเหนือโอกาสทรัพย์ - เปนชาวบานชนิดที่เลิศ ประเสริฐ สูงสุด ควรชม ทั้ง ๔ สถาน ๑๒๘

การจำแนกโดยวิวิธชาตแบบนี้ ทำให้ความคิด และการวินิจฉัยเรื่องราวต่างๆ ชัดเจนตรงไปตรงมา ตามความเป็นจริง และเท่าความจริง พอดีกับความจริง จะไม่เกิดความสับสนในเรื่องต่างๆ

ตัวอย่างงายๆ ในชีวิตประจำวันอย่างสามัญ เช่น คำพูดว่า เขาเป็นคนตรงไปตรงมา ชอบพูดขวานผ่าซาก โผงผาง พูดเพราะไม่เปน ดูเหมือนจะเอาลักษณะตรงไปตรงมา มากลบบกเปลี่ยนลักษณะโผงผาง พูดไม่ไพเราะ ถ้าจำแนกตามวิธีวิวิธชาต ความเป็นคนตรง เป็นความดีของบุคคลผู้นั้น ส่วนการพูดไม่ไพเราะ โผงผาง ก็เป็นข้อบกพร่องของเขา

คนที่มีควมดี ในแง่ความตรงนี้ ก็ต้องยอมรับความบกพร่องของตน ในแง่คำพูดไม่ไพเราะ ไม่ต้องเอาลักษณะทั้งสองมากลบบกเปลี่ยนกัน เมื่อจะเพิ่มความดีครบถ้วน ก็ต้องปรับปรุงตนเองในส่วนที่ยังขาดยังพร่องนั้น

ส่วนคนที่พูดจาไพเราะ การพูดเพราะนั้น ก็เป็นความดีของเขาอย่างหนึ่ง แต่เขาจะเป็นคนตรงหรือไม่ ก็อีกอย่างหนึ่ง ถ้าเขาตรง ก็เป็นความดีอีกส่วนหนึ่ง ถ้าไม่ตรง เขาก็บกพร่องในส่วนนั้น

ยังมีต่อไปอีก ในแง่ที่เป็นคนพูดจาไพเราะนั้น จะเป็นการพูดด้วยเจตนาดีงาม หรือเกิดจากความคิด หลอกลวง มีเล่ห์กลอย่างไร ก็เป็นเรื่องที่ต้องจำแนกกันในแง่เจตนาที่เป็นเหตุปัจจัย แล้วชี้ความจริงตามที่มันเป็น ในแง่อื่นๆ ไม่มีการสับสนกัน

ดูต่อไป สมมติว่า จะเลือกคนไปทำงาน งานนั้นต้องการคนพูดเพราะ หรือต้องการคนพูดตรง ก็ตัดสินใจไปตามความต้องการของงานนั้น ถางานนั้นใช้คนพูดเพราะ ก็เลือกคนพูดเพราะ (คนเลือกก็คงพยายามหาคนพูดเพราะ ที่มีความซื่อสัตย์ด้วย) คนตรงที่พูดไม่เพราะ ก็ไม่ต้องมาอ้างความดีในดานความตรงของตน หรือถางานต้องการความตรง คนจะพูดเพราะหรือไม่เพราะ ไม่สำคัญ คนไม่ถูกเลือก ก็ไม่ต้องเอาความอ่อนหวานของตนขึ้นมาใช้เป็นเหตุผลเกี่ยวกับกรณีนั้น หรือถาจะพิจารณาความสัมพันธ์ทางจิตวิทยาระหว่างลักษณะ ๒ ดาน คือ ความตรง กับ การพูดไม่ไพเราะ และการพูดอ่อนหวาน กับความมีเล่ห์กล ก็ว่าให้ชัดวาจะวิเคราะห์ในแง่อื่นๆ

วิธีวิวิธชาตนี้ จึงตรงไปตรงมา พอดีกับความจริง เปนกลางๆ ตามธรรมชาติแท้ๆ เปนแบบอย่าง สำหรับผู้ต้องการพูดตรงไปตรงมาอย่างแท้จริง

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ยู่ป่า มี ๕ ประเภท ดังนี้: ๕ ประเภท คืออะไร? ได้แก่ ผู้ที่อยู่ป่าเพราะเป็นผู้ไม่เขลา เพราะงมง่าย ๑ ผู้มีความปรารถนาลามก ถูกความปรารถนาครอบงำ จึงอยู่ป่า ๑ ผู้ที่อยู่ป่าเพราะความเลี้ยจจริต เพราะจิตฟุ้งซ่าน ๑ ผู้อยู่ป่าเพราะเห็นว่า การอยู่ป่านี้ พระพุทธะทั้งหลาย พระพุทธสาวกทั้งหลายสรรเสริญ ๑ ผู้อยู่ป่า เพราะอาศัยความเป็นผู้มกนอย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความไฝ่สังัด ความพอใจเท่าที่มี ๑...บรรดาผู้ยู่ป่า ๕ ประเภทเหล่านี้ ผู้ที่อยู่ป่าเพราะความมก

น้อย ความสันโดษ ความขี้เกียจ ความไม่ใส่ใจ ความพอใจเท่าที่มี นี่เป็นอย่างเลิศ ประเสริฐ นำหน้า
สูงสุด ดีเยี่ยม ในบรรดาผู้อยู่ป่าทั้ง ๕ ประเภทเหล่านี้...' ๑๒๙

พระพทสเจ้า: ดุกรคหบดี ท่านในตระกูล ท่านยังให้อยู่หรือ?

ทากรคหมีกะ: ขาแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านในตระกูล ขาพระองค์ยังให้อยู่, ก็แล ท่านนั้น ขา
พระองค์ถวายในบรรดาท่านพระภิกษุทั้งหลาย ชนิดที่เป็นผู้อยู่ป่า ถือบิณฑบาต ครองผ้าบังสุกุล
ซึ่งเป็นพระอรหันต์ หรือเขาถึงอรหัตตมรรค

พระพทสเจ้า: ดุกรคหบดี ท่านซึ่งเป็นคฤหัสถ์..ยากจะรู้อะไรถึงความข้อนั้นว่า ท่านเหล่านี้เป็นพระ
อรหันต์ หรือว่าท่านเหล่านี้เป็นผู้เขถึงอรหัตตมรรค;

ถึงจะเป็นภิกษุอยู่ป่า หากเป็นผู้ฟังชาน ลำพอง กวัดแกว่ง ปากมาก พดพล้อย สติเลอะ
ล่อย ไร้สัมปชัญญะ จิตไม่ตั้งมั่น จิตใจวุ่นวาย ปล่อยอินทรีย์, เธอก็เป็นผู้ไม่ควรตีเตียน โดย
ลักษณะของนั้น;

ถึงจะเป็นภิกษุอยู่ป่า หากเป็นผู้ไม่ฟังชาน ไม่ลำพอง ไม่กวัดแกว่ง ไม่ปากมาก ไม่พดพล้อย
มีสติกำกับตัว มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น จิตใจเป็นหนึ่งเดียว สාරวมอินทรีย์, เธอก็เป็นผู้สมควร
สรรเสริญ โดยลักษณะของนั้น;

ถึงจะเป็นภิกษุอยู่ชายเขตบ้าน หากเป็นผู้ฟังชาน ลำพอง กวัดแกว่ง ปากมาก พดพล้อย
สติเลอะล่อย ไร้สัมปชัญญะ จิตไม่ตั้งมั่น จิตใจวุ่นวาย ปล่อยอินทรีย์, เธอก็เป็นผู้ไม่ควรตีเตียน
โดยลักษณะของนั้น;

ถึงเป็นภิกษุอยู่ชายเขตบ้าน หากเป็นผู้ไม่ฟังชาน ไม่ลำพอง ไม่กวัดแกว่ง ไม่ปากมาก ไม่
พดพล้อย มีสติกำกับตัว มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น จิตใจเป็นหนึ่งเดียว สාරวมอินทรีย์, เธอก็
เป็นผู้สมควรสรรเสริญ โดยลักษณะของนั้น;

ถึงจะเป็นภิกษุถือบิณฑบาต...ถึงจะเป็นภิกษุรับนิมนต์...ถึงจะเป็นภิกษุครองผ้าบังสุกุล...ถึง
จะเป็นภิกษุครองจีวรที่คหบดีถวาย...(ก็เช่นเดียวกัน),

ดุกรคหบดี เชิญท่านไต่ถามในสงฆ์เถิด...' ๑๓๐

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุบาป เป็นผู้เที่ยวไปรูปเดียวอย่างไร? (กล่าวคือ) ภิกษุบาปอยู่อาศัย
ในชนบทชายแดนแต่ผู้เดียว เธอเขาหาสกลทั้งหลายในที่นั้น ย่อมได้ลาภ, ภิกษุบาปเป็นผู้เที่ยว
ไปรูปเดียวอย่างนี้แล' ๑๓๑

'หนึ่งผู้เดียว นอนผู้เดียว เที่ยวไปผู้เดียว ไม่เกียจคร้าน ผักตมอยู่ผู้เดียว ทั้งเป็นผู้ยินดีใน
แดนป่า' ๑๓๒

(พราหมณ์ผู้บำเพ็ญตบะทั้งหลาย) สยบแก้แค้นหา ถูกคิลและพรตมัตเอาไว้ บำเพ็ญตบะอัน
คร่ำคร่าตลอดเวลารอปี จิตของเขาก็หาหลุดพ้นโดยชอบไม่ เขายังมีทวงที่ทราวม หาไปถึงฝั่งไม่
'ผู้ชอบถือตัว ย่อมไม่มีการผักตม, ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น ย่อมไม่มีปรีชาแห่งมัน, อยู่ผู้เดียวในป่า
ประมาทเสีย ก็ข้ามฝั่งแห่งแดนมัจจุราชไม่ได้

'ละมานะไต่แล้ว มีจิตตั้งมั่นเป็นอนัต ใจงาม หลุดพ้นโดยประการทั้งปวง อยู่ผู้เดียวในป่า
ไม่ประมาท ผู้นั้นจึงจะข้ามฝั่งแห่งแดนมัจจุราชได้' ๑๓๓

ภิกษุรูปหนึ่ง มีชื่อว่าเถระ เป็นผู้อยู่เดียว และพุทธสรรเสริญคุณแห่งการอยู่เดียว เธอเข้าไปบิณฑบาตใน หมูบานองค์เดียว กลับมาองค์เดียว นั่งในที่ลับขององค์เดียว เดินจงกรมองค์เดียว มีภิกษุหลายรูปกราบทูลเรื่อง ของท่านแด่พระพุทธเจ้า พระองค์จึงให้ตรัสเรียกเธอมา ตรัสซักถาม ดังคำสนทนาต่อไปนี้

พระพุทธเจ้า: ดูกเถระ ทราบว่า เธอเป็นผู้อยู่เดียว และสรรเสริญคุณแห่งการอยู่เดียว จริงหรือ?

ภิกษุชื่อเถระ: จริงอย่างนั้น พระเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า: เธออยู่เดียว และสรรเสริญคุณแห่งการอยู่เดียว อย่างไร?

ภิกษุชื่อเถระ: ในเรื่องนี้ ข้าพระองค์เข้าไปบิณฑบาตในหมูบานองค์เดียว กลับมาองค์เดียว นั่ง อยู่ในที่ลับขององค์เดียว เดินจงกรมองค์เดียว, ข้าพระองค์อยู่เดียว และพุทธสรรเสริญคุณแห่งการ อยู่เดียว อย่างนั้นแล

พระพุทธเจ้า: ดูกเถระ นั่นก็เป็นการอยู่เดียวได้อยู่ เรามีได้กล่าวว่าเป็น แต่เธอจงฟังวิธีที่จะ ให้การอยู่เดียวของเธอเป็นกิจบริบูรณ์ โดยพิสดารยิ่งกว่านั้น จงมนสิการให้ดี เราจักกล่าว...

สิ่งที่ในอดีต ก็ละได้แล้ว สิ่งที่เป็นอนาคต ก็ตัดได้แล้ว ความพอใจติดใครในการได้เป็น ตัวตนต่างๆ ในปัจจุบัน ก็กำจัดได้แล้ว, การอยู่เดียว ย่อมบริบูรณ์โดยพิสดารยิ่งกว่านั้นได้ ด้วย ประการดังนี้แล... ๑๓๔

พระมคชาล: พระองค์ผู้เจริญ เรียกกันว่า ผู้อยู่เดียว ผู้อยู่เดียว ดังนี้ ด้วยเหตุผลเพียงไรหนอ จึงจะเป็นผู้อยู่เดียว และด้วยเหตุผลเพียงไร จึงจะเป็นผู้อยู่มีคู่สอง?

พระพุทธเจ้า: ดูกมคชาล รูปทั้งหลายที่ทิ้งรูดวยตา...เสียงทั้งหลาย...กลิ่นทั้งหลาย...รสทั้งหลาย ...สิ่งตองกายทั้งหลาย...ธรรมทั้งหลายที่ทิ้งรูดวยใจ ซึ่งน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นของ เปรมปรีดิ์ ก่อปรดวยความเย้ายวน ชวนให้ติดใจ มีอยู่, หากภิกษุพรั่เพลิน พรั่บ้านถึง สบายอยู่ กับสิ่งนั้นๆ ... นั่นก็ ย่อมเกิดขึ้น เมื่อมีนั่นก็ ก็มีสติติดพัน เมื่อมีความติดพัน ก็มีสติผูกพัน, ภิกษุผู้ติดพันอยู่ด้วยนั่นที่และสติผูกพัน เรียกว่า ผู้อยู่มีคู่สอง;

ภิกษุผู้เป็นอยู่อย่างนี้ ถึงจะไปเสพอาศัยเสนาสนะอันสงบ ในราวป่าแดนไพร ซึ่งเงียบเสียง ไม่มีความอึกทัก วังเวง ควรแก่การลับของมนุษย์ เหมาะแก่การหลีกเร้น ก็เรียกได้ว่า เป็นผู้อยู่มี คู่สองโดยแท้, ขอนั้น เพราะเหตุไร? ก็เพราะตณหาเป็นเพื่อนสองของเธอ ตณหานั่น เธอยังละ ไม่ได้ เพราะฉะนั้น เธอจึงถูกเรียกว่าเป็นผู้มีคู่สอง

ดูกมคชาล รูปทั้งหลายที่ทิ้งรูดวยตา...เสียงทั้งหลาย...กลิ่นทั้งหลาย...รสทั้งหลาย...สิ่ง ตองกายทั้งหลาย...ธรรมทั้งหลายที่ทิ้งรูดวยใจ ซึ่งน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ เป็นของเปรมปรี ด้ ก่อปรดวยความเย้ายวนชวนให้ติดใจ มีอยู่, หากภิกษุไม่พรั่เพลิน ไม่พรั่บ้านถึง ไม่สบายอยู่ กับสิ่งนั้น ... นั่นก็ย่อมดับ เมื่อมีนั่นก็ ไม่มีสติติดพัน เมื่อไม่มีสติติดพัน ก็ไม่มี สติผูกพัน, ภิกษุผู้ไม่ติดพันด้วยนั่นที่และสติผูกพัน เรียกว่า ผู้อยู่เดียว;

ภิกษุผู้เป็นอยู่อย่างนี้ ถึงอยู่ในเขตบ้าน ประปนดวยภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้ อบาสก์ อบาสักกา ราช่า มหาอำมาตย เตียรถีย ส่าวกเตียรถียทั้งหลาย ก็เรียกได้ว่า เป็นผู้อยู่เดียว โดยแท้, ขอนั้น เพราะเหตุไร? ก็เพราะตณหาที่เป็นเพื่อนสองของเธอนั้น เธอละได้แล้ว เพราะฉะนั้น เธอจึง เรียกได้ว่า เป็นผู้อยู่เดียว ๑๓๕

ภิกษุทั้งหลาย เหล่าอัญญเดียรถียปริพาชก ย่อมบัญญัติความสงบถึงใจ (วิเวก) ไว้ ๓

อย่าง ดังนี้; ๓ อย่าง อะไรบ้าง? คือ ความสดกเลิศเพราะจืด ความสดกเลิศเพราะป็นทบาท ความสดกเลิศเพราะเสนาสนะ

บรรดาความสดกเลิศ ๓ อย่างนั้น ในข้อความสดกเลิศเพราะจืด (เครื่องนึ่งห่ม) เหล่า อัญไถยรดิยปริพาชก ย่อมบัญญัติสิ่งต่อไปนี้ คือ นึ่งห่มผาบ้านบาง นึ่งห่มผาแกมกันบาง นึ่งห่มผา หอคัพบาง นึ่งห่มผาบงลกลบาง นึ่งห่มผาเปลือกไมบาง นึ่งห่มหนงเสือบบาง นึ่งห่มหนงเสือบทั้งเล็บบาง นึ่งห่มคกรอบบาง นึ่งห่มเปลือกปกรอบบาง นึ่งห่มผลไมกรอบบาง นึ่งห่มผากมพลทำด้วยผมคบบาง นึ่งห่มผากมพลทำด้วยขนสัตว์รายบาง นึ่งห่มผาทำด้วยขนปีกนกเคาบาง...

ในข้อความสดกเลิศเพราะป็นทบาท (อาหาร) เหล่าอัญไถยรดิยปริพาชก ย่อมบัญญัติสิ่งต่อไปนี้ คือ เป็นผู้มีผักตองเป็นภักขาบาง มีข้าวฟ่างเป็นภักขาบาง มีลูกเดือยเป็นภักขาบาง มีกากขาวเป็นภักขาบาง มียางเป็นภักขาบาง มีสำหร่ายเป็นภักขาบาง มีรำเป็นภักขาบาง มีข้าวตังเป็นภักขาบาง มีกำยานเป็นภักขาบาง มีหญ้าเป็นภักขาบาง มีมูลโคเป็นภักขาบาง มีเปลือกมันผลไมไม่ป้าเป็นอาหาร กินผลไมที่หล่นเอง ยังชีพ...

ในข้อความสดกเลิศเพราะเสนาสนะ (ที่อยู่อาศัย) เหล่าอัญไถยรดิยปริพาชก ย่อมบัญญัติสิ่งต่อไปนี้ คือ ป่าโคนไม้ ป่าช้า ป่าขี้ ทักกลางแจง ลอมพ่าง โรงลาน...

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนในธรรมวินัยนี้ ภิกษุมีความสดกเลิศ ๓ อย่างต่อไปนี้; ๓ อย่าง อะไรบ้าง (คือ)

(๑) ภิกษุเป็นผู้มีศีล และความทศศีลเป็นสิ่งที่เธอละได้แล้ว เธอจึงเป็นผู้สังตจาก ความทศศีลนั้น

(๒) ภิกษุเป็นผู้มีสัมมาทฎฐิ และมัจฉาทฎฐิเป็นสิ่งที่เธอละได้แล้ว เธอจึงเป็นผู้สังตจาก มัจฉาทฎฐินั้น

(๓) ภิกษุเป็นพระขีณาสพ และอาสวะทั้งหลายเป็นสิ่งที่เธอละได้แล้ว เธอจึงเป็นผู้สังตจาก อาสวะเหล่านั้น ... ภิกษุนี้เรียกว่า เป็นผู้ถึงยอด เป็นผู้ถึงแก่น บริสทธิ ดำรงมั่นอยู่ในแก่น สารี... ๑๓๖

วิรัชชาทตามบาลีที่ยกมาแสดงเปนต์ัวอย่างในที่นี้ ไหข้อคิดเพิ่มเติมอีกอย่างหนึ่งด้วยวา การลอคคัต ตัดความสั้นๆ จากพระไตรปิฎกมายืนยันทศนะเกี่ยวกับคำสอนของพระพุทศาสนา บางครั้งทำไห้ผู้อานผู้ฟัง มองเห็นคำสอนเพียงบางสวนบางแงที่ไมสมบูรณ และทำไห้เขาใจพระพุทศาสนาอยางผิดพลาด

ผู้แสดงคำสอนของพระพุทศาสนา จึงควรลอคคัตองความด้วยควมระมัดระวัง รูจักเลือกวา คำสอน อยางใดแสดงหลักทั่วไปอยางกว้างๆ ของพระพุทศาสนา คำสอนอยางใดแสดงลักษณะคำสอนเฉพาะแงเฉพาะ ดานเฉพาะกรณี หรือมีเงื่อนไข ซึ่งควรนำมาแสดงหลายแงหลายดาน ไหเห็นครบถวน หรือชี้แงกรณีและเงื่อนไข ที่เกี่ยวข้อง ไหผู้อานผู้ฟังทราบด้วย จะไดมองเห็นภาพของพระพุทศาสนา อยางถูกต้องตามเปนต์จริง

เมื่อใดกลาวถึงวิธีคิดที่เปนต์โยนิโสมนสิการมา ครบจำนวนที่ตั้งไวแล้ว ขอเ้าความเบ็ดเตล็ดบางอยางไว เพื่อเสริมความเข้าใจอีกหนอย

เทาที่กลาวมาจะเห็นไถวา ถาตรวจดูขั้นตอนการทำงานของโยนิโสมนสิการ จะเห็นวา โยนิโสมนสิการ ทำงานทั้ง ๒ ขวง คือ ทั้งตอนรับรูอารมณ์ หรือประสภารณจากภายนอก และตอนคิดค้นพิจารณาอารมณ์ หรือ

เรื่องราวที่เก็บเข้ามาแล้วในภายใน

ลักษณะที่พึงสังเกตอย่างหนึ่งของการรับรู้ด้วยโยนิโสมนสิการ คือ การรับรู้เพียงเพื่อเป็นความรู้ (ที่ถูกต้องตามเป็นจริง) และเพื่อเป็นข้อมูลสำหรับสติจะเอาไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตและทำกิจต่างๆ ต่อไป

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า รับรู้ไว้ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ทางสติปัญญา ไม่รับรู้ชนิดที่กลับผันแปรจากความรู้ไปเป็นสิ่งที่กระทบกระทั่งติดค้างเปราะเปื้อน ที่ก่อปัญหาแก่ชีวิตจิตใจ รับรู้ โดยจิตใจใดความรู้จากอารมณ์หรือประสบการณ์ ไม่ใช่รับรู้แล้ว จิตใจถูกอารมณ์หรือประสบการณ์ครอบงำหรือลอปาทาลงหายไปเสีย ซึ่งแทนที่จะได้ความรู้มาแก้ปัญหา หรือได้ปัญญามาดับทุกข์ กลับได้กิเลสและความทุกข์มาเพิ่มพูนทับถมตน แม้การคิดก็มีลักษณะทำนองเดียวกันนี้ ลักษณะอย่างนี้ คือความหมายสว่นหนึ่งของการเป็นอยู่ด้วยปัญญา

อาจมีผู้เสียดายว่า ชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา จะปราศจากอารมณ์ (อารมณ์ ตามความหมายอย่างสมัยใหม่) มีแต่ความแห้งแล้ง ไรรสชาติ

พึงชี้แจงว่า สำหรับปุถุชน การเป็นอยู่ด้วยอารมณ์ คอยจะครอบงำคนอยู่ตลอดเวลา โยนิโสมนสิการมีแต่จะมาช่วยแบ่งเบาแก่ทุกข์ใหญ่ปัญหาบรรเทาหลง จึงไม่ต้องห่วงว่าจะขาดอารมณ์

ส่วนสำหรับผู้โยนิโสมนสิการสำเร็จผล จนพ้นความเป็นปุถุชนได้แล้ว ก็จะมีคุณภาพทางอารมณ์ใหม่ อย่างบริสุทธิ์ เด่นชัดขึ้นมา กล่าวคือ เกิดคุณธรรมข้อกรุณา มาช่วยสืบต่อคุณค่าทางด้านความงามงามอันโยนของชีวิตอยู่ต่อไป พร้อมทั้ง แทนที่ความขุ่นมัว หมองเศร้า เครียด เหงา กังวล เปนตน ก็จะมีแต่ความรู้สึกที่ประณีต เช่น ความสดชื่น ผ่องใส โปร่งโล่ง เบิกบานใจ ความสุข ความสงบ และความเปนอิสระเสรี สืบต่อไป

มีขอควรสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมที่เป็นบุพภาคแห่งมัชฌิมาปฏิปทา ๒ อย่าง คือ ปรัตโยสยะที่ดี หรือกัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ นี้ เปนจุดเชื่อมต่อ ระหว่างบุคคล กับโลก หรือสภาพแวดล้อมภายนอก ก่อนที่จะก้าวเข้าสู่ตัวมรรค ที่เป็นองค์ธรรมภายในเฉพาะตน

กล่าวคือ **กัลยาณมิตร** (ปรัตโยสยะที่ดี) เปนที่เชื่อมใหญ่บุคคลติดต่อกับโลกอย่างถูกต้อง โดยทางสังคม และ**โยนิโสมนสิการ** เปนที่เชื่อมใหญ่บุคคลติดต่อกับโลกอย่างถูกต้อง โดยทางจิตใจของตนเอง อันใดแก่หาที่แห่งการรับรู้ และความคิด ซึ่งเปนหาที่แห่งปัญญา หรือการมองตามเป็นจริง ดังได้อธิบายมาแล้ว [๑๓๗](#)

วิธีโยนิโสมนสิการเท่าที่แสดงมานี้ ได้นำเสนอโดยพยายามรักษารูปร่างตามที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พุทธศาสนา ผู้ศึกษาไม่พึงติดอยู่เพียงรูปแบบ หรือถ้อยคำ แต่พึงมุ่งจับเอาสาระเป็นสำคัญ

อนึ่ง พึงย้ำไว้ด้วยว่า โยนิโสมนสิการนี้ เปนหลักธรรมภาคปฏิบัติ ที่ใช้ประโยชน์ใดทุกเวลา มิใช่จะต้องรอไว้ซดเมื่อมีเรื่องที่จะเก็บเอาไปนั่งขบคิด หรือปฏิบัติได้ต่อเมื่อปลีกตัวออกไปนั่งพิจารณา แต่พึงใช้แทรกอยู่ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ที่เปนไปอยู่ทุกที่ทุกเวลานี้เอง

ทั้งนี้ เริ่มแต่การวางใจ วางหาที่ ตอบุคคลและสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้อง ของ การตั้งแนวความคิด หรือการเดินกระแสนความคิด การทำใจ การคิด การพิจารณา เมื่อรับรู้ประสบการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ในทางที่จะไม่เกิดทุกข์ ไม่ก่อปัญหา ไม่ให้มีโทษ แต่ให้เปนไปเพื่อประโยชน์สุข ทั้งแก่ตนและบุคคลอื่น เพื่อความเจริญงอกงามแห่งปัญญาและกุศลธรรม เพื่อเสริมสร้างนิสัยและคุณลักษณะที่ดี เพื่อความรู้ตามเป็นจริง เพื่อฝกอบรมตนในแนวทางที่นำไปสู่ความหลุดพ้นเป็นอิสระ

เด็กเล็กคนหนึ่งของครอบครัวซึ่งมีฐานะดี นั่งรถยนต์ไปกับคุณพ่อกับคุณแม่ ผานไปที่แห่งหนึ่ง เห็นเด็กเล็กยากจนหลายคน นุ่งหมเสื่อผืนผ้าขาวขูดรุงรังอยู่ตามข้างทาง เด็กเล็กในรถยนต์สนใจ เพราะเห็นความแตกต่างระหว่างตน กับเด็กข้างถนนเหล่านั้น คุณพ่อกับคุณแม่สังเกตเห็น จึงพูดว่า “นั่นเจ้าพวกเด็กสกปรก ลูกอย่าไปดูมัน”

ในกรณีนี้ คุณพ่อกับคุณแม่ทำหน้าที่เหมือนดังปาปมิตร ชี้แนะให้เด็กตั้งความคิดที่เปนโยนิโสมนสิการ เราให้เกิดอกุศลธรรม เช่น ความรู้สึกรังเกียจดูถูกเหยียดหยาม เปนตน และความรู้สึกนี้ อาจกลายเป็นทัศนคติของเด็กนั้นต่อคนที่ยากจน ตลอดจนความโน้มน้าวใจที่จะมีหาที่เช่นนี้ขึ้นต่อเพื่อนมนุษย์ทั้งหลายโดยทั่วไป

แต่ในกรณีอย่างเดียวกันนั้น คุณพ่อคุณแม่อีกรายหนึ่งบอกเด็กว่า “เด็กๆ นั้นนาสงสาร พ่อแม่เขายากจน จึงไม่มีเสื้อผ้าดีๆ ใส่ เราควรเมื่อแม่ช่วยเหลือเขา”

ในกรณีนี้ คุณพ่อคุณแม่ทำหน้าที่อย่างกัลยาณมิตร ชี้แนะให้เด็กตั้งความคิดที่เป็โยนิโสมนสิการ เราให้เกิดกุศลธรรม เช่น ความรู้สึกเมตตากรุณา และความเสียสละ เป็นต้น และความรู้สึกเช่นนั้น อาจกลายเป็นทัศนคติของเด็กนั้น ต่อคนยากจนและเพื่อนมนุษย์โดยทั่วไป

แม่ในเรื่องอื่นๆ เช่นการรับฟังข่าวสารทางสื่อมวลชน เมื่อมีข่าวดี ขาวร้าย เหตุการณ์สร้างสรรค์หรือทำลาย หรือกิจกรรมใดๆ ก็ตาม ทาทีและถ้อยคำที่ผู้ใหญ่แสดงออกต่อสิ่งเหล่านั้น มักมีผลต่อการตั้งแนวความคิดของเด็ก ถ้าผู้ใหญ่รู้อใจแล้ว ชี้แนะแนวความคิดที่ถูกต้อง ใหมองตามเป้นจริง หรือมองในแง่ที่จะเกิดกุศลธรรมแล้ว ก็จะเป็นผลดีต่อความเจริญงอกงามของเด็ก

แม่แต่อาหารที่รับประทาน เสื้อผ้า หนังสือเรียน ถนนหนทาง ผู้คนหรือเรื่องราวที่พบเห็นระหว่างทาง และที่โรงเรียน เป็นต้น ล้วนเป้นที่สำหรับวางใจและตั้งแนวความคิด ที่เป้นกุศล หรืออกุศลได้ทั้งสิ้น การหล่อหลอมทัศนคติและคานิยมต่างๆ ของเด็ก เกิดขึ้นได้มากจากโยนิโสมนสิการ และโยนิโสมนสิการที่ชี้แนะโดยกัลยาณมิตร หรือปาปมิตรอย่างนี้ จึงควรถือเป้นเรื่องสำคัญ

สวนในผู้ใหญ่ เมื่อเขาใจหลักการนี้แล้ว อาจใช้โยนิโสมนสิการแก่ได้ แม่แต่ทัศนคติและจิตนิสัยไมตรีที่เคยใชโยนิโสมนสิการสร้างจนขึ้นมาเป้นเวลานาน

พึงสังเกตด้วยวา แม่ในเรื่องราวกรณีเดียวกัน และใช้โยนิโสมนสิการด้วยกัน แต่โยนิโสมนสิการก็อาจต่างกันได้ เป้นคนละอย่างคนละระดับ

ยกตัวอย่างในระดับที่เรียกว่าเป้นสมณะ และวิปัสสนา เช่น นาย ก. เห็นหนาหญิงสาวสวยคนหนึ่ง แต่แทนที่จะเห็นเป้นไบนานาที่สวยงาม เขากลับมองเห็นเป้นแผนผิวหนัง พรอมทั้งผม ขน เป็นต้น ที่ปฏิกุลด้วยเหงื่อมัน และฝุ่นละออง เป็นต้น มีกระดูกและเลือดเนื้ออยู่เบื้องหลัง ไมทำให้เกิดความติดใจใฝ่รัก โยนิโสมนสิการในกรณีนี้ เรียกวาเป้นสมณะ (แงปฏิกุลมนสิการ) เพราะได้ความรู้สึกวาเป้นปฏิกุลมาระงับราคะ ทำให้ใจสงบอยู่ได้

นาย ข. เห็นหนาหญิงสาวสวยคนเดียวกันนั้น แต่มองเห็นเป้นเยาวชนคนหนึ่ง ที่ควรเอาใจใสดูแลให้เจริญงอกงาม เกิดความรู้สึกเมตตา นึกเหมือนเป้นน้อง หรือลูกหลาน กรณีนี้ก็เป้นโยนิโสมนสิการตามแนวสมณะ (แงเมตตาพรหมวิหาร) เพราะทำให้จิตใจสงบเยือกเย็น เป้นกุศล

นางสาว ง. เห็นหนาหญิงสาวสวยคนเดียวกันนั้น แต่มองด้วยความรู้สึกที่นึกไปวา หญิงนั้นสวยเกินหนาตน เกิดความรู้สึกริษยาและซึ้งจะซ้งหนา กรณีนี้เป้นโยนิโสมนสิการ เพราะคิดปลุกเรากุศลธรรมขึ้นมาบีบคั้นใจ กอทุกขทรมานตนเอง

สวน นาย จ. เห็นหนาหญิงสาวสวยคนเดียวกันนั้น แต่มองเห็นเป้นที่ประชุมแห่งองคอวัยวะ อันเกิดจากธาตุต่างๆ มาประกอบกันเขา รวมสมมติเรียกกันวาหนาคนชื่อนั้น เป้นเพียงรูปธรรม ซึ่งไม่เที่ยง ไมคงที่จะต้องเปลี่ยนแปลง เป้นไปตามเหตุปัจจัย ไมดีไมชั่ว ไมไชสวย ไมไชเนาเกลียดอะไรทั้งนั้น กรณีนี้ เป้นโยนิโสมนสิการแนววิปัสสนา เพราะมองตามสภาวะ หรือมองตามที่เป็นจริง ๑๓๘

กรณีอื่นๆ ก็พึงเขาใจตามแนวนี้

โยนิโสมนสิการเป้นตัวนำ ที่ทำให้การศึกษาเริ่มตน หรือเป้นแกนนำของการพัฒนาปัญญา ในการศึกษา โดยเฉพาะที่จัดกันเป้นระบบ หรือเป้นงานเป้นการ จึงควรใใส่ใจใหาความสำคัญแก่โยนิโสมนสิการใหมาก เพื่อจะได้เป้นการชวย “ให้คนศึกษา” มีใ “ใให้การศึกษา” แก่คน อย่างที่มักพูดกัน ซึ่งไมเนาจะเป้นความถูกต้อง และเนาจะทำไมได้จริง

เริ่มแรก อาจจะพัฒนาวิธีเรียนวิธีสอน และกิจกรรมการเรียนการสอน ที่จะสงเสริมกระตุ้นเราใหาเรียนใได้ฝกฝนใโยนิโสมนสิการแบบพื้นฐาน คือ วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย และวิธีคิดแบบแยกแยะสวนประกอบ

เมื่อมีเรื่องราวเหตุการณ์ที่ต้องพิจารณา ก็โยงวิธีคิดสองแบบนี้เขาไปเชื่อมต่อกับวิธีคิดแบบสามัญ ลักษณะ และวิธีคิดแบบแก้ปัญหา จากนั้น วิธีคิดแบบอื่นๆ ก็จะเขามาสนองรับไขบุคคลที่มีโยนิโสมนสิการนั้น ตามช่วงจังหวะที่เหมาะสม แล้วความเป็นคนมีโยนิโสมนสิการ หรือรู้จักใช้โยนิโสมนสิการ ก็จะเกิดตามมาเอง นำไปหาการศึกษาดำเนินไปอย่างถูกต้อง ตามความหมายที่แท้จริงของมัน

เมื่อรู้จักนำโยนิโสมนสิการไปใช้ในการเรียนการสอน แมแต่เด็กเล็กๆ ก็จะมีความคิด และมีทรรศนะที่ลึกซึ้งกว้างไกล เช่น จากกระดาษสมุด และในโต๊ะเขียนหนังสือ เด็กจะมองเห็นความสัมพันธ์อันอาศัยกันของทุกสิ่งในสากลจักรวาล มองเห็นความเกิดมี และความดำรงอยู่ของสิ่งหนึ่งๆ ไม่โดดเดี่ยวขาดลอย และไม่ขาดตอนจากการเกิดขึ้น และการดำรงอยู่ ของสิ่งทั้งหลายอื่น

จากคำถามว่า โต๊ะตัวนี้เกิดมีขึ้นได้อย่างไร จะต้องมีอะไรบ้าง โต๊ะตัวนี้จึงจะเกิดขึ้นได้ เด็กก็จะสืบสาวโยง โต๊ะนั้นไปหาปัจจัย หรือตัวประกอบทั้งหลาย ที่ทำให้โต๊ะเกิดขึ้น ทีละอย่างจนครบ มีทั้งไม้ เลื่อย ตะปู ค้อน ตลอดจนมาถึงคน และจากปัจจัยเหล่านั้น ก็สืบสาวต่อไปอีก เช่น จากไม้ ไปถึงต้นไม้ จากต้นไม้ ไปยังดิน น้ำ ฝน ป่า ฟ้า อากาศ ฯลฯ

เมื่อฝึกคิดอย่างนี้ นอกจากจะเกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจนต่อสิ่งที่พิจารณา ตลอดถึงสิ่งทั้งหลายที่เป็นปัจจัยเกี่ยวข้องกันไปทั่วทั้งหมดแล้ว ยังทำให้เกิดความหยั่งรู้ ตระหนักความจริง ถึงขั้นที่ส่งผลเปลี่ยนแปลงต่อทัศนคติและบุคลิกภาพได้ด้วย เช่น เกิดความหยั่งรู้ตระหนักความจริงว่า ชีวิตของเราจะเป็นอยู่ด้วยดี และมีความสุขแท้จริงได้ จะต้องเกื้อกูลกันกับธรรมชาติ และเพื่อนมนุษย์ ตลอดจนต้องรู้จักใช้ รู้จักสงวนรักษา ทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยความไม่ประมาท เป็นต้น

คนที่โยนิโสมนสิการ รู้จักคิด รู้จักมอง ย่อมมองเห็น และหาแง่ที่เป็นประโยชน์ มาใช้ในการพัฒนาส่งเสริมความเจริญงอกงามของชีวิตได้ตลอดเวลา ในทุกสถานการณ์

แมแต่จะประสบความยากจน ความเจ็บไข้ได้ป่วย หรือสิ่งที่เรียกกันว่าเปนคราะหามยามรายอย่างหนึ่ง อย่างไม่ดี ก็ไม่ทำให้เขามีติดบอด หรืออับจน สภาพเลวร้ายที่ใดประสบ มักเป็นจุดกระทบให้เขาเกิดปัญญาหรือคุณธรรม และการพัฒนาคุณสมบัติต่างๆ ได้มากยิ่งขึ้น เขาทำนองที่บางครั้ง เราได้ยินบางคนพูดว่า ชาวเจ้าโชคดีที่เกิดมายากจน เป็นโชคดีของชาวเจ้าที่ไต่ป่วยหนักครั้งนั้น แมแต่ตลอดกระทั่งอย่างที่มีเรื่องเล่าในคัมภีร์ว่า บางท่านได้ยินคำพูดของคนบาแล้ว เกิดความเห็นแจ้งสัจธรรม ดับกิเลสหมดไปได้ ก็มี

ในทางตรงข้าม บางคน ทั้งที่เกิดมาสวย ร่ำรวย หรือมีศักดิ์สูง แต่ขาดโยนิโสมนสิการ มีแต่โยนิโสมนสิการ แทนที่สภาพชีวิตที่เป็นเหมือนโชคเหล่านั้น จะเป็นทุน หรือเป็นเครื่องเสริมโอกาสให้เขาสามารถพัฒนาชีวิตได้สะดวกรวดเร็วผลสมบูรณ์ยิ่งขึ้น แต่กลับเป็นตัวเรา เร่งตั้มหา มานะ ทิฐฐิไหยหาแนบ รุนแรง พรอมด้วยความเกียจคราน ลุ่มหลงมัวเมาติดตามมา แยกชิงพรากเอาความมีโชคดีไปจากเขา โชคดีมีค่าเป็นโชคร้าย และชีวิตก็ไม่เจริญงอกงาม

คนทั่วไป ซึ่งได้สั่งสมความเคยชิน ใ้จิตใจมีนิสัยแห่งการคิดในแนวทางของการสนองตัณหา หรือคิดโดยมีความชอบใจไม่ชอบใจยินดียินร้ายชอบชังเป็นพื้นฐาน มาเป็นเวลายาวนาน วิธีโยนิโสมนสิการแบบต่างๆ นี้ จะเริ่มเป็นเครื่องฝึกในการสร้างนิสัยใหม่ให้แกจิต

การสร้างนิสัยใหม่นี้ อาจต้องใช้เวลาบาง เพราะนิสัยเดิมเป็นสิ่งที่สั่งสมมานานคนละเป็นสิบๆ ปี แต่เมื่อได้ฝึกขึ้นบ้างแล้ว ก็ได้ผลคุ้มค่า เพราะเป็นการคิดที่ทำให้เกิดปัญญา ทำให้แก้ปัญหา ด้วยความมีดีและความทุกข สร้างเสริมความสว่างและความสุขได้

แมจะยังทำไม่ได้สมบูรณ์ ก็ยังพอเป็นเครื่องช่วยให้เกิดสมดุล และได้มีทางออก ในยามที่ถูกความคิดตามแนวนิสัยเดิมชักนำไปสู่ความอับจน สุขความทุกขและปัญหาบีบคั้นต่างๆ ก็พลิกผันหันไปสู่ความรอดพ้นปลอดภัย

ตามนัยที่กล่าวมา เมื่อพูดเชิงวิชาการ ในแง่การทำหน้าที่ วิธีโยนิโสมนสิการทั้งหมด สามารถสรุปลงได้ เป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ

๑. โยนิโสมนสิการ ประเภทพัฒนาปัญญาบริสุทธิ์ มุ่งให้เกิดความรู้อย่างตามสภาวะ คือ รู้อาใจ มองเห็นตามเป็นจริง หรือตามที่มันเป็น เน้นที่การจัดอวิชชา เป็นฝ่ายวิปัสสนา มีลักษณะเป็นการ ส่องสว่างทำลายความมืด หรือชำระล้างสิ่งสกปรก ไพล่ไม่จำกัดกาล หรือเด็ดขาด นำไปสู่โลกุตระ สัมมาทิฐิ

๒. โยนิโสมนสิการ ประเภทสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลูกเราให้เกิดคุณธรรม หรือกุศลธรรมอื่นๆ เน้นที่การสกัดหรือขจัดต้นเหตุ เป็นฝ่ายสมณะ มีลักษณะเป็นการเสริมสร้างพลังหรือปริมาณฝ่ายดี ขึ้นมากดข่มทับ หรือบังฝ่ายชั่วไว้ ไพล่ขึ้นกับกาล ชั่วคราว หรือเป็นเครื่องตระเตรียมหนุนเสริม ความพร้อม และสร้างนิสัย นำไปสู่โลกียสัมมาทิฐิ

เตรียมเขาสุมัชฌิมาปฏิบัติ

กล่าวโดยสรุป สำหรับคนทั่วไป ผู้มีปัญญายังไม่แตกลา ยังต้องอาศัยการแนะนำชักจูงจากผู้อื่น การ เจริญปัญญา นับว่าเริ่มต้นจากองค์ประกอบภายนอก คือ ความมีกัลยาณมิตร สำหรับให้เกิดศรัทธา (ความมั่นใจ ด้วยเหตุผลที่ได้พิจารณาเห็นจริงแล้ว) ก่อน

จากนั้น จึงก้าวมาถึงขั้นองค์ประกอบภายใน เริ่มแต่นำความเข้าใจตามแนวศรัทธาไปเป็นพื้นฐาน ในการ ไขความคิดอย่างอิสระ ด้วยโยนิโสมนสิการ เป็นต้นไป ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ และทำให้อริยาจริยธรรมยิ่งขึ้น จน กลายเป็นญาณทัสสนะ คือการรู้การเห็นประจักษ์ในที่สุด **๑๓๙**

เนื่องด้วยศรัทธา เป็นองค์ธรรมสำคัญมาก ซึ่งเมื่อเป็นศรัทธาที่ถูกต้อง และไขถูกต้อง ก็จะเชื่อมต่อเข้ากับโยนิโสมนสิการ นำให้เกิดปัญญาที่เป็นสัมมาทิฐิ

จึงขอสรุปเรื่องศรัทธา ในแง่ที่เกี่ยวกับการไขประโยชน์ไว้อีกครั้งหนึ่ง

๑. ในขั้นศีล ศรัทธาเป็นหลักยึด ช่วยคุมศีลไว้ โดยเหนี่ยวรั้งจากความชั่ว และทำให้มั่นคงในสุจริต ศรัทธาเพื่อการนี้ แม้มันไม่มีเหตุผล คือไม่ประกอบด้วยปัญญา ก็ใช้ได้ และปรากฏบ่อยๆ ว่า ศรัทธาแบบเชื่อดังโดยไม่คิดเหตุผลนั้น ไขประโยชน์ในขั้นศีล แนวกวาศรัทธาที่มีการไขปัญญาด้วยซ้ำ

๒. ในขั้นสมาธิ ศรัทธาช่วยให้เกิดสมาธิได้ ทั้งในแง่ที่ทำให้เกิดปิติสุขแล้ว ทำให้จิตสงบนิ่งแนบสนิทยาย ฟุ้งซ่าน ไม่กระสับกระส่ายกระวนกระวาย และในแง่ที่ทำให้เกิดความเพียรพยายาม แกล้วกล้า ไม่นั่นกลัว จิตใจพุ่งแล่นไปในทางเดียว เกิดความเข้มแข็งมั่นคง แน่วแน ศรัทธาเพื่อการนี้ แม้เป็นแบบเชื่อดังโดยไม่ไขความคิดเหตุผล ก็ใช้ได้เช่นเดียวกัน

ในกรณีที่เปนครีฑาแบบเชื่อดังโดยไม่ยอมคิดเหตุผล แม้จะใช้งานไฉนผลทั้ง ๒ ระดับ แต่มี ผลเสียที่ทำให้ใจแคบ ไม่ยอมรับฟังผู้อื่น และบางทีถึงกับเป็นเหตุให้เกิดการบีบบังคับเบียดเบียน คนอื่นพวกอื่น เพราะความเชื่อนั้น และที่สำคัญในเรื่องนี้คือ ไม่เกื้อหนุนแก่การเจริญปัญญา

๓. ในขั้นปัญญา ศรัทธาช่วยให้เกิดปัญญา เริ่มแต่โลกียสัมมาทิฐิเป็นเบื้องต้นแรก เหนือกว่านั้นไป ศรัทธาเชื่อมต่อกับโยนิโสมนสิการใน ๒ ลักษณะ คือ

- อย่างแรก เป็นช่องทางให้กัลยาณมิตรสามารถชี้แนะความรู้จักคิด คือกระตุ้นให้คนผู้นั้นเริ่มไข โยนิโสมนสิการ (มิฉะนั้นอาจไม่ยอมเปิดรับการชี้แนะหรือการกระตุ้นเลย)

- อย่างที่สอง ศรัทธาช่วยเตรียมพื้นหรือแนวของเรื่องที่จะพิจารณาบางอย่างไว้ สำหรับให้โยนิโสมนสิการนำไปคิดอย่างอิสระต่อไป ศรัทธาเพื่อการนี้ เห็นชัดอยู่ในตัวแล้วว่า ต้องเปนครีฑาที่มีการไขปัญญา และเปนครีฑาที่ต้องการในที่นี้

เพื่อความมั่นใจที่จะให้ศรัทธา เกื้อหนุนแก่ปัญญา โดยทางโยนิโสมนสิการ เห็นควรสรุปวิธีปฏิบัติต่อ

ศรัทธาไว้ ดังนี้

๑) **มีศรัทธาที่มีเหตุผล** หรือมีความเชื่อที่ประกอบด้วยการคิดเหตุผล คือ ไม่ใช่ศรัทธาประเภทบังคับให้เชื่อ หรือเป็นข้อที่ต้องยอมรับตามที่กำหนดไว้ตายตัว หรือต้องถือตามไปโดยไม่เปิดโอกาสให้คิดหาเหตุผล ไม่ใช่ความเชื่อชนิดที่กีดกันห้ามความคิด ปิ๊งคิดความคิด หรือที่ทำให้ไม่ยอมรับฟังใคร ๑๔๐ แต่เป็นความเชื่อที่สนับสนุนการคิดเหตุผล เกื้อหนุนแก่การเจริญปัญญาต่อไป

๒) **มีทาที่แบบสัจจानุรักษ์** คือ อนุรักษสัจจะ หรือรักษสัจจะ คือ เชื่อตรงต่อสัจจะ และแสดงศรัทธาตรงตามสภาพที่เป็นจริง กล่าวคือ เมื่อตนเชื่ออย่างไร ก็มีสิทธิกล่าวหา ขาพเจามีความเชื่อวาอย่างนั้นๆ หรือเชื่อวาเป็นอย่างนั้นๆ แต่ไม่เอาศรัทธาของตนเป็นเครื่องตัดสินสัจจะ คือไม่ก้าวข้ามเขตไปวา ความจริงต้องเป็นอย่างที่ขาพเจาเชื่อ หรือเอาสิ่งที่เป็นเพียงความเชื่อไปกล่าววาเป็นความจริง เช่น แทนที่จะพูดวา ขาพเจาเชื่อวาสิ่งนั้น เรื่องนั้นเป็นอย่างนั้นๆ กลับพูดวา สิ่งนั้นเรื่องนั้นเป็นอย่างนั้นๆ

๓) **ใช้ศรัทธา** หรือสิ่งที่เชื่อนั้น เป็นพื้นสำหรับโยนิโสมนสิการคิดพิจารณา ให้เกิดปัญญาต่อไป พูดอีกนัยหนึ่งวา ศรัทธาไม่ใช่สิ่งจบสิ้นในตัว มีใช้ศรัทธาเพื่อศรัทธา แต่ศรัทธาเป็นเครื่องมือ หรือเป็นบันไดก้าวสู่จุดหมายที่สูงขึ้นไปกว่า กล่าวคือ ศรัทธาเพื่อปัญญา

เท่าที่กล่าวมานี้ ก็เป็นอันเข้ากับลำดับขั้นของการเจริญปัญญา ที่เคยแสดงไว้แล้ว คือ

เสวนาสัตบุรุษ → สดับสัทธรรม → ศรัทธา → โยนิโสมนสิการ ฯลฯ

ต่อจากโยนิโสมนสิการ ก็คือการเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ เมื่อถึงสัมมาทิฐิ ก็เป็นอันก้าวเข้าสู่องค์ประกอบของมัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งหมายถึงวา วิถีชีวิตที่ถูกต้องดังงามได้เริ่มต้นแล้ว

พระรัตนตรัย

ในฐานะเครื่องนำเข้าสู่มรรค และเป็นที่ยึดเหนี่ยวของการปฏิบัติตามมรรค

หลักยึดเหนี่ยวเบื้องต้นของชาวพุทธ คือพระรัตนตรัย อันได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆตามปกติจึงถือเอาสรณคณ คือการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ วาเป็นเครื่องหมายของการเป็นพุทธศาสนิกชนและความเป็นอุบาสกอุบาสิกา แมแต่พระโสดาบัน ก็มีคุณสมบัติอย่างหนึ่งวา เป็นผู้มีศรัทธาตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ในพระรัตนตรัย จึงเป็นข้อที่นาศึกษาวา ความเคารพนับถือพระรัตนตรัย เป็นข้อปฏิบัติ ณ สวรรใด อยู่ที่จุดไหน ในการดำเนินตามมรรค หรือมัชฌิมาปฏิปทา

ความเคารพนับถือพระรัตนตรัย ที่แสดงออกด้วยสรณคณ สำหรับคนทั่วไป ก็ดี ความมีศรัทธาตั้งมั่นไม่หวั่นไหวในพระรัตนตรัย ของพระโสดาบัน ก็ดี เป็นเครื่องแสดงให้เห็นชัดอยู่แล้ววา คุณธรรมที่เด่นสำหรับพุทธศาสนิกชนในระดับเบื้องต้นนี้ทั้งหมด ได้แก่ ศรัทธา

เมื่อพิจารณาในระบบแห่งมัชฌิมาปฏิปทา เท่าที่อธิบายมาแล้ว จะเห็นได้ว่า ศรัทธาอยู่ ณ สวรรบุพภาคแห่งมัชฌิมาปฏิปทา โดยเฉพาะเป็นตัวเชื่อมบุคคล กับกาลยามมิตร หรือปรโตโฆสะที่ดี และมุ่งที่จะให้โยงไปสู่โยนิโสมนสิการ โดยมีสาระสำคัญวา ให้เป็นศรัทธาที่นำไปสู่ปัญญา คือ ช่วยให้เกิดสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นองค์ประกอบแรก ที่เข้าสู่ตัวมรรค หรือมัชฌิมาปฏิปทา เพื่อเดินทางต่อไป

หลักนี้ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ ระหว่างพระรัตนตรัย กับการดำเนินตามมัชฌิมาปฏิปทา ในฐานะที่ศรัทธาในพระรัตนตรัย เป็นเครื่องนำเข้าสู่มรรค นับวาชัดเจนพอสมควรอยู่แล้ว

แต่เพื่อให้หนักแน่นขึ้น ควรพิจารณาตามหลัก องค์ของความเป็นโสดาบัน (โสดาปัตตียังคะ) หรือ **หลักการพัฒนาปัญญา** (ปัญญาวุฒิจรรม) ๔ ประการด้วย คือ

๑. สัปปริสสังเสวะ การเสวนาสัตบุรุษ การคบหาคนดีมีปัญญา
๒. สัทธรรมสวนะ การสดับสัทธรรม การฟังธรรมที่แท้ เรียนรู้เรื่องที่ถูกต้องดี
๓. โยนิโสมนสิการ การทำในใจโดยแยบคาย การใช้ความคิดถูกวิธี การรู้จักคิด
๔. ธรรมานุธรรมปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมย่อยกลอยแก่กรรมใหญ่ การปฏิบัติธรรมถูกหลัก
ความจริง ธรรมหมวดนี้ มีชื่อเรียกอีกหลายอย่าง เฉพาะอย่างยิ่ง ชื่อว่าธรรมที่นำไปเพื่อประจักษ์แจ้ง
โสดาปัตติผล จนถึงอรหัตตผล ดังพุทธพจนวา

'ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไป เพื่อประจักษ์
แจ้งโสดาปัตติผล... เพื่อประจักษ์แจ้งสกทาคามีผล... เพื่อประจักษ์แจ้งอนาคามีผล... เพื่อประจักษ์
แจ้งอรหัตตผล; ๔ อย่าง อะไรบ้าง? ได้แก่ สัปปริสสังเสวะ สัทธรรมสวนะ โยนิโสมนสิการ
ธรรมานุธรรมปฏิบัติ...' ๑๔๑

การเสวนาสัตบุรุษ ก็คือการมีกัลยาณมิตร สัตบุรุษและกัลยาณมิตรอย่างสูงสุด ก็คือ **พระพุทธเจ้า** ๑๔๒
การเสวนาสัตบุรุษ หรือการมีกัลยาณมิตร นำไปสู่ปรโตโฆสะที่ดี คือ การไต่สดับหรือเรียนรู้สัทธรรม อันได้แก่
หลักความจริงและความดีงามที่แท้ เรียกว่า **พระธรรม**

โยนิโสมนสิการ ตอพระธรรม และตามพระธรรมนั้น ทำให้เกิดกุศลธรรม และปัญญาที่เข้าใจสิ่ง
ทั้งหลายถูกต้องตามpenจริง พร้อมทั้งทำให้ปฏิบัติธรรมถูกต้องตามหลักตามความมุ่งหมาย

เมื่อปฏิบัติถูกหลัก penธรรมานุธรรมปฏิบัติ ก็ทำให้บรรลุผล คือประจักษ์แจ้งโสดาปัตติผล penตน
ตลอดจนถึงอรหัตตผล ผู้ที่ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงผู้บรรลุอรหัตตผล คือพระอรหันต pen
สมาชิกทั้งหลาย ผู้ประกอบกันเขาเป็นชุมชนพุทธแท้ เรียกว่า สาวกสงฆ หรืออริยสงฆ ซึ่งจัดpen สังฆะ หรือ
พระสงฆ ในพระรัตนตรัย

โดยนัยนี้ เมื่อพิจารณากิจที่ชาวพุทธพึงปฏิบัติต่อพระรัตนตรัย ในการดำเนินตามมัชฌิมาปฏิปทา ก็
มองเห็นได้ชัดว่า เบื้องแรก รับเอาพระพุทธเจ้าเป็นกัลยาณมิตร แล้วสดับเลาเรียนธรรมคำสอนของพระองค์
จากนั้น ปฏิบัติต่อธรรมด้วยโยนิโสมนสิการ รวมครบ ๒ ขั้นตอนเบื้องต้น ที่เรียกว่าบุพภาคแห่งมัชฌิมาปฏิปทา
penปัจฉัยแห่งสัมมาทิฎฐิ

เมื่อเกิดความเห็นความเข้าใจถูกต้องตามpenจริง ก็ปฏิบัติธรรมนั้นต่อไปอย่างถูกหลัก pen
ธรรมานุธรรมปฏิบัติ คือ ดำเนินในตัวมรรค หรือมัชฌิมาปฏิปทา ๑๔๓ จนสำเร็จ บรรลุอริยผล penอริยบุคคลแล้ว
รวมpenสมาชิกแห่งพระสงฆ และในฐานะpenอริยบุคคลในสงฆนั้น ก็สามารถช่วยเหลือผู้อื่น โดยทำหน้าที่pen
กัลยาณมิตรระดับรองลงมาจากพระพุทธเจ้าได้ต่อไป

พรอมนั้น สงฆก็เป็นชุมชน หรือสังคมแบบอย่าง ที่รวมของผู้ปฏิบัติตาม และผู้ได้รับผลจากหลักแห่ง
การมีพุทธกัลยาณมิตร และการดำเนินตามธรรมมรรคา กับทั้งpenแหล่งแห่งกัลยาณมิตร penบุญเขต ที่เจริญ
งอกงาม และเผยแพรความดีงามแกชาวโลก

อนึ่ง การมีสงฆ penหลักหนึ่งอยู่ในพระรัตนตรัย penเครื่องแสดงควยวา พระพุทธศาสนาถือวา มนุษย
ที่ติงาม ย่อมเกี่ยวของมีส่วนร่วมอยู่ในชุมชนหรือสังคม ที่ควรรวมกันทำให้ติงาม

ชุมชนหรือสังคมที่ถือpenหลักเรียกได้วา สงฆนี้ ทางดานภายในจิตใจ สมาชิกทั้งหลายมีภูมิธรรมที่ได้
บรรลุ penเครื่องชำระรักษา สวนทางดานการดำเนินชีวิตภายนอก เครื่องชำระรักษาได้แก่ วินัย ความสามัคคี
และความpenกัลยาณมิตรตอกัน

โดยสรุป หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล กับการดำเนินตามมัชฌิมาปฏิปทา และหลักพระ
รัตนตรัย เทียบกันได้ดังนี้

๑. สัปปริสสังเสวะ = มีกัลยาณมิตร = พระพุทธเจ้า (ระดับสูงสุด)

๒. สัทธรรมสวนะ = ปรัตโยสะที่ตี = พระธรรม
 ๓. โยนิโสมนสิการ = โยนิโสมนสิการ = (กิจต่อพระธรรม)
 ๔. ธรรมานุธรรมปฏิบัติ = มรรค = เริ่มเขารวมสงฆ

จากความที่กล่าวมา พอแสดงความหมายของพระรัตนตรัยอย่างรวบรัดได้ ดังนี้

๑. **พระพุทธเจ้า** คือ ทานผู้ไต่ตรัสรู้ธรรม คนพบมรรคาแล้ว บำเพ็ญตนเป็นกัลยาณมิตรองค์เอก ทรงสั่งสอนธรรม ชื่อนามรรมานั้นแกชาวโลก และเป็นแบบอย่างที่ยืนยันถึงความดีงามความสามารถและปัญญาญาณที่มนุษย์จะฝึกตนศึกษาพัฒนาขึ้นไปใหญ่ถึงภาวะที่ประเสริฐเลิศสูงสุดได้

๒. **พระธรรม** คือ หลักความจริง หลักความดีงาม ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ และทรงแนะนำสั่งสอน ซึ่งผู้ศรัทธาพึงเรียนสดับรับเอามาพิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการ ให้เข้าใจถูกต้องตามจริง เพื่อจะปฏิบัติให้เป็นมรรค และให้สำเร็จผลต่อไป

๓. **พระสงฆ์** คือ หมู่ชนผู้ปฏิบัติตามมรรค และผู้สำเร็จผล ซึ่งผู้ศรัทธามั่นใจว่าเป็นหมู่ชน หรือสังคมอันประเสริฐ ซึ่งควรสรรเสริญให้เกิดมีขึ้น และซึ่งตนสามารถมีส่วนร่วมได้ ด้วยการปฏิบัติตามมรรคและการสำเร็จผลนั้น เริ่มด้วยการปฏิบัติตามลักษณะแบบอย่างปรากฏภายนอก คือ วินัย ความสามัคคี และความเพียรกัลยาณมิตรต่อกัน

การมีกัลยาณมิตรที่ดี การโยนิโสมนสิการธรรมที่ดี การปฏิบัติตามมรรคที่ดี จะเจริญงอกงามได้ผลดี ในสังคมที่ดำเนินตามคติแห่งสงฆ์

พระรัตนตรัยเป็นสรณะ คือ เมื่อระลึกถึงพระรัตนตรัย ก็เตือนให้ใช้ชีวิตที่ถูกต้องในการแก้ปัญหาต่างๆ คือ ทำตามหลักอริยสัจ โดยดำเนินในอริยวิถีดังที่กล่าวมา อย่างน้อยก็ทำให้หยุดยั้งจากความชั่ว ตั้งใจมุ่งทำความดี มีความมั่นใจ หายหวาดกลัว และมีจิตใจเข้มแข็งผ่องใสในเวลานั้นๆ

บันทึกพิเศษท้ายบท

เพื่อความเข้าใจลึกกลงไปจำเพาะเรื่อง

บันทึกที่ ๑: วิธีคิดแบบแก้ปัญหา: วิธีคิดแบบอริยสัจ กับ วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์

พุทธธรรมได้แสดงโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นวิธีการแห่งปัญญาไว้มากมายวิธี สำหรับใช้ในสถานการณ์ต่างกันบางไขประกอบกันในสถานการณ์อย่างเดียวกัน

น่าสนใจที่ ในสมัยปัจจุบัน คำว่า วิธีการแห่งปัญญา บางทีใช้เรียก วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ ที่มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า วิธีคิดแบบแก้ปัญหา ซึ่งในที่นี้ ใช้เรียก วิธีคิดแบบอริยสัจ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเห็นควรยกวิธีคิด ๒ แบบนั้นมาเทียบเคียงกันดู

วิธีการแบบวิทยาศาสตร์ มี ๕ ขั้นตอน คือ

๑. การกำหนดปัญหาให้ถูกต้อง (Location of Problems)
๒. การตั้งสมมติฐาน (Setting up of Hypothesis)
๓. การทดลองและเก็บข้อมูล (Experimentation and Gathering of Data)
๔. การวิเคราะห์ข้อมูล (Analysis of Data)
๕. การสรุปผล (Conclusion)

พึงสังเกตว่า ในวิธีคิดแบบนี้ ก็มีการสืบสาวหาสาเหตุเป็นสวนสำคัญด้วย แต่เอาแฝงไว้ในขั้นที่ ๒. เพราะบางครั้งสาเหตุที่คาดนั่นเอง เป็นตัวสมมติฐาน บางครั้งสาเหตุบังถึงสมมติฐานไปด้วยในตัว แต่ก็มีข้อแย้งว่า ในหลายกรณี สาเหตุไม่บังช้ถึงสมมติฐาน และต้องตั้งสมมติฐานเมื่อไรหลายอย่าง

สวนใน วิธีคิดแบบ(แสง)อริยสัจ แยกการสืบสาเหตุเป็นขั้นหนึ่ง และจัดขั้นทั้งหมดเป็น ๒ ระดับ เทียบพอเห็นเคา:

ก. กระบวนธรรม (ตามสภาวะ) เป็นขั้นของการที่จะเข้าถึงด้วยความรู้ คือคิดและรู้ให้ตรงความจริง ที่เป็นอย่างนั้นอยู่แล้ว

๑. **ขั้นกำหนดทุกข์** ใหญ่ราทุกข์ หรือปัญหา คืออะไร อยู่ที่ไหน มีขอบเขตแคใด = ขั้นกำหนดปัญหา
๒. **ขั้นสืบสาวสมุทัย** หยั่งสาเหตุของทุกข์ หรือปัญหานั้น = (ไม่แยกต่างหาก)
๓. **ขั้นแก้นิโรธ** ให้เห็นกระบวนการที่แสดงวาระดับทุกข์แกปัญหาเป็นไปได และอย่างไร = ขั้นตั้งสมมติฐาน

ข. กระบวนวิธี (ของมนุษย์) เป็นขั้นที่จะต้องลงมือปฏิบัติ

๔. **ขั้นเพ้นหามรรค** แยกย่อยออกได ๓ ขั้น

- **มรรค ๑: เอสนา** (หรือ คเวสนา, รวมทั้งวิมังสนา) แสงหาขอพิสูจน/ทดลอง = ขั้นทดลองและเก็บขอมูล
  - **มรรค ๒: วิมังสา** (หรือประวิจาร) ตรวจสอบ รอน เลือกเก็บข้อที่ถูกต้องใช่ใดจริง = ขั้นวิเคราะห์ขอมูล
  - **มรรค ๓: อนุโพธ** กันข้อที่ผิดออก จับหรือเพ้นโดมรรคแท้ ซึ่งนำไปสู่ผล คือแกปัญหาได = ขั้นสรุปผล
- ขั้นตอนเหล่านี้ พึงเห็นการแสงสังธรรมของพระพุทธเจ้า เพ้นตัวอย่าง ดังนี้

๑. **ขั้นกำหนดทุกข์** ความทุกข์ความเดือดร้อน ปัญหาต่างๆ ของมนุษย์ มีมากมายหลากหลาย ทั้งทางกาย ทางใจ ทั้งภายใน และภายนอก แต่เมื่อวาโดยพื้นฐาน ก็คือ ภาวะบีบคั้นกายใจ ภาวะที่ขัด แง ผน ไม่เป็นไปตามความอยากความยึดถือของมนุษย์

ปัญหา หรือความทุกข์ของมนุษย์ อาจมีรูปลักษณะต่างๆ นานา แปลกกันไปตามถิ่นตามกาล ซึ่งจะตองใชวิธีแกไขให้ตรงกับรูปลักษณะ และเฉพาะกาลเทศะนั้นๆ แต่ความทุกข์พื้นฐานนี้ เป็นปัญหาที่เนื่องอยู่กับชีวิต อยูที่ธรรมชาติของมนุษย์เอง เป็นทุกข์ หรือปัญหาของตัวคนแท้ๆ ไม่วาคนนั้นจะอยูกลางธรรมชาติ หรือไปรวมเป็นสังคมทุกข์หรือปัญหาอย่างนี้ก็ติดตัวไปแสดงและก่อผลกับคนเสมอไป ไม่วามนุษย์จะแกไขปัญหาดับทุกข์ที่เนื่องด้วยกาลเทศะอย่างไรหรือไม่ การแกไขทุกข์ขั้นพื้นฐานนี้ ก็เป็นกิจที่ต้องกระทำเ็นพื้นตลอดเวลาเสมอไป และความทุกข์พื้นฐานที่ได้รับการแกไขหรือไม่นี้ จะมีผลต่อการมี และต่อการแกไขปัญหาอื่นๆ ทุกอย่าง ทุกระดับด้วย ประโยชน์ที่จำเพน ซึ่งเพนพื้นฐานที่สุด และสูงที่สุดของชีวิต จึงอยู่ที่การแกไขความทุกข์พื้นฐานแห่งชีวิตนี้ได สวนทุกข์หรือปัญหาอื่นๆ ก็ตองแกไขกันอีกขั้นหนึ่ง คูเคียงกันไป ตามครราว ตามกรณี

๒. **ขั้นสืบสาวสมุทัย** เพื่อจะไดเล็งเห็นหนทางแกไขตอไป ขั้นนี้สัมพันธ์กับขั้นที่ ๓ คือ ขั้นแก้นิโรธ หมาย ความวาจะแก้นิโรธอย่างไร ก็อยู่ที่วาจะจับเหตุใดถูกตองตรงหรือไม่ (ดู ข้อ ๓)

แบบ ก. ข. ค. จับสาเหตุไม่ชัด เช่น เห็นวาเป็นเพราะยังได้สุขไม่เพียงพอหรือไม่สืบสาเหตุเลย มองขามขึ้นไป

แบบ ง. จับได้วา สาเหตุแห่งทุกข์คือตัณหา หรือสืบลึกลงไปอีกไดแกกระบวนธรรมปฏิจาสมุปบาท โยงไปถึงอวิชชา

๓. **ขั้นแก้นิโรธ** คาดหวังวา การดับทุกข์จะเป็นไปได ตามกระบวนการดังนี้ (ครราวละอย่าง)

แบบ ก. แสงหากามสุข บำรุงบำเรอตนให้เต็มที

แบบ ข. บำเพ็ญทานสมาบัติ ตามโยควิธี

แบบ ค. บำเพ็ญตบะ ดำเนินชีวิตเขมงวด ทรมานกาย

แบบ ง. ตัดวงจรปฏิจาสมุปบาท ดับอวิชชา ตัดทางตัณหา มีสติ ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา

๔. **ขั้นเพ้นหามรรค**

มรรค ๑: เอสนา พระพุทธเจ้าได้เคยทรงดำเนินชีวิต และปฏิบัติตามวิธีการครบแล้วทั้ง ๔ อย่าง นอกจากนั้นยังได้ทรงสังเกตเห็นชีวิต ความเป็นไปได้ของคนและสังคม ที่เป็นอยู่หรือปฏิบัติเช่นนั้นแล้ว ว่าเป็นอย่างไรร

มรรค ๒: วิมังสา วิเคราะห์ผลการสังเกตทดลอง ทรงตระหนัก (ตั้งแต่อนอกผนวช) ว่า การแสวงแต่ความสุขไม่อาจให้ชีวิตมีความหมายประสบสาระแท้จริง และนำไปสู่การเบียดเบียน ทรงเห็นชัดว่า การบำเพ็ญวิธียุคจะนำไปสู่ผลสำเร็จทางจิต อันเป็นฝ่ายสมาธิอย่างเดียว การบำเพ็ญตบะก็เป็นการหาทุกข์ทำตนให้ลำบากเดือดร้อนเปล่าๆ สอนวิธีแห่งปัญญา ที่ดับอวิชชา ไม่ขึ้นต่อตัณหา สามารถดับเหตุแห่งทุกข์ ทำให้หลุดพ้นเป็นอิสระได้จริง

มรรค ๓: อนุปโธ จึงได้ความรู้เห็นตามเป็นจริง ที่เป็นข้อสรุปว่า วิธีแห่งความสุข และตบะ เป็นทางสุดโต่ง (อันตะ) โยควิธีก็ทำให้ติดค้างอยู่ในระหว่าง ยังมีไชทาง (เป็นอมรรค) สอนทางสายกลาง ซึ่งเป็นวิธีแห่งปัญญา เริ่มด้วยปัญญาอันเห็นชอบ เรียกว่าสัมมาทิฐิ นั้นแหละ จึงเป็นทางที่ถูกต้อง ยุติว่า ตัวมรรค หรือมรรคที่แท้ ได้แก่ มรรคที่มีองค์ ๘

การเทียบเคียงวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ กับแบบ (แสง) อริยสัจนี้ ดร.สาโรช บัวศรี ได้เคยเขียนเคยแสดงไว้ เช่น ในหนังสือของท่านชื่อ พุทธศาสนากับการศึกษาแผนใหม่ (โรงพิมพ์คุรุสภา, พ.ศ.๒๕๑๐) และ A Philosophy of Education for Thailand: The Confluence of Buddhism and Democracy (Bangkok: Ministry of Education, 1970) เป็นต้น นับว่า เป็นขอนานุโมทนา แต่ในที่นี้ มีเวลาติดคนตรวจสอบหลักวิชาต่อมามาก จึงได้แสดงแตกต่างออกไปบาง อนึ่ง ได้เคยกล่าวแลว่า ไตรลักษณ์ กับปฏิจจสมุปบาท ความจริงเป็นกฎเดียวกัน แต่แสดงคนละแง ภาวะที่ไม่เที่ยง ไมคงที่ ทำให้มีความบีบคั้นขัดแย้ง จึงมีความเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา (อนิจจัง ทุกขัง วิปริณามธมม) แต่ทั้งนี้ยอมเป็นไปตามเหตุปัจจัย วิธีคิดตามหลักนี้ เปิดช่องให้มีการขยายความออกไปครอบคลุมความคิดแนวที่เรียกว่าวิชาวิธีใดด้วย แต่น่าจะลองวิเคราะห์วิชาวิธีนั้น ด้วย วิชาวิธีอีกชั้นหนึ่ง เรื่องนี้จะเป็นอย่างไรร ควรจะได้วิเคราะห์วิจารณ์ไวต่างหากตามโอกาส

